

Afrika Tanulmányok folyóirat 2013. VII. évfolyam, 3. szám
ősz

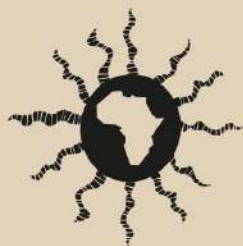
Fókuszban Zöld forradalom Afrikában

Afrika ma

Black Hawk Down olasz módra
Dingane uralma és a fehér telepesek
Teleki-expedíció 2. rész
Interjú Szárz Györggyel

Nemzeti Kulturális Alap

GREEN
REVOLUTION

Az Afrika Tanulmányok 2013 őszi száma igazi csemeget kínál az olvasónak. Egy, az előző számunkban megjelent cikkre, amely ráadásul csak első tagja a kétrészes opusznak, máris megszületett az első írásos reagálás. Minden szerkesztőség álma, hogy a kezéből kikerülő folyóirat ne csupán népszerű legyen az olvasók körében, de vitákra, az érintett témák továbbgondolására is késztesse. De hogy ne áruljunk zsákbamacskát, eláruljuk, hogy Vojnits András a két Teleki-expedícióról, a 125 és 25 évvel ezelőttről írt cikkének első részére reflektált máris Sárkány Mihály. A magyar afrikánisztika két meghatározó személyisége nyilvánult meg az Afrika Tanulmányok hasábjain, ráadásul mindketten résztvevői voltak a mára már legendássá vált negyedszázaddal ezelőtti tudományos emlék-expedíciónak. Véleményükre, megjegyzéseikre érdemes odafigyelni. Ritka az alkalom, hogy a visszacsatolás ilyen hamar megtörténik, hiszen folyóiratunk jellegénél fogva általában olyan témákat jár körbe, amelyek itthon csak kevés ember építő kritikájára számíthat. Éppen ezért fontos, hogy a jövőben „csápjainkat” minél inkább a külvilág, főként Afrika és a szomszédos országok irányába is kiterjesszük, hogy képesek leszünk szélesebb körben is felkelteni a figyelmet, másokat is együttműködésre sarkallni, vitákat provokálni. Ebbe a törekvésbe ille- nek bele aktuális számunk további cikkei is, akár a Zöld forradalom Afrikában, akár a Black Hawk Down olasz módra – a Battaglia del Pastificio című cikkekre gondolunk az „Afrika ma” rovatban, akár a valódi történelmi csemegének ígérkező Dingane uralma és a fehér telepesek címűre, vagy az „Afrika és Magyarország” rovatból François Baron de Tott immár magyar nyelven is olvasható emlékiratait bemutató munkára. Számunkat a hagyományos interjú rovat zárja. Jó olvasást, tartalmas időöltést!

The 2013 autumn issue of the Hungarian Journal of African Studies (Afrika Tanulmányok) offers a real delicacy to the reader as the first written scholarly reaction has already come alive to an article (which was the first part of a two-piece study) in our previous edition. It is every editor's dream that their periodical will not only become famous among readers, but that it also generates debates and compels to further elaborate on their topics. But not to play with the reader's patience anymore, it was Mihály Sárkány who has already reflected on András Vojnits' article about the two Teleki Expeditions – the one 125 years ago and the other, which was 25 years ago. Two determining figures of Hungarian Africanists appeared in the columns of our journal and what is more, both of them were members of the legendary scientific memorial expedition 25 years ago. Therefore, it is worth paying attention to their opinion and remarks. It is a rare moment when feedback occurs so quickly since our quarterly usually deals with topics which motivates a limited circle of people in Hungary for constructive criticism. It is important, therefore, that in the future we grow our “tentacles” more and more towards the ‘outer world’, mostly towards Africa and the neighbouring countries to become capable of getting the attention of a wider audience and to motivate others to cooperate and to provoke more debates. The other articles of the current issue are also in line with this aspiration. Whether we think about the articles “Green Revolution and Africa”, or the “Italian-style Black Hawk Down – the Battaglia del Pastificio, in the Africa Today column or a real historical specialty; Dingane's Rule and the White Settlers, or the travel diaries of François Baron de Tott – which can be read in Hungarian for the first time – from the “Africa and Hungary” column. The current issue is traditionally closed with an interviews. We wish you a pleasant reading and a meaningful time with us

Dr. Búr Gábor

főszerkesztő, editor-in-chief

ZÖLD FORRADALOM ÉS AFRIKA

5

Sokak szerint az Afrika-szerte tapasztalható rossz életkörülmények javítására és az éhezés megszüntetésére a válasz, a megoldás: a zöld forradalom. Tény, hogy a mezőgazdaság forradalma elképesztő eredményeket produkált: a műtrágya, a különböző rovar- és gyomirtószeres, és a génmanipulált növények elősegítették a mezőgazdaság iparszerű művelését szerte a világon. De vajon ténylegesen e megközelítés kínálhat megoldást az éhezés visszaszorítására, felszámolására?

MARSAI VIKTOR

BLACK HAWK DOWN OLASZ MÓDRA –
A BATTAGLIA DEL PASTIFICIO

19

Az 1992–95 közötti szomáliai ENSZ missziók kapcsán sokan önkéntelenül is az amerikai részvételre és a híres Black Hawk Down incidensre gondolnak, amely aztán a világszervezet csapatainak kivonásához vezetett Afrika Szarvából. De nem csupán amerikai katonák adták az életüket a szomáliai béke és stabilitás megteremtéséért. A korábbi gyarmatosító, Olaszország is komoly erővel járult hozzá a misszióhoz. Az olasz kontingens az amerikai és az ENSZ-es megközelítéstől teljesen más perspektívából szemlélte az eseményeket, és a masszív katonai erő alkalmazása helyett a politikai megoldást tartotta kivitelezhetőnek, ami folyamatos feszültséghez vezetett a felek között. 1993 júniusában az Italför végül engedett az Egyesült Államok és az ENSZ nyomásának, és átfogó katonai műveletet indított, ami véres harcokhoz és az olasz hadseregnek a második világháború óta ütközetben elszenvedett első halálos veszteségeihez vezetett.

VILÁGI DÁVID

DINGANE URALMA ÉS A FEHÉR TELEPESEK

35

„Dingane felépíttette saját fővárosát, Gungundhlovut, és első döntései mindenki számára szimpatikusnak bizonyultak. A hazatérő seregek egy részének engedélyezte a fejgyűrű viselését, és a többieknek is lehetővé tette, hogy katonai kraaljaikba visszavonulva kipihenhessék az elmúlt időszak sorozatos hadjáratainak fáradsalmait. Dingane nem kívánta Shaka hibáját elkövetni, nem szeretett volna kígyókat melengetni a keblén, ezért a trónra veszélyes rokonait egytől-egyig meggyilkoltatta. A mérsárlást csupán ketten úszták meg a királyi család férfi tagja közül.”

BIERNACZKY SZILÁRD

EGY MAGYAR VILÁGJÁRÓ EMLÉKIRATAI – IMMÁR MAGYAR NYELVEN

61

François Baron de Tott, jeles magyar utazó, író, diplomata, azaz a francia diplomácia magyar ágense, hadászati szerepet is vállaló katonai megbízott e hosszú időn át írt, érlelt, alakított művében a kiküldetésein, történelmi érintettségű útjain felgyűlt nagyfontosságú ismereteket és tapasztalatokat tárta kortársai elé, illetve hagyományozta az utókorra.

VOJNITS ANDRÁS

125 ÉS 25 ÉV (1/2)

25 ÉVES A MAGYAR TUDOMÁNYOS AFRIKA-EXPEDÍCIÓ

73

Az évfordulókon általában egy-egy kiemelkedő személyiség születéséről vagy haláláról emlékezünk. Esetünkben nem erről van szó: Teleki Sámuel expedíciója 125 éve érte el Afrika fehér ember előtt még ismeretlen területének legközepét, és 25 éve ismételte meg útját a Magyar Tudományos Afrika Expedíció, a II. világháború utáni időszak legnagyobb szabású és legkomplexebb magyar expedíciós vállalkozása. Vojnits András írásának második része.

SÁRKÁNY MIHÁLY

A TELEKI EXPEDÍCIÓ JELENTŐSÉGÉRŐL ÉS ÉRTÉKELÉSÉRŐL

101

Sárkány Mihály észrevételei és megjegyzései Vojnits András, az Afrika Tanulmányok 2013/2. nyári számában megjelent írásához.

AZ INTERJÚT KÉSZÍTETTE: BESENYŐ JÁNOS

NYUGAT-SZAHARA MAGYAR SZEMMEL

105

Interjú Száraz György vezérőrnaggyal, az ENSZ nyugat-szaharai missziójának 2002-2005 közötti parancsnokával. *„Aztán megéltem egy igazi afrikai sáskajárást. Két turnusban jöttek a sáskák, az első 8-10 napig tartott, a második majdnem két hétig, aztán elmentek, végül újból jöttek. Ugye, az ember látott filmet, látott tévében sáskajárást, dokumentumfilmeket, riportokat. Az azonban más, amikor millió számra jönnek, és egy-két óra alatt a leveleket, a fákat, a fák kérgét lerágnak, és a földön nem seperni lehet őket, hanem lapátolni.”*

Kedves Olvasónk!

Igényeljen Publikon Törzsvásárlói Kártyát most!

A Publikon Törzsvásárlói Kártya a kiadó köteteiből 25%-os kedvezményre jogosít minden egyes a www.publikon.hu felületen történő internetes vásárlás esetén.

A Publikon Törzsvásárlói Kártya kedvezményei a kártyán található névvel és sorszámmal érvényesíthetők, melyeket a www.publikon.hu internetes felületről történő rendelés esetén a megjegyzés rovatban kell megadni.

A www.publikon.hu internetes felületen 25%-nál nagyobb kedvezménnyel megrendelhető köteteket a törzsvásárlói kártya tulajdonosai természetesen a magasabb értékű kedvezményen vásárolhatják meg!

További információk: bagi@publikon.hu, illetve www.publikon.hu

Tisztelettel:

az Afrika Tanulmányok Szerkesztősége

AFRIKA
Tanulmányok

publikon
KIADÓ

ZÖLD FORRADALOM ÉS AFRIKA

NSOSSO ESPÉRANCE NCUNGADIAFUKA

„A világ békéjét nem lehet üres gyomorral és emberi nyomorúságra építeni.”
(Norman Ernest Borlaug)

Rövid helyzetkép, a szegénység bizonyítékai

Szakértők szerint a hosszú távú növekedés egyik biztosítéka a mezőgazdaság. Afrika kivételének több mint negyede mezőgazdasági termék, ám a Szaharától délre fekvő terület részesedése a világkereskedelemből 2005-ben mindössze 1 százalék volt – az elmúlt két évtizedben 1,3 és 2,2 százalék között mozgott.¹ A mutatók hosszú ideig nem hogy növekedést, inkább csökkenést regisztráltak: Fekete-Afrika GDP-jének agrárszektorra vonatkoztatott részaránya az 1960-as években 45,2% volt, míg 1998-ra 23,9%-ra csökkent. (Kiss, 2006: 235) Az élelmiszer-biztonság szempontjából nemcsak az exportra szánt termékeket kell figyelembe venni, hanem azt is, hogy a helyi emberek élelmiszerszükségletét is a helyi piacnak kellene biztosítania a biodiverzitás megőrzésével. Így a mezőgazdaság megújításával csökkenthető lenne a kiszolgáltatottság, mind az ellátás, mind az eladósodás szempontjából.

2010 szeptemberében az Egyesült Nemzetek Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezete (FAO – Food and Agriculture Organization) kiadta jelentését, amely szerint a világon 925 millió ember alultáplált. A drága élelmiszerárak és az alacsony jövedelmek miatt még annak a veszélye is fennáll, hogy a szegény háztartások nem képesek megfelelő táplálékkal ellátni a várandós anyákat, a csecsemőket és gyermekeket. Az általában mezőgazdaságból élő és napi 1 dollárnál kevesebbet keresők (1,3 milliárd ember²) többsége vidéki környezetben él, saját földterület, infrastruktúra, egészségügyi szolgáltatások és áram nélkül. Ámde a városok is egyre több veszéllyel fenyegetnek³: a nyomornegyedek lakóinak száma is világszerte növekszik, évente csaknem 1%-kal. Kenyában a FAO becslései szerint 2009-ben 7,6 millió városi szegény nem tudta kielégíteni napi táplálékszükségletét. A Szaharától délre 11 afrikai országban a felhasznált gabona fele importból származott 2005–2006-ban, 7 másik országban pedig 30-50%-a.

Zöld forradalom mint megoldás?

„Zöld forradalomnak azt az 1950 és 1985 között lezajló folyamatot nevezzük, amely során a mezőgazdaság iparosításával tartósan meg három és félszereződött a modern

▲ *Norman Borlaug. Forrás: Micheline Pelletier-Syigma-Corb*

világ gabonatermelése. Ezt lényegében a mezőgazdaságba nagymértékben bevitt ősmaradványi energiahordozókkal, műtrágyázással, rendszeres öntözéssel, gépesített talajműveléssel, növénynemesítéssel, a kevert fajú vetőmagok és a vegyszeres növényvédő-szerek alkalmazásával érték el. A mezőgazdaság ily módon történő átszervezése a rohamosan emelkedő terményátlagok mellett a népesség eddig soha nem látott ütemű növekedését is magával hozta. Az elmúlt negyven évben az emberiség lélekszáma mintegy megkétszereződött és a növekedés még ma is tart (a legfrissebb becslések szerint 7,1 milliárd).³⁴

Az 1940-es években a későbbi Nobel-békedíjas Norman Ernest Borlaug⁵ csatlakozott egy programhoz, amelyet a nemzetközi Mezőgazdasági Kutatási Központok konzorcium (International Agricultural Research Centres⁶) indított el, és amelynek megalapítói a Rockefeller és a Ford Alapítvány voltak. A program célja a gabonatermesztés fellendítése és az éhező államok megsegítése volt. Az első kiválasztott csoport Mexikó gazdáai lettek. Az 1950-es évek zöld forradalmának térhódítása után Mexikó önellátóvá vált a gabonatermesztésben, sőt a 1960-as években már exportra termelt.⁷ Mexikó után hasonló sikereket értek el más területeken is. Pakisztán 1965-ben még 4,6 millió tonna gabonát termelt, 1970-ben már 8,4 millió tonnát. Indiában 1965-ben a gabonatermesztés volumene 12,3 millió tonna volt, míg 1970-ben már 20 millió tonnára rúgott.⁸ A számok önmagukért beszélnek.

A második zöld forradalom az 1980-as években következett be Ázsiában, különös tekintettel Kínára, mely ország mára a világ egyik legnagyobb élelmiszertermelője.⁹ Napjainkban a célterület Afrika, ahol többek között Jimmy Carter, az Egyesült Államok 39. elnökének kezdeményezésére indult el az ún. Sasakawa-Global 2000 program. Borlaug véleménye szerint e programmal is a helyi gazdáknak igyekeztek segítséget nyújtani a legjobb technológiák alkalmazását illetően, és céljuk a gabona, kukorica és rizs termesztésének meg két- vagy háromszorozása volt.¹⁰

Sokak – így Norman Borlaug és támogatói – szerint a körülmények javítására és az éhezés megszüntetésére a válasz, a megoldás: a zöld forradalom. Tény, hogy a mezőgazdaság forradalma elképesztő eredményeket produkált: a műtrágya, a különböző rovar- és gyomirtószer, és a génmanipulált növények elősegítették a mezőgazdaság iparszerű művelését szerte a világon. De vajon ténylegesen e megközelítés kínálhat megoldást az éhezés visszaszorítására, felszámolására?

„A mezőgazdasági fejlődés a termelékenységben, hozamok növekedésben, az élelmiszerek termelésében, elosztásában és fogyasztásában érhető tetten.”

A mezőgazdasági fejlődés a termelékenységben, hozamok növekedésben, az élelmiszerek termelésében, elosztásában és fogyasztásában érhető tetten. A technológia átadása, – mely a mezőgazdasági fejlesztés mozgatórugója – kollektív együttműködést előfeltételez, például a helyi tudás felhasználása tekintetében. De vajon a zöld forradalom a „megfelelő technológia”? Könnyen hozzáférhető? Használói meg tudják fizetni és fenntartani azt? Hatékony, és reális igényeket elégít ki?

E kérdéseken való elmélkedés közben figyelmet kell szentelnünk a „forradalom” hátrányaira is, amelyek komoly veszélyt jelenthetnek: így többek között a talaj erodálódása, a vegyszerektől való függés, a vízkészlet kimerítése, vagy éppen a megnövekedett terménymennyiség tárolása, és általában az élővilágra gyakorolt hatás kapcsán. Afrika egyébként is érzékeny élővilága számos problémával néz farkasszemet – még a zöld forradalomba be nem vont területein is –, a helyzetet pedig továbbélesítik a felsorolt veszélyek.

Zöld forradalom Afrikában

Az AGRA

Az AGRA (Alliance for a Green Revolution in Africa) alapítvány kívánja meghonosítani a mezőgazdaság forradalmának vívmányait Afrikában. Az AGRA programjában megtaláljuk a mezőgazdasági technológia fejlesztését, a műtrágyák használatának kiterjesztését, és többek között a vetőmagokhoz való könnyebb hozzáférés elősegítését. (George, 2010: 91-97) Az AGRA célja egy olyan fenntartható élelmiszerbiztonsági rendszer kiépítése, amely a kistermelőkre épít, akik többségben nők. Az alapítvány tevékenységét hangsúlyosan Ghánában, Maliban, Mozambikban és Tanzániában végzi, ezen kívül munkálkodik még Dél- Afrikában, Malawiban, Zambiában, Ugandában, Kenyában, Etiópiában, Ruandában, Nigériában, Nigerben és Burkina Fasóban. A 2006 óta a Rockefeller és a Bill & Melinda Gates Alapítvány által biztosított támogatásokból a szervezet szeretné az afrikai élelmiszerbiztonságot 50%-kal növelni, illetve 20 millió kistermelő bevételének megduplázásához hozzájárulni 2020-ig bezárólag. A Magok Program keretében módosított magok elterjesztésén fáradoznak, mivel az afrikai farmok egynegyede helyi, olcsó, gyenge minőségű magokat használ, ami miatt jelentős hátrányban vannak a globális termelési versenyben. A Talajegészség Program a talaj- és a vízkezelés javítását tűzte ki

célul a klímaváltozás enyhítése céljából.¹¹ Az alapítvány 1 000 új, többnyire genetikailag módosított növényváltozatot kíván 4 millió farmer rendelkezésére bocsátani, ezzel létrehozva egy kibocsátó (élelmiszer) és egyben (például műtrágyát) felvevő területet. (Uo.)

Ökogazdálkodás és technológiai transzfer

Számos esetben a gondokra az agroökológiai mozgalom vívmányai szolgálnak megoldásként, melyek nem költségesek és könnyen megvalósíthatók. Sok esetben (ilyen például a kenyai Lari körzet) a mezőgazdasági innováció kiindulópontja a biodiverzitás, a fenyegetett erdők, vízgyűjtők megóvása, helyreállítása. A háttérben a jelenlegi mezőgazdasági módszerekkel együtt járó talajpusztulás, vízromlás és a terjeszkedő szántóföldek miatt fellépő vadon élő növény- és állatfajok veszélyeztetése áll. A növénytermesztés során a gazdálkodóknak alkalmazkodniuk kell a hőmérséklet és csapadék extrém változásaihoz, a műtrágyák nagyobb költségeihez. A közösségeknek meg kell próbálniuk közömbösíteni a klímaváltozás hatásait azáltal, hogy több szén-dioxidot nyeletnek el a növényekkel és a talajjal. (A világ helyzete 2011)

Egy évtizeddel ezelőtt David Kuria egy helyi csoporttal, a Kijabei Környezetvédelmi Önkéntesekkel¹² együtt mozgósítani kezdte a gazdákat, hogy megvalósítsanak egy „öko-mezőgazdasági” projektet. Ez az elképzelés két stratégián alapszik: ökológiailag fenntartható termesztési módszerre és erőforrásokkal való jobb gazdálkodásra. A célok érdekében az agroökológiai gazdálkodás biológiai alapú, integrált talaj-növény-állat növénytermesztési rendszerekre, és az elemek közötti kölcsönhatásokra támaszkodik. Az alkalmazott módszerek tárháza viszonylag széles: a termésmaradványt talajtakarásra használják fel, jelentősége van a komposztnak és zöldtrágyának, a hüvelyesek vetésének, valamint igyekeznek a rovarkártevőket és betegségeket biológiai úton visszazortani. Ezek mind olyan módszerek, amelyekkel növelhető a terméshozam, fenntartható a talaj termékenysége és egészsége, miköz-

< *Iskolás gyerekek
fát ültetnek a
KENVO-val.*

*Forrás:
kenvokenya.com*

ben minimálisra csökken a vegyszer és energiaszükséglet. Az „agroökológiai” gazdálkodás célja az, hogy ne csak a föld, a munkaerő és a tőke gazdaságos megtérülését fokozza, hanem az egyéb termelési tényezőket is, például a vizét és az energiáét, és hogy a piac kiszolgálásán kívül egy sor helyi családi és közösségi szükségletet kielégítsen. A kenyai Lari gazdálkodói nyulat, csirkét, kecskét, és szarvasmarhát tartanak külön területeken, és ezek trágyáját és termésmaradványát a talaj termelékenységének javítására használják fel. Diverzifikálták a termelési rendszereket növénytermesztéssel, méhésztel és haltenyésztéssel. Fákat telepítenek földjeikre, amelyek fontos tápanyagokat szolgáltatnak a növények növekedéséhez, gyümölcsöt teremnek, takarmányként vagy tűzifaként hasznosíthatók vagy eladhatók. Ezen kívül védik a talajban megbújó csírákat és fajokat, megőrizve a termésrendszerek genetikai sokszínűségét. (A világ helyzete 2011)

Mennyiségi vízgazdálkodás

A nagyhozamú vetőmagfajták, a műtrágyák és a kétszeresére nőtt öntözött földterületek együttes hatására csaknem megháromszorozódott a világ gabonatermelése 1960 óta. A zöld forradalomnak azonban sok előnye ellenére az egyik hátránya az, hogy rengeteg víz felhasználását igényli. A víz pedig szűkös forrás. Ma már a folyókból, tavakból és földalatti vízgyűjtőkből kinyert összes víz 70%-át öntözésre fordítják. Az emberi közösségek a fenntarthatósági szintet elérték, a folyók kiszáradnak, a talajvízszint süllyed, a tavak zsugorodnak, a mocsarak pedig eltűnnek. A víz iránti igényt tovább fokozza a manapság terjeszkedő városok és iparágak vízigénye. Sokat hangoztatott tény, hogy általában a vízellátás veszélyben van. Az afrikai kisgazdálkodók közül is sokak számára a hiányzó elem leginkább a víz.

Annak ellenére, hogy Afrika vízellátása bőséges és változatos, a hozzáférés azonban nehéz. Tovább rontja a helyzetet a megfelelő infrastruktúra hiánya, a rossz kormányzás és a helyenként elhúzódó (bár csökkenő számot mutató) polgárháborúk, valamint a klímaváltozás következtében megjósolhatatlan és ingadozó csapadékmennyiség. A szubszaharai Afrikában a megművelt földterületeknek csak 4%-a van felszerelve öntözőberendezésekkel. Nigerben például az emberek megélhetése nagyban függ a mezőgazdaságtól, 14,7 millió lakos többsége naponta 1 dollárt sem keres és a megművelt területek 1%-át öntözik. A csapadék mennyisége és a gazdasági növekedés összefüggnek egymással. A legígéretesebb módszerek közé tartoznak azon eljárások, amelyek megőrzik a talaj nedvességtartalmát, például az esővíz begyűjtése, tárolása és az olcsóbb, kifejezetten kistermelőknek szánt öntözési stratégiák átvétele. A Gunnar Barnes norvég mérnök által bangladesi gazdáknak tervezett eredeti változatban a szerkezetet működtető ember két rudat (pedált) nyom le a lábaival felváltva; ez egy hengert mozgat, amely egy csövön keresztül vizet szív fel, akár hét méteres mélységből. A bangladesi gazdák így összesen 35 dolláros ráfordítással 0,2 hektárnyi területet képesek öntözni a száraz évszakban. (A világ helyzete 2011: 71)

A következő példa egy mikroöntözési innováció a vízkészlet jobb kihasználásáért. A csöpögtető öntözőrendszer lényege, hogy kilyuggatott vezetéseken vagy cső-

veken keresztül juttatják el a vizet közvetlenül a növény gyökereihez. Ezáltal csökkenthető a vízholdás terhe, a termés kiesés veszélye és a párolgási veszteség, így pedig növelhető a jövedelem és az élelmiszerbiztonság. Nem túl drága, 5-100 dollár közötti áron beszerezhető a mobil rendszer, amely akár 0,2 hektárnyi terület öntözésére is alkalmas. (Uo.: 73)

A különböző talajmegóvó földművelési technikák által a föld több vizet gyűjthet össze, így jobban megtarthatja azt a vízmennyiséget a gyökérszónában, amely közvetlenül a gazda földjére hullik, ezáltal az esővíz nagyobb arányából lesz „zöld” víz. E technikák között találjuk: a szántást, a talajforgatás kerülését (hogy ne száradjon ki a föld), a kellő időben végzett gyomlálást, a talajtakarást. A kutatók Kenya, Etiópia, Zambia és Tanzánia hat kísérleti területén a gazdákkal együttműködve megállapították, hogy a kukorica terméshozama 20-120%-kal, a *teff* (gabonafajta Etiópiában) 35-100%-kal nőtt az említett talaj- és vízmegőrző módszereket használó földeken a hagyományos módszereket használókéval szemben. (Uo.: 76)

A talaj és a műtrágya

Afrika mezőgazdasági területeinek 60%-a degradálódott. (Glied, 2010: 40) A Föld népességének növekedése következtében egyre kevesebb földterület jut egy-egy gazda számára. Hosszú távon olyan megoldásra van szükség, amely fenntartható az urbanizáció, a nyomornegyedekbe tömörülés és olcsó műtrágyahasználattal szemben. Ilyen a talajtakaró zöldtrágya, mely valójában bármilyen növény lehet: fa, bokor, szőlő, amelyet a termelők többek között a talaj termékenységének fokozására vagy gyomnövények visszaszorítására tudnak alkalmazni. A szórványosan ültetett fák például megvédik a közvetlenül a föld felszínén termő növényeket a délben tűző naptól, védnek a kiszáradástól, hiszen javítják a talaj nedvesség-megkötő képességét, kiváló szélfogók, és így csökkentik a talajerózió veszélyét. A fák, bokrok, hüvelyesek leveleiket lehullajtják, melyeket vissza lehet forgatni a földbe és még gyümölcsöt, termést is hoznak. Afrika síkságain mindezt leggyakrabban egy háromszintes rendszerrel oldják meg. Sok növény termeszthető az első szinten, a gazdák létfenntartásához szükséges termények alatt. Ezek közé tartozhat a tehénborsó, a mungóbab, a fekete szemű borsó, a bivalyborsó és a kardbab. A második szintet a termelők megélhetéséhez szükséges haszonnövények foglalják el. A haszonnövények fölött még egy harmadik szint is kialakítható: a fák lombátára. Ha a lombátor nem túl sűrű vagy túl alacsony, enyhe árnyékot adhat, ami még a termést is növelheti.

A talajtakaró zöldtrágya következtében több szerves anyag gazdagítja a talajt, javul a talaj vízmegkötő képessége, átjárhatósága, savassága, puhasága, a tápanyag-egyensúly kiegyensúlyozottabbá válik és nő a biodiverzitás. További előny, hogy nincs szállítási költség, illetve, hogy az első vető-

„Afrika mezőgazdasági területeinek 60%-a degradálódott. A Föld népességének növekedése következtében egyre kevesebb földterület jut egy-egy gazda számára.”

magok után nem igényel későbbi anyagi ráfordítást. E módszer hatékony a gyomirtó vegyszerek elkerülésére, gyakran 65%-kal csökkenthető a gyomirtáshoz szükséges munka. A klímaváltozásra is jótékony hatással van e technológia, mivel elkerülhetővé teszi a műtrágya használatát, amelyek gyártásához nagy mennyiségű foszforos tüzelőanyag szükséges. A talajtakaró zöldtrágya alkalmazásával mindezeket túl több ezer tonna szén-dioxid köthető meg a levegőből. (A világ helyzete 2011)

Még mindig a periférián? – Afrika a globalizáció hálójában

A kevésbé fejlett országok eladósodása és hitelezése tulajdonképpen „felhatalmazza” a mag országokat olyan feltételek és eszközök (kvóták, technikai korlátozások, kötelezettségek) kialakítására, amelyek számukra kedvező gazdasági és politikai környezetet hoznak létre. A különböző szerkezetátalakítási programok, exportkedvezmények főként az Észak igényeit elégítik ki, ami például monokultúrás-gazdaságok kialakulásához vezet. Az afrikai országok még mindig nem elég erősek ahhoz, hogy önállósra rendelkezzenek be. A globális méretű függés következtében a szakadék egyre mélyül a szegények és gazdagok között. A világnépesség felső és alsó 20%-a közötti különbség az 1960-as évektől folyamatosan nőtt. (Ellwood, 2003)

Az afrikai marginalizálódás okai között látjuk, hogy a kontinens országainak exportja nem diverzifikált, hanem „egy vagy néhány, alapvetően nyersanyag exportjától függ”²¹³ – ellenpélda erre Kenya, amely többek között vágott virággal jelent meg a világpiacon. További fejlettségi szakadékot idéz elő a működő tőke – bár az elmúlt években növekedést mutató – beáramlásának kis mértéke (a Fekete-Afrika áramló tőke a világ tőke-exportjának 2%-a sincs) és annak egyenlőtlenége is gondot okoz. (Kiss, 2006: 232) A világkereskedelemben a pozitív eredményekkel járó belépés lehetőségét csak az idézheti elő, ha a kormányzati politika a külföldi tőkevonásra, a helyi lakosok befektetési kedvének növelésére összpontosít (az erre való törekvés Afrika-szerte egyértelműen tetten érhető a 21. század első évtizedében).

Helyi innovációk

A közösségek a helyi viszonyokhoz igazított mezőgazdasági rendszereket hoznak létre, hogy megoldják a táplálkozás, a jövedelemtermelés és élelmiszerellátás kérdéseit. A vertikális farm, abroncskert és a közösségi mezőgazdaság olyan innovációk, amelyek segítenek a célok elérésében. Nairobi Kibera negyedében több mint 1 000 gazdálkodó használja a vertikális gazdaságot: kilyuggatott és sárral teli zacskókat állítanak fel, például leveles zöldségek, fűszernövények termesztésére. Az ECHO-farm, más nevén abroncskert a félbevágott abroncsok használatán alapul, a kert megléte nem feltétel, rugalmasan alkalmazható. A városi élelmiszertermelés előnyei között találjuk a piac közelségét, mely csökkenti a szállítási kiadásokat, de a legfontosabb a közösségi együttműködés: a közösségi mezőgazdaság során ugyanis együtt termelnek az emberek, és a terményt iskolákba szállítják, sokszor maga az iskola is termel, bevonva a gyerekeket a mezőgazdaságba. A termesztésből származó hulladék újrahasznosítása is segítheti a fenntartható gazdálkodást, valamint csökkentheti a gazdák műtrágya felhasználását. (A világ helyzete 2011)

Ismét földkérdés, avagy Afrika fölértékelődik

A dekolonizáció után egy másik jelenség ütötte fel a fejét: a földfelvásárlások ügye, amely sokak számára – meglehetősen leegyszerűsítő módon – egyfajta neokolonizációt (vagy még inkább neokolonalizmust), új gyarmatosítást jelent. Kérdés, hogy kik és milyen célból vásárolják a földeket, illetve mit tesznek azokkal. A zöld forradalom kérdéskörében fontos, hogy a vásárlók meghonosítják-e a technológiákat, indukál-e mindez előnyöket (avagy éppen hátrányokat?), valamint, hogy ezúttal figyelembe veszik-e Afrika helyi érdekeit (avagy ismét csak kihasználják a kontinens értékeit).

Míg Nyugat-Európában 20 000 dollárt is elérheti egy hektár föld ára, addig Afrikában mindössze 800 és 1 000 dollár között mozog¹⁴ – Afrikában tehát olcsó föld bőven rendelkezésre áll. A külföldi befektetők mindig ígérnek valamit, így a fizikai infrastruktúra kialakítását-fejlesztését, munkahelyek létrehozását, új technológiát, nincs ez másképp Afrikában sem, és az elszegényedett országok, illetve a több esetben is megvesztegethető kormányok örömmel állnak a „deal”-ek elébe.

Kétségtelen, ha a földet vásárlók betartják ígéreteiket, az gyümölcsöző lehet Afrika számára. Sokakban ott azonban a kétely: vajon nem veszik-e el a földeket a szintén gyarapodó helyi szereplőktől, nem használják-e ki túlságosan a földeket (ld. a zöld forradalom hátrányai, pl. erdőirtás) és nem nyomják-e el a vérszegény helyi ipart?

Etiópiában 2,8 millió hektár földet neveztek ki „szűzföldnek”, amelyre külföldi mezőgazdasági befektetőket szerettek volna vonzani. Mohammed Al Amoudi szaúd-arábiai olajmilliárdos sejk 400 000 hektárnyi földterületen termeltet élelmiszert napi 9 birrért (75 cent). Egyesek szerint ez az átlagkereset, mások szerint egy újabb kizsákmányolás zajlik. Nem utolsó körülmény az sem, hogy Etiópiában tilos a földtulajdonlás, minden gazdálkodó a kormány engedélyével műveli a földet, ez a politika teszi lehetővé a parlagon hagyott területek tetszőleges kijelölését és a szerződések megkötését a befektetőkkel. Hasonló baj merült fel Madagaszkáron, ahol a dél-koreai Daewoo Logistics vállalat vette át ingyen Madagaszkár termőföldjeinek közel felét, és kukoricát, valamint pálmaolajat akart rajta termelni, kivitelre. Ezt kvázi egy lázadás követte. (A világ helyzete 2011) Az exportra termelés egy morális

A változás magvai. ➤

*Forrás Jane Hahn-
Gates Foundation*

problémát vet fel: adott országban éheznek a lakosság, de a külföldi tulajdonos exportra termeli élelmiszerét, és esetleg egy olyan országba szállítja, ahol nem fenyegeti éhínség a lakókat. „Etiópia Oromia tartományában, a gyakori aszályok és a megoldatlan öntözés miatt szintén jelentős kérdés az élelmiszerhiány, mégis több mint 1 millió hektáron termelnek rizst indiai és szaúd-arábiai kivitelre.” (Szentiványi, 2010: 53)

Az átláthatóság még mindig nem általános jellemzője az afrikai politikának: először is nem lehet tudni sokszor, vajon ki tulajdonol egy adott földterületet, szokásjogon alapul a használatuk. A földterületek eladásáról kevés információ van: hiszen nem lehet tudni, kik jelentik be egyáltalán a vásárlásokat, és valós adatokat adnak-e meg. „Egyes becslések szerint 2008 és 2010 eleje között afrikai országok 20 és 100 millió hektár közötti földterületet adtak bérbébe külföldieknek.” (Szentiványi, 2010: 42) Ha az eladás körülményeit figyelembe vesszük, és azt a tényt, hogy olykor dokumentáció hiányában neveznek egy-egy területet szabadnak, majd eladják a földet szokásjog alapján használó tulajdonostól, a mély helyi feszültségek gyökerét világhíthatjuk meg.

A földfelvásárlások háttérében manapság könnyen találjuk meg az egyik „népszerű” motivációt: a bioüzemanyag iránti keresletet. A bioüzemanyagok előállításához szükséges nyersanyagok termesztése a felvárásolt földeken pedig kizoríthatja az élelmiszer-célú mezőgazdasági termelést, mely újabb gondot jelenthet a helyi társadalmak számára. Maliban például, jóváhagyott szerződések léteznek a Petrotech és AgroMal cégek között arról, hogy 10 000 hektáron biodízel nyersanyagot termelnek Európából, az Egyesült Államokból és Egyiptomból származó jatropa magvakból. Az Egyesült Államok és az Egyesült Arab Emírátsok továbbá tárgyalásokat folytattak cukor és gabona termeléséről Zambiában – etanol kinyerése céljából. (A világ helyzete 2011: 189)

Amennyiben az előnyök vizsgáljuk, a leginkább kézzel foghatónak az infrastruktúrafejlesztés látszik, hiszen a befektetők saját érdeke, hogy megfelelő keretek között működhessen az öntözés, trágyázás, és az élelmiszer illetve nyersanyag szállítása ne ütközzön akadályokba. A kormányzatok gyakran a befektetőkkel kötött szerződésben egyúttal kikötik kórházak, iskolák, kikötők stb. megépítését, így ezzel az átkötéssel a földügyletek hozzájárulhatnak az életminőség javulásához. Értelem-szerű előny, hogy a leírt szerződések kényszerítő erejűek a befektetőkre vonatkozóan is.

Az általános szkepticizmus mindenképpen jogos, létezik azonban legalább két mód is arra vonatkozóan, hogy a hátrányok elkerülhetőek legyenek. Az egyik szerint a külföldi befektetők és azok nagyüzemei együttműködnek a kisgazdákkal és megveszik az általuk előállított helyi terményeket, melyért cserébe fizetséget, hitelt és műszaki segítséget kapnak. A másik módszer a külső termelés modellje lehet, amelyben a kisgazdák szerepe a teljes termelés, majd a nagy cég csomagolja a terményt és eladja akár hazai, akár külföldi piacokon. Utóbbi Etiópiában már kialakult, és 300 etióp gazdának nyújt lehetőséget 1,6-4 hektáron. Zöldbabot termelnek holland exportra, valamint kukoricát és gabonát a helyi piacokra. (A világ helyzete 2011: 192)

Kína szerepvállalása

Kína és a fekete kontinens közötti kereskedelem összértéke 2010-ben meghaladta a 110 milliárd dollárt. Az ázsiai állam érdekeltsége kiterjed Libériára, Kamerunra, Kongóra, ezeken a területeken fakitermelés zajlik, továbbá Tanzánia gyapotára, Zambia és Gabon vasércbányáira, és az ásványkincsekben gazdag Szudánra, Ghánára, Botswana-ra, Nigériára és a Dél-Afrikai Köztársaságra. Szudánban például az olajmezők többségét ázsiai vállalatok birtokolják (Chine National Petroleum Corporation, Petronas, ONGC), mellette található még a francia Total és a svéd Ludin. (Vörös, 2010: 123) A természeti kincsekért cserébe kaptak az afrikai politikusok tucatnyi új kormányzati épületet, stadionokat, elnöki palotákat – sőt, legutóbb az Afrikai Unió új székházát Etiópia fővárosában¹⁵. Chris Alden Kína az afrikai kontinensen című könyvében a lehetséges kifejezéseket határozza meg Kína afrikai stratégiáit illetően: partner, versenytárs vagy gyarmatosító. A partner kifejezés egy hosszú távú, fejlesztési céllal megalkotott együttműködés. A versenytárs egy kizsákmányoló kifejezés, amely elsősorban az erőforrások kiaknázását célozza meg. A gyarmatosító a politikai hatalom átvételért küzd. A meghatározás a kérdés megközelítésén múlik. A jelenlegi relációra a partner kifejezés is alkalmazható, hiszen a fejlesztések kézzelfoghatóak, és lehet, hogy a vállalatok önös érdeküknél fogva építenek ki úthálózatot, de azt természetesen mások, a helyi szereplők is használják.¹⁶ A technológia átadása olykor kétséges, mivel van, amikor Kína saját embereivel épített és dolgoztat, így szinte kizárva az érintkezést. A kínai munkások hajlandók kevesebb bérért és kitartóan dolgozni, megszokott munkamoráljuk van, így a kommunista beruházó nem kerül összetűzésbe a helyi környezetből rekrutált munkásaival, a munkálatokat a lehető leggyorsabban és a legkevesebb fennakadással tudja megoldani. 2005-ben 82 000 kínai dolgozott Afrikában működő kínai cégeknél. Meglehet máskor szaképzettség, nyelvismeret híján nem foglalkoztatják az afrikai munkásokat. De ha a tönkretett vállalkozásokat nézzük, Kína jelenléte a versenytárs fogalmával kapcsolható össze. „Mauritiuson és Nigériában a sikeres tajvani és az érkező kínai vállalatok együttműködésével ruhagyárak és használt autó- és alkatrészkereskedők egész hálózata alakult ki. Nigériában a textilgyárak 80%-a zárt be és körülbelül 250 000 munkást bocsátottak el.” (Alden, 2010: 15-21)

A kínaiak olyan piacokra, ágazatokra törnek be, amelyeket korábban afrikaiak uraltak, lehetetlenné téve a helyi kis- és középvállalkozókat. Amellett, hogy széles az áruválaszték ingadozó minőséggel, a pult mögött ugyancsak egy kínai áll, maga a tulajdonos vagy családtagja. A kialakított kereskedelmi hálózatok és olcsón érkező áruk révén ez a hagyományos afrikai beszállítók helyzetét is megnehezíti. Az egyirányú migráció problémája már a történelemben is politikai viharokat kavart. (Uo.: 64) Ma becslések szerint közel egymillió kínai él Afrika-szerte, és közülük legalább 750 000 fő érintett valamilyen gazdasági tevékenységben, köztük növekvő mértékben családi és mikro vállalkozásokban.¹⁷

Kína egyre nagyobb hangsúlyt fektet a mezőgazdaságra is: biogazdaságok létrehozását, a napenergia felhasználását, oktatási programokat és technológiatranszfert finanszíroz. A Chonking Seep Vállalat projekteket indított el hibrid rizs termeszté-

sére Tanzániában, Nigériában és Lagosban. A magánszektorban is akadnak, akik befektetnek például Ugandában. (A világ helyzete 2011: 189)

Az együttműködésben – ha mindegyik fél jól teszi a dolgát – mindenki nyerhet („win-win”, állítják a kínaiak). Mégha a látszat felszíne alatt a nemzeti, olykor személyes érdekek is a cselekvések mozgatórugói, maguk a beruházások, és általában a tudások átadása magukban hordozzák, determinálják a fejlődést – nem csupán a gazdasági növekedést.

Egy intő eset: éhínség Malawiban (2001–2002)¹⁸

Az országban egészen 1994-ig tartó diktatúra utána is megmaradt egy jól bevált rendszer: az ADMARC (Agricultural Development and Marketing Corporation – Mezőgazdasági Fejlesztési és Marketing Társaság) állami szervezete, amely irányította, ellenőrizte a legalapvetőbb élelmiszerek kereskedelmét. Az ADMARC-nak köszönhetően az élelmiszerbiztonság megvalósult, gazdaságpolitikai eszközei által fix és előre bejelentett árakkal dolgozott, ebből következően egy kiszámítható piacot hozott létre. A liberalizációs gazdaságpolitika hívei azonban nem nézték jó szemmel az állami szabályozás szervezétét, érveik között szerepelt, hogy a fenti intézmény elnyomja a magánszektor. A liberalizációs folyamat keretein belül, az ADMARC áraival felvették a versenyt a magánkereskedők által megszabott piaci árak, így történhetett, hogy a kukorica ára drasztikusan megugrott, miközben a vásárlóképesség az országban egyre csökkent.

Malawiban a lakosság táplálkozási szokásai alkalmazkodtak a gazdaságpolitikai célokhoz, és a kukorica mint monokultúrában termelt növény jelenti még ma is az alapélelmiszert. A brit kormány és több segélyszervezet ezidőtájt e növény termesztését támogatta: országszerte műtrágyát és hibrid vetőmagot osztott szét a kistermelők között. Az ún. Starter Pack program azonban több nemkívánatos következményt is maga után vont: továbbra is ösztönözte a kukorica monokultúrában való termesztését, amely hozzájárult a szegényes táplálkozáshoz. Továbbá egyfajta gazdasági és pénzügyi függőséget váltott ki, a talaj termékenysége rendkívül megromlott, a kiscgazdák az ingyenes műtrágya és keverék vetőmagok kiszolgáltatottjaivá váltak. A Malawiban 2001–2002-ben bekövetkezett éhínség és a sok ezer haláleset intő példa arra, mennyire kell vigyázni az átgondolatlan és túl gyorsan véghez vitt liberalizációval, egyben a zöld forradalom feltétel nélküli támogatásával.

Úgy tűnik, leszögezhetjük, hogy a zöld forradalom nem szünteti meg az éhínséget. A FAO szerint a jelenlegi mezőgazdasági termelés bőven fedezi (120%) a világ élelmiszer- szükségletét. (Pusztai – Bardócz, 2004) Tehát a gond nem az, hogy nincs elég élelem, hanem az, hogy a szegények nem tudják megvenni vagy megtermelni táplálékukat, illetve nem megfelelő az élelmiszerelosztás; az Észak pazarló fogyasztása áll szemben a Dél éhínségével.

A világ aszimmetrikus volta nem megkérdőjelezhető, ahogy Afrika gyengeségei és sérülékenysége sem, de számos kirívó példa és meghökkentő esemény (Kína felemelkedése, néhány volt fejlődő ország előretörése, felzárkózása) bizonyítja azt, hogy a világ nem egy statikus közeg. Ahogy az e gondolatfolyamból is kiderült, az

▲ *Malawi farmer földjét műveli. Fotó: Martin Godwin*

éhezés nem csak a technológiával vagy éppen a földkérdés megfelelő rendezésével szorítható vissza. A kapcsolódó problémák középpontjában az elosztás, a javakhoz való hozzájutás áll. Az a tény, hogy az adott népesség nem fér hozzá az élelmszerhez, illetve, hogy nincs meg ehhez a jogosultsága, általában a piaci árak hirtelen emelkedésének következménye, amelynek oka a korai liberalizáció és általában a felkészületlen piac. Ezt a megközelítést nevezi a szakirodalom Food Entitlement Decline (FED) megközelítésnek. (Tiba, 2006: 405) Ezért fontosak a kutatások és felismerések, mert minél alaposabb és átgondoltabb egy átállás, váltás, annál jobban képzelhető el annak a társadalom egészére gyakorolt pozitív hatása. Ez igaz a zöld forradalom afrikai erőfeszítéseinek sikereire is. ☀

Jegyzetek

- 1 „Az afrikai szegénység okai: gazdagok és szegények”, HVG. 2005/51-52. sz. 31. o. és <http://www.one.org/c/us/issuebrief/98/>
- 2 Balázs, 2000. Ld.: <http://epa.oszk.hu/00700/00775/00018/573-578.html>, Letöltés ideje: 2013.05.14.
- 3 Ld. Keserű, 2012. és Tarrósy, 2012. írásait az Afrika Tanulmányok 2012. VI. évf. 2. nyári számában.
- 4 Ld. Szilágyi: <http://www.elhetolet.hu/a-zold-forradalom-arnyoldala>
- 5 A „zöld forradalom atyjaként” aposztrofált Borlaug gabonanemesítő és technológiafejlesztő tevékenységéért, és az elért sikerekért 1970-ben kapta meg a rangos díjat.
- 6 Ld.: <http://www.egfar.org/about-us/forums-stakeholders/international-agricultural-research-centres-iarcs>
- 7 „Green revolution. History and overview of the green revolution”, October 23, 2008. <http://geography.about.com/od/globalproblemsandissues/a/greenrevolution.htm>, Letöltve: 2013.05.14.
- 8 Ld. a Borlauggal készített interjúban: <http://www.actionbioscience.org/biotech/borlaug.html>, Letöltve: 2013.05.14.
- 9 Uo.

- 10 Uo.
- 11 Ld.: <http://www.agra.org/AGRA/en/what-we-do/agras-soil-health-program/>
- 12 A Kijabe Environment Volunteers (KENVO) 1994-től tevékenykedik. Ld.: <http://www.kenvokenya.com>
- 13 Kiss, 2006: 231.
- 14 Szentiványi, 2010: 46.
- 15 A projekttel kapcsolatban nem mindenki lelkes Afrikában, ld. pl.: <http://allafrica.com/stories/201202031280.html>
- 16 Ld. Tarrósy, 2008: 87-88.
- 17 Ld. pl.: <http://www.nytimes.com/2007/08/18/world/africa/18malawi.html?pagewanted=all>
- 18 Tiba, 2006: 404-412. alapján

Felhasznált irodalom

- A világ helyzete 2011. Földünk élelmezése. Budapest: Föld Napja Alapítvány
- „Az afrikai szegénység okai: gazdagok és szegények”. HVG. 2005/51-52. p. 31.
- Balázs Ervin (2000): Egy új „zöld forradalom” küszöbén. Magyar Tudomány. 2000/5.
- Alden, Chris (2010): Kína az afrikai kontinensen. Pécs: Publikon Kiadó.
- Ellwood, Wayne (2003): A globalizáció. HVG könyvek. Budapest: HVG Kiadó
- George, Susan (2010): Börtön vagy szabadság. Budapest: Kairosz Kiadó
- Glied Viktor (2010): Környezet és fejlesztés Afrikában. In: Tarrósy István (szerk.): Fenntartható Afrika. Pécs: Publikon Kiadó. pp. 31–54.
- Keserű Dávid (2012): Növekvő városok – nyomor vs. fejlődés? Afrika Tanulmányok. Vol. 6, No. 2. pp. 23–39.
- Kiss Judit (2006): Tovább folytatódik Fekete-Afrika világgazdasági marginalizálódása? In: Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István (szerk.): Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára. Pécs–Budapest: Publikon–ELTE, pp. 230–241.
- Pusztai Árpád – Bardócz Zsuzsa (2004): A genetikailag módosított élelmiszerek biztonsága. A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsény Intézete
- Szentiványi Balázs (2010): Földfelvásárlások Afrikában. Afrika Tanulmányok. Vol. 4, No. 4. pp. 40–55.
- Szilágyi Dezső: A zöld forradalom árnyoldala. Végh László (2007): Fenntartható fejlődés. Egyetemi jegyzet, Debreceni Egyetem alapján.
- Tarrósy István (2008): Sino-afrikai kapcsolatok a világpolitika rendszerében. Kölcsönös hasznok és lehetőségek a 21. században. Külügyi Szemle. Vol. 7, No. 4. pp. 81–93.
- Tarrósy István (2012): Urbanizáció és fenntartható fejlődés Dar es Salaamban. Afrika Tanulmányok. Vol. 6, No. 2. pp. 4–21.
- Tiba Zoltán (2006): Éhínség Malawiban 2001–2002. In: Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István (szerk.): Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára. Pécs–Budapest: Publikon–ELTE, pp. 404–412.
- Vörös Zoltán (2010): Segíti-e a fenntartható fejlődést Kína afrikai szerepvállalása? In: Tarrósy István (szerk.): Fenntartható Afrika. Pécs: Publikon Kiadó. pp. 105–150.

A szerzőről

Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Nemzetközi igazgatás, BA
Afrikáért Alapítvány, koordinátor

About the Author

BA in international administration from
Pázmány Péter Catholic University
Coordinator at Foundation for Africa

nsosso@gmail.com

English Abstract

Green Revolution and Africa

Norman Borlaug, the „father of the green revolution” believed that his innovation of the 20th century would be able to save hungry people. The approach proved to be successful, the yield had multiplied, and although there are lots of advantages, the disadvantages must be noted as well. We have to pay more attention to the harmful consequences and water scarcity in general. The real problem hides in the unequal (re)distribution of our asymmetric world. The article flashes up a number of questions connected to the green revolution and its African story.

BLACK HAWK DOWN OLASZ MÓDRA – A BATTAGLIA DEL PASTIFICIO*

MARSAI VIKTOR

2013 októberében lesz huszadik évfordulója annak, hogy az amerikai különleges erők – a Delta Force és a Ranger-ök – akciója, amelynek keretében a Mogadishu uraló hadúr, Mohamed Farah Aidid két vezető emberét szerették volna elrabolni, kétnapos véres utcai harcba torkollott. A „mogadishui csata” néven elhíresült összecsapásról Mark Bowden 1999-ben *Black Hawk Down: A Story of Modern War* címmel írt könyvet,¹ amelyet 2001-ben Ridley Scott rendezésében az azonos című, nagy-sikerű mozifilm követett.² A „mogadishui csata”, amelyben másfél tucat kommandós és legalább 500 szomáli veszítette életét, katasztrofális hatással volt az ENSZ szomáliai békeműveletére, a UNOSOM II-re nézve. Bill Clinton amerikai elnök ugyanis – engedve a belföldi közvélemény nyomásának – bejelentette, hogy átmeneti csapatnövelés után az amerikai kontingens elhagyja az országot.³ Az amerikai alakulatok távozása, amelyek az ENSZ-erők logisztikai támogatását látták el, megpecsételte a művelet sorsát, és 1995 nyaráig a többi nemzet kéksisasakosai is elhagyták Afrika Szarvát.⁴ Szomália ezt követően visszasüllyedt a polgárháború és frakcióharcok káoszába, amelyből csak az elmúlt két év pozitív változásai mutattak kiutat – kétséges végkifejlettel.

A hollywoodi mozifilmnek köszönhetően a UNOSOM II-ben való amerikaiak részvétele viszonylag közismertté vált. Mogadishu szűk sikátoraiban azonban nem kizárólag amerikai katonák küzdöttek a stabilitás megteremtéséért és a humanitárius segélyszállítmányok védelméért: a 30 800 fős csúcslétszámú misszióban az USA-n kívül 33 nemzet katonája, rendőre, civil alkalmazottja vett részt, és közülük 154-en veszítették életüket Szomáliában.⁵ Sőt, miközben az amerikai különleges erők hajtóvadászata a súlyos következmények miatt sokakban keltette azt a benyomást, hogy csak az Egyesült Államok hajlandó komoly katonai erőfeszítéseket tenni a béke és Aidid hatalmának megtörése érdekében, a világ megfélemezett azokról a hadműveletekről és áldozatokról, amelyet a UNOSOM II más nemzetei vállaltak a remélt siker érdekében.

* „A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

Ez a tanulmány az egyik ilyen, Olaszországon kívül méltatlanul elfeledett incidensről szól, az 1993. július 2-i ún. *Battaglia del Pastificio*ról (szó szerint „tésztagyári csata”) vagy angolosan *battle of Checkpoint Pastáról*, amelynek során egy fegyverbe-
gyűjtési művelet keretében a Szomáliában állomásozó olasz erők 3 halottat és külön-
féle adatok szerint 26-36 sebesültet vesztek az Aidid milíciái ellen vívott félnapos
tűzharcban, nem messze az ellenőrzőpont névadójától, az egykori tésztagyártól.⁶ Az
összecsapás jól szemléltette a szomáli felkészültségét, valamint azokat az anomá-
liákat, amelyekkel a békefenntartóknak szembe kellett nézniük Afrika Szarván. A
Battaglia del Pastificio tükrében az október 3-4-i „mogadishui csata” pusztán ennek
a folyamatnak a végpontját jelentette, amely azért bírt különös jelentőséggel, mert ez
esetben nem valamelyik kisebb állam, hanem a világ egyetlen szuperhatalma szenvedett
– legalábbis a közvélemény által – túl súlyosnak ítélt veszteségeket.

Írásom első részében röviden megvizsgálom a nemzetközi művelet körülményit,
a kelet-afrikai állapotokat. Ezt követően pedig bemutatom a július 2-i nap történé-
seit, valamint röviden elemzem azokat az anomáliákat, amelyek hozzájárultak az
olasz akció – és közvetetten az ENSZ-művelet egészének – kudarcához, kitérve a
Róma és a UNOSOM II közötti koncepcionális különbségekre.

Humanitárius intervenció Szomáliában

Siad Barre diktatúrájának 1991. januári összeomlása után a polgárháborús helyzet
tovább eszkalálódott Szomáliában. A különféle, klánok mentén szerveződő frakciók
a tábornok bukása után egymás ellen fordultak a kormányzati hatalom és az elér-
hető javak megszerzéséért. A déli folyóvölgyek mezőgazdasági területeinek jelen-
tős részén a termés elpusztult, a helyi, jórészt bantu lakosságot kiirtották vagy elül-
dözték. A nomádok csordái nem tudtak megbirkózni a szárazság okozta kihívá-
sokkal, mivel a harcok miatt nem használhatták az ilyenkor szokásos megoldást,
az esetenként több száz kilométeres vándorlást, így az állatok tömegesen hullot-
tak el. 1991 végére éhínség tört ki, amely futótűzként terjedt végig az ország déli és
középső területein. Az ENSZ első, a humanitárius segélyek védelmét célzó misszió-
ja, a UNOSOM kudarcba fulladt. 1992 végére közel 300 000 ember halt éhen, és a
nemzetközi közvélemény, valamint az ENSZ akkori főtitkára, az új típusú békemű-
veletek szószólója, Boutros Boutros-Ghali robosztusabb fellépést sürgetett. Hosz-
szas erőfeszítések után Boutros-Ghali meggyőzte George Bush elnököt, hogy ame-
rikai fennhatóság alatt egy missziót küldjön Afrika Szarvába, amely a segélyszál-
lítmányok védelmével és szétosztásával, valamint a szembenálló fegyveres cso-
portok lefegyverzésével járult volna hozzá a szomáli állapotok stabilizálásához.⁷ A
UNITAF (Unified Task Force) keretében 23 ország összesen 45 000 katonája érke-
zett volna az országra, amelyből az USA 28 000 fő telepítését vállalta. Ezt a létszá-
mot a UNITAF sohasem érte el, 1993 márciusában összesen 37 000 külföldi katona
állomásozott Afrika Szarvában.⁸

A robosztus katonai fellépés elrettentette a szomáli milíciákat a közvetlen konf-
rontációtól. A UNITAF által kísért segélyszállítványoknak köszönhetően az ország
jelentős részén felszámolták az éhínséget. A misszió komoly erőfeszítéseket tett az

< *Olasz BI Centaurók őrjárat közben a Via Imperialon Balad közelében. Forrás: www.raffaeleciriello.com*

infrastruktúra helyreállítására, illetve a menekültek hazatérésének elősegítésére is.⁹ A teljeskörű stabilitás azonban még váratott magára. Bár a biztonsági helyzet sokat javult, rendszeresen voltak a kisebb fegyveres incidensek. A szövetségesek csak Szomália területének 40 %-ra terjesztették ki műveleteiket, a vidék jelentős részét nem sikerült elérniük.¹⁰ Nem került sor a miliciák lefegyverzésére sem.

Mindezek ellenére az ENSZ és a résztvevő nemzetek sikeresnek értékelték a beavatkozást, és elérkezettnek látták az időt arra, hogy a világszervezet vegye át a békemisszió vezetését. 1993 márciusában a főváros fegyveres frakciói ismét meggyeztek a békéről, illetve a külföldi erőfeszítések támogatásáról, valamint egy átfogó ENSZ-misszió, a UNOSOM II telepítéséről.¹¹ Ennek eredményeképpen május elején a UNITAF beszüntette tevékenységét, és az amerikai vezetésű kontingens parancsnokságát átadták az Egyesült Nemzetek Szervezetének.

A UNOSOM II az ENSZ első békekikényszerítő missziójaként vonult be a történelembe. Annak érdekében, hogy véget vethessen az erőszaknak, páratlanul erős mandátummal látták el, amely lehetővé tette, hogy ne csupán közvetlen veszélyhelyzetben, hanem feladatai általános ellátása során támadó jelleggel is fegyveres eszközöket alkalmazhasson.¹² Ennek azért volt különösen nagy jelentősége, mert a UNOSOM II egyik legfontosabb feladatául a szomáli miliciák lefegyverzését kapta, ami nem ígérkezett könnyű feladatnak.¹³

Az erős felhatalmazás láttán többen – köztük Olaszország is – aggodalmuknak adtak hangot,¹⁴ amely szerint sérült az ENSZ pártatlansága és semlegessége. Ugyanakkor legalább ekkora problémát jelentett, hogy a nemzetközi közösség a robosztus mandátum mellé nem vonultatott fel kellő erőt annak végrehajtására. Az Egyesült Államok hadereje ugyanis csak korlátozottan képviseltette magát a UNOSOM II-ben: az USA 2 600 katonája látta el a misszió logisztikai támogatásának jelentős részét, a harcoló alakulatok azonban távoztak az országból. Washington ezzel lényegében kivonta magát a harci feladatok elvégzése alól, a nyár folyamán telepítésre

kerülő 1 000 fős gyorsreagálású erő pedig nem került ENSZ-fennhatóság alá,¹⁵ így a külföldi intervenció elrettentő-képessége jelentősen csökkent.

Mindezt a somáli hadurak is érzékelték. Mohamed Farah Aidid az amerikai fenyegetés megszűntével szinte azonnal felrúgta a márciusi béke-megállapodást, és egyre gyakrabban került sor a felek közti fegyveres összeütközésre. Ennek egyik csúcspontját a június 5-i incidens jelentette, amikor Aidid fegyveresei a fővárosban 25 pakisztáni békefenntartót mészároltak le, akik épp egy lefegyverzési akcióban vettek részt.¹⁶ Ezzel lényegében nyílt hadiállapot állt be Aidid és az ENSZ között, és Mogadishu utcáin rendszeressé váltak a kéksisakosok és a somáli milíciák közti összecsapások.

Olasz szerepvállalás Szomáliában

Olaszország mint korábbi gyarmattartó komoly szerepet játszott azokban az erőfeszítésekben, amelynek során a külföld igyekezett kiegyezésre bírni a különféle somáli érdekcsoportokat. Róma jó viszonyt ápolt az 1991-ben megbuktatott diktátorral, Siad Barréval, és a végsőkig támogatta a tábornokot, tartva attól, hogy Barre távozásával az ország anarchiába süllyed – ami be is következett. Olaszország az egyik utolsó ország volt, amely a polgárháború miatt bezáratta mogadishui nagykövetségét.¹⁷ Még ebben az évben az *Operation Ippocampo* keretében az olasz elit 9. ejtőernyős-rohamezred katonái bevetésre kerültek Szomáliában és Etiópiában, ahonnan hazájuk és más nyugati államok diplomatáit menekítették ki.¹⁸ Róma az elsők között ajánlotta fel haderejét a UNITAF támogatására. A 3 500 fős olasz kontingens – az *Italfor Ibis* – a UNITAF egyik legerősebb csapatteste volt. Az olasz alakulatokat a páncélozott harcjárművek, illetve páncélozott szállító harcjárművek mellett harcokocsikkal – 20 db M-60-as harckocsival –,¹⁹ valamint szállító- és harci helikopterekkel is megerősítették.²⁰ A művelet során a „Folgore” ejtőernyős dandár és a „Legnano” gépesített dandár rotációban biztosította az *Italfor Ibis* gerincét, amelyet haditengerészeti és légi egységek, illetve az „Ariete” páncélosdandár kötelékei egészítettek ki. A második világháború óta ez volt az olasz hadsereg első nagyszabású, összhaderőnemi művelete külföldön.²¹

Róma a UNITAF befejeződésekor szeretne volna elérni, hogy a UNOSOM II olasz irányítás alá kerüljön. Az egykori gyarmatosítók, akik a függetlenség után is szoros kapcsolatot tartottak fenn Szomáliával, jól ismerték az ország belső viszonyait, a bonyolult klánkapcsolatokat és azok dinamikáját, illetve a politikai elitet. Éppen ezért nem lelkesedtek, amikor a misszió török parancsnokság alá került, sőt egyes források szerint kicsit meg is sértődtek.²² A helyismeret mellett talán ebben is gyökerezett, hogy a jelentős részvétel ellenére az olaszok nem értettek

„Olaszország mint korábbi gyarmattartó komoly szerepet játszott azokban az erőfeszítésekben, amelynek során a külföld igyekezett kiegyezésre bírni a különféle somáli érdekcsoportokat.”

egyét a UNOSOM II szerintük túl erős mandátumával, és a konfliktus tárgyalásos megoldását szorgalmazták.²³ Azonban jóval többről volt itt szó, mint a nemzetek közti vetélkedésről: az egyes országok valóban meglehetősen eltérő koncepciók szerint közelítettek a válsághoz. A misszióban résztvevő „agresszívabb” nemzetek – az amerikaiak, a belgák, a franciák – túl puhának találták az olaszok hozzáállását. Egy évvel az egész világot lenyűgöző Öböl-háborús győzelem után egyes fővárosokban nem tudták elhinni, hogy a győztes nyugati seregek (egy-egy amerikai kötelékek Szaúdból érkeztek Szomáliába) ne tudnák rákényszeríteni akarataikat a szervezetlen szomáli milíciákra (amelyekből csak a fővárosban 15 állomásozott, laza szövetségben egymással). Az olaszok azonban óvatosabbak voltak. Pontosan érzékelték, hogy itt – szemben a *Sivatagi Vihar*ral – egy állam alatti konfliktust kell megoldaniuk, és nem jól látható reguláris hadsereg ellen, hanem a lakosság körében elvegyülő, a támogatásukat élvező fegyveres gerillákkal kell majd felvenniük a harcot. Róma ismerte a szomálik hagyományosan erős öntudatát, idegengyűlöletét és egalitarizmusát. Ugyanakkor egykori gyarmattartóként azzal is tisztában volt, hogy a béketeremtésben az állam helyett sokkal inkább a klánok prominens vezetőire, a szomáli társadalom hagyományos erős embereire kell támaszkodnia. Márpedig ebben a párbeszédben a fegyverek szerepe csak másodlagos lehet – Szomáliában nem lehet kikényszeríteni a békét, ha ahhoz a társadalom nem járul hozzá. Csak ebben a kontextusban értelmezhető az a kritika is, amely szerint az *Italfor* túl szoros kapcsolatot tartott fenn Aididdal.²⁴ A szomáliai politikai dinamikákat nem lehetett leírni a nyugati politológia eszközeivel. Bármennyire ellenszenves is volt sokak szemében Aidid viselkedése, az olaszok úgy gondolták, az ő beleegyezése nélkül sohasem lesz béke Szomáliában. Éppen ezért az *Italfor* végig igyekezett fenntartani a misszió pártatlan jellegét, még akkor is, amikor az ENSZ hivatalos körözést adott ki Aidid ellen, és sohasem szakította meg a kapcsolatot a hadúrral.²⁵

< Ez az idős szomáli az olaszok oldalán harcolt a II. világháborúban. A UNOSOM II alatt ismét szolgálatra jelentkezett, és az olasz nagykövetség épületének őrzésében vett részt. Forrás: www.raffaeleciriello.com

Az *Italfor* fő feladatául az ún. *Via Imperial* biztosítását kapta. Az olasz gyarmati időkben, Etiópia megszállása után épült földút jelentette Szomália legfontosabb észak-dél irányú közlekedési ütőerét, amely Beledweynén áthaladva egészen Addisz Abebaig nyúlt, illetve észak felé haladva összekötötte Galkayót, Garowét, Buraót, Berberát és Hargeisát. Az *Italfor* fő feladata az út biztosítása és nyitva tartása lett, illetve a szükséges javítási, helyreállítási munkák elvégzése. A *Via Imperial* ugyanis nélkülözhetetlen volt annak érdekében, hogy a segélyszállítmányok elérjék a vidéki területeket is. Az olaszok egyik fő bázisa a Mogadishutól 25 kilométerre északra fekvő Balad lett. Az *Italfor* elsősorban a *Via Imperial* Mogadishu-Balad-Jowhar közti szakaszán járőrözött.²⁶ Az olaszok számára komoly biztonsági kihívást jelentett, hogy a *Via Imperial* a főváros olyan körzetein haladt keresztül, amelyek lakossága szimpatizált Mohamed Farah Aididdal.²⁷

A térsztyagári csata

1993 nyarán a legégetőbb kérdés továbbra is a szomáli milíciák lefegyverzése volt. Az ENSZ-erők erre újabb és újabb kísérleteket tettek, a pakisztáni katonák lemeszárlása után azonban a külföldi kontingensek egyre kisebb lelkesedéssel vágtak bele ezekbe az akciókba.

Az olasz alakulatok reputációja viszonylag jó volt a szomálik körében,²⁸ ugyanakkor megfelelő nehézfegyverzettel rendelkeztek, így a UNOSOM II főparancsnoka, a török Cevik Bir altábornagy egyre többször sürgette az *Italfort*, hogy nagyobb erőkkel vegyen részt a lefegyverzésben. Az olasz erők parancsnoka, Bruno Loi dandártábornok végül hozzájárult egy komolyabb művelethez.

1993. július 2-ának hajnalán az olasz erők két oszlopa elindult, hogy egy átfogó művelet keretében átfésülje Észak-Mogadishu Haliwa körzetét. Az akció hivatalos célja titkos fegyverraktárak felkutatása volt, de egyes híresztelések szerint valójában Aidid elfogásának szándéka állt a művelet hátterében.²⁹

Az *Italfor* komoly erőköt vonultatott fel a *Kangaroo 12* névre elkeresztelt akció sikeréhez.³⁰ A műveletben összesen 550 olasz katona, illetve közel 400 szomáli rendőr került bevetésre.³¹ A gyalogság páncélvédettségerő 35 páncélozott szállító harcjármű – VCC-1-esek, Fiat 6614-esek – gondoskodott. A két oszlop tüzerejét jelentősen megnövelte a 7 db M-60-as harckocsi, illetve a 105 mm-es löveggel felszerelt 8 db B1 Centauro páncélozott harcjármű. A légi támogatásról egy Mangusta A-129-es és egy Agusta AB-205-ös helikopter gondoskodott.³² Mindezek erejét azonban jelentősen csökkentette, hogy Loi dandártábornok az akció során – elkerülendő a civil veszteségeket – nem adott engedélyt a nehézfegyverzet használatára, így a harckocsik és a páncélozott járművek csak a páncéltest jelentette fizikai védelemmel, illetve a fedélzeti géppuskákkal kapcsolódhattak be a küzdelembe.³³

A bázisaikat hajnali 5:00-kor elhagyó erők két oldalról közelítették meg Haliwa körzetet. Az *Alfa* csoport délkeletről, a régi mogadishui kikötőnél álló táborra felől haladt a *Via Imperialon*, míg a *Bravo* csoport a baladi bázist elhagyva észak felől közeledett, áthaladva az ún. *Checkpoint Pastán*. Bár erről semmi sem állítható bizonyosan, a szomálik nagy valószínűséggel nem sokkal az akció kezdete előtt már

^ A műveleti terület. A kép közepén fölül, túlnyúlva a kereten, a Via Imperial bal oldalán kivehető az egykori térsztagyár szürke épülettömbje. Forrás: www.youtube.com

értésültek a küszöbön álló műveletről. Ez megmutatkozott abban a szervezettségben, ahogyan a délelőtt folyamán felvették a harcot az olasz erőkkel, illetve a szomáli rendőrök magatartásában, akik a küzdelem kitörése előtt egyik pillanatról a másikra hagyták magukra az ENSZ-békefenntartókat.³⁴

A művelet kezdetén, valamikor fél hat után a szomáli rendőrök hangosbemondókon felhívták az átvizsgálendő terület – nagyjából 1000 x 600 m – lakóinak a figyelmét, hogy működjenek együtt a nemzetközi erőkkel, maradjanak a házaikban, és ne tanúsítsanak ellenállást. Ezt követően a békefenntartók megkezdték a körzet házról házra való átkutatását. Az utcán a felhívás ellenére egyre több szomáli gyülekezett, de kezdetben nem fejtettek ki ellenállást, érdeklődve szemlélték az olaszok tevékenységét. A kéksisasok letartóztattak néhány személyt, akiknél rejtegetett gépkarabélyokat vagy más fegyvereket találtak, de komolyabb lerakatot nem fedeztek fel.

A fordulat fél nyolc tájékán következett be, amikor az olaszok arra lettek figyelmesek, hogy a szomáli rendőrök visszavonulnak a területről. Ezzel egyidejűleg az addig békés tömeg hirtelen kövekkel kezdte el dobálni a békefenntartókat, és hozaláttak, hogy barikádokat emeljenek. Ez komoly aggodalommal töltötte el az olasz tiszteket, mert a *Via Imperial* lezárásával – figyelembe véve a város szűk sikátorait – alakulataik nagyon könnyen egérfogóba kerülhettek. Aidid csapatai rendszeresen alkalmazták azt a taktikát, hogy barikádok emelésével lényegében állóharcra kényszerítették az ENSZ-erőket, így a szomáli milíciák az általuk kiválasztott helyre csoportosíthatják fegyvereseiket. A keskeny utcákban – köszönhetően a civileket védő, a bevetési szabályokat érintő korlátozásoknak, illetve a rossz látási viszonyoknak – nem érvényesült a kéksisasok technikai fölénye, ugyanakkor a közelharcban

a szomálik kézi páncéltörő fegyverek – elsősorban RPG-k – és orvlövészek alkalmazásával súlyos veszteségeket okozhattak a békefenntartóknak. Nyolc óra tájékán eldőrdültek az első lövések a tömeg oldalán felvonuló milicisták részéről, és várható volt, hogy a város más körzeteiből újabb csapatok vannak beérkezőben. 9:00 órára a helyzet tarthatatlanná vált: az olaszokat a járműveikhez szegezte a szomálik tüze, a házak további átkutatása lehetetlenné vált. Mivel a tömeg tele volt nőekkel és gyerekekkel, a kéksisakosok nem vállalkozhattak a harc felvételére és a művelet folytatásának kiterjesztésére, ezért Loi dandártábornok kiadta az utasítást a visszavonulásra. Az *Alfa* és a *Bravo* csapat erői visszazálltak járműveikre, és megindultak bázisaik felé.

A helyzet ezt követően meglehetősen zavarosan alakult. A dél felé haladó *Alfa* csoport komoly ellenállásba ütközött, és helyzete kritikusra fordult, ezért erősítést kellett kérnie a *Bravo* oszloptól. A *Bravo* csoport elsősorban páncélozott járműveit küldte vissza társai megsegítésére. Ez a hadmozdulat lett az olaszok veszte: az *Alfa* csoport ugyanis hamarosan utat tört magának dél felé, és első járművei már csaknem visszaértek az öreg kikötőnél levő táborukhoz, amikor a *Bravo* csapat helyzete katasztrofálisra fordult. 9:30-kor ugyanis pár száz méterre délre a *Via Imperial* és az *Október 21-e* utak kereszteződésénél fekvő *Cheikpoint Pastától* a kéksisakosok egy frissen emelt barikádba botlottak a főúton. A szomálik a környező mellékutcákat is letorlaszolták. Az egyik olasz VCC-1-es megpróbálta áttörni az építményt, amikor is egy RPG-7-es eltalálta. A járműben tartózkodó Pasquale Baccaro tizedes, a 186. „Folgore” ejtőernyős ezred katonája halálosan, két másik társa pedig súlyosan megsebesült.³⁵ A menetoszlop elakadt, a szomálik koncentrált tüzében egyre több olasz katona sebesült meg. A békefenntartóknak végül sikerült áttörniük a torlaszt, de Aidid milíciái hamarosan ismét föltartóztatták őket. Így a szerepek megfordultak: immáron a *Bravo* oszlopnak volt szüksége erősítésre, hogy kiverkedje magát a káoszról. Az *Alfa* csapat segélykonvoja hamarosan elindult, hogy kimenekítse bajba jutott társait a *Via Imperial*ről. Mivel ez sem bizonyult elegendőnek, 11:15-kor Loi tábornok újabb erősítéseket küldött a csata színhelyére. A súlyos sebesültek kimentésére érkezett helikopter a szomálik tüzében nem tudott leszállni, így a sérülteket egy páncélozott járművel vitték el egy nyugodtabb területre, ahonnan már megoldható volt a légi evakuálás.³⁶

11:30-kor az *Október 21-e* út felől érkező olasz alakulatok hátba támadták a *Bravo* oszlopot földhöz szögező milíciákat, ami átmeneti enyhülést hozott a kéksisakosok számára. Az olaszok soraik rendezése során kísérletet tettek arra, hogy ismét átvegyék a kezdeményezést, és stabilizálják helyzetüket, ám erőfeszítéseik nem jártak sikerrel. A szomálikhoz további harcosok csatlakoztak, akik újult erővel támadták a békefenntartókat. A felkelők tüze eltalálta az egyik helikoptert, amely kénytelen volt visszatérni a bázisra.³⁷ A *Kangaroo 12* művelet katonái ekkorra már a pusztá túlélésükért harcoltak. Stefano Paolicchi törzsőrmester, a 9. ejtőernyős rohamezred katonája akkor kapott halálos lövést, amikor sebesült bajtársait igyekezett biztos helyre vinni. Andrea Millevoi hadnaggyal, a *Lancieri di Montebello* ezred egyik Centauro páncélozott járművének parancsnokával egy orvlövész végzett, miközben a tiszt a

12,7 mm-es toronygéppuskával igyekezett megtisztítani az utat az egyik, a *Bravo* oszlop felmentésére siető alakulat előtt.³⁸

Az olaszok számára óriási kihívást jelentett, hogy nem használhatták ki rendelkezésre álló tűzerejüket. A szomálik kényesen ügyeltek arra, hogy a civil lakosságot – amely statisztált ehhez – élő pajzsként tolják előre fegyvereseik előtt. A milíciák parancsnokai tudták, hogy a kéksisakosok nem lőhetik halomra a nőket és gyerekeket, ugyanakkor egy-egy áldozat bemutatásával igazolhatták saját híveik és a külföld előtt az ENSZ-misszió „embertelenségét” és „megszálló jellegét”. Mindezek miatt az M-60-as harckocsik és a helikopterek lényegében tétlenül nézték végig a gyalogság lemeszárlását. Az olasz alakulatok csak két esetben szegték meg a parancsot: az egyik esetben az egyik M-60-as harckocsi lövegével szétlőtt egy konténert, amely mögül a milíciák halálos tűzzel árasztották el a menetoszlopot, és amelyet a könnyebb gyalogsági fegyverekkel és géppuskákkal nem tudtak leküzdeni. A másik esetben a Mangusta A-129-es helikopter egy irányított páncéltörő rakétával megsemmisített egy Iveco VM 90-es gépjárművet, amely a szomálik kezére került.³⁹ Leszámítva ezt a két lövést, az olaszoknak kézfegyverekkel, géppuskákkal és kézi-gránátokkal kellett utat törniük maguknak a támaszpontjaik felé.⁴⁰ Hadtörténeti érdekesség, hogy ismereteink szerint a *Kangaroo 12* volt az egyetlen olyan akció az *Italfor Ibis* történetében, amikor a műveletben felvonultatott M-60-as harckocsik, illetve harci helikopterek valamelyike használta nehézfegyverzetét.⁴¹

Fél egy fele újabb olasz alakulatok érkeztek a helyszínre, amelyek koncentrált tüze átmenetileg meggyengítette a felkelőket. A helyzetet kihasználva Loi tábornok parancsot adott az ellenségtől való elszakadásra és a teljes visszavonulásra. Hogy elkerüljék a további veszteségeket, a kéksisakosok kiürítették a *Checkpoint Pastát*,

Pasquale Baccaro tizedes holtteste egy M-60-as harckocsin.
Forrás: www.militaryphotos.net

amelyet csak nagy áldozatok árán tudtak volna megtartani.⁴² Az olaszok a három halott mellett 26 – más adatok szerint 36 – sebesültet vesztek a küzdelemben. Bár az olaszokat megrázta a második világháború óta ütközetben első ízben elszenvedett veszteség, összességében szerencsések voltak, hogy ennyivel megúszták az ügyet. Sőt, talán többről is volt itt szó, mint szerencséről: valószínűleg az olasz katonák és parancsnokaik hozzáértése is közrejátszott abban, hogy nem vesztek több halottat. A szomáli áldozatok számát az olaszok 200 halottra becsülték, de a legújabb kutatások Aidid erői részéről 67 halottal és 103 sebesülttel számolnak.⁴³ Valójában egyik szám sem támasztható alá megfelelően, és nehéz megmondani, ebből mennyit tettek ki a civil áldozatok.

A csata után

A *Battaglia del Pastificio* komoly lélektani hatással járt az *Italfor Ibis* erőire. A második világháború óta ez volt az első olyan eset, hogy az olasz hadsereg harci műveletben katonákat veszített.⁴⁴ Az olasz erők számára látszólag azért is volt megalázó a vereség, mert az *Italfor* hagyományosan kiegyensúlyozott kapcsolatot ápolt a szomáli frakciókkal, és lehetőség szerint távol tartotta magát az ENSZ egyre inkább embervadászattá fajuló válságkezelési koncepciójától. Loi dandártábornok és Cevik Bir altábornagy, a UNOSOM II parancsnoka között sosem volt zökkenőmentes a viszony. Loi nem értett egyet az ENSZ Róma szerint túlterjeszkedett mandátumával, és nem hitt abban, hogy erőszakkal kikényszeríthetik a békét Szomáliában.⁴⁵ Bár egyes katonái talán árulásnak vélték a részéről, hogy nem adott tűzparancsot a harcokosoknak és a helikoptereknek, Loi inkább felvállalta, hogy elveszítsen néhány katonát, mintsem hogy a nehézfegyverek alkalmazásával a szűk utcákon olyan károkat okozzon a lakosság számára, amellyel végleg maga ellen fordítja azt.⁴⁶

Az olasz hozzáállást jól jellemezte az egy héttel későbbi hadművelet. Július 9-én maga Bruno Loi vezette vissza katonáit Észak-Mogadishuba, hogy visszafoglalják a *Checkpoint Pastát*. A hadműveletet az olasz titkosszolgálat közvetítésével komoly politikai egyeztetés előzte meg. Ennek során az olaszok tárgyaltak Ibrahim Liq Ligato-val, a szomáli nemzetgyűlés korábbi elnökével, illetve Isse Mohamed Siaddal, Aidid egyik vezető politikai tanácsadójával. A két politikus más, a szomáli társadalomban hagyományosan kulcsszerepet játszó klánvezetővel (*elder*, „vén”) együtt csatlakozott az olasz menetoszlophoz. Az elrettentés érdekében a csoport élén M-60-as harcokosok haladtak, a békés szándék jeleként oldalra fordított toronnyal, míg a levegőben harci helikopterek köröztek. Loi tábornok – valószínűleg hangsúlyozva a vállalkozás olasz jellegét, szemben a hagyományos UNOSOM-os megközelítéssel – az olasz alakulatok vörös barettsapkáját viselte. A *Via Imperialon* még látszottak az egy héttel korábbi harcok nyomai, a kiégett járművek, a golyónyomok a falakon. Loi mindezek ellenére a páncélozott járműből kiszállva, magabiztosan vezette csapatait. Az utca hamarosan megtelt szomálikkal, akik – csakúgy, mint egy héttel korábban – ökölnyi kövekkel kezdték dobálni a békefenntartókat. Ekkor azonban hangosbemondókon megszólaltak a menetoszlopot kísérő szomáli politikusok és klánvezetők, akik együttműködésre szólították fel híveiket. A tömeg magatartása néhány per-

< A visszafoglalt Checkpoint Pasta.
Forrás: www.raffaeleciriello.com

cen belül gyökeresen megváltozott, és agresszió helyett örömjongással fogadták a kéksisakosok érkezését. Az olasz erők pár órán belül ismét megerősítették pozícióikat a *Checkpoint Pastánál*, így a kulcsfontosságú *Via Imperial* újra a UNOSOM II ellenőrzése alá került.⁴⁷ Az ENSZ főparancsnokság részéről ugyanakkor az akció komoly kritikákban részesült, mivel az az akkor már első számú közellenségnek számító Aididot támogató politikusok és klánvezetők bevonásával történt. Bir altábornagy jobban preferálta volna, ha az olaszok fegyveres erővel szerzik vissza az ellenőrzőpontot. Az ENSZ azzal is megvádolta az olaszokat, hogy csak a maguk érdekeit nézik, lefizették a szomálikat, és elárulták a UNOSOM II-t. Ezt az olaszok következetesen tagadták.⁴⁸ Az ENSZ-főparancsnokság és az *Italfor* közti koncepcionális viták vége az lett, hogy az olasz kontingens kivonult Mogadishuból, és teljes erejét a Balad környéki területek és Hiiran tartomány biztosítására fordított.⁴⁹

Az olasz szerepvállalás tehát tovább folytatódott Szomáliában. Róma azonban nem tudta érdemben befolyásolni az események folyását. Az amerikai különleges erők akciói – amelyek az október 3-4-i mogadishui csatában tetőztek –, az ENSZ hajthatatlansága és Aidid kompromisszumképtelensége aláásták a UNOSOM II sikerét. Az *Italfor* erői – amelyeket a 3 500 fős létszámról fokozatosan 2 300-ra csökkentettek – más nyugati szereplőkhöz hasonlóan az amerikaiakkal egy időben, 1994. március 21-én távoztak az országból. Bár a UNOSOM II még – korlátozott mandátummal – egy évig az országban maradt, a nyugati komponens távozásával a misszió minden lehetőségét elvesztette a helyzet megnyugtató rendezésére.⁵⁰ Róma komoly árat fizetett a szomáliai vállalkozásért. A békeművelet másfél éve alatt 11 olasz katona, egy nővér és két újságíró vesztette életét, és több mint száz katona sebesült meg súlyosan.⁵¹ Ez azt jelenti, hogy a UNOSOM II során az olasz hadsereg arányaiban nagyobb veszteségeket szenvedett el (16 hónap alatt 11 elesett katona, havi 0,687 elesett katona), mint az ISAF alatt Afganisztánban (96 hónap alatt 52 halott, havi 0,54 elesett katona).⁵²

Záró gondolatok – megvásárolt béke vagy a járható út?

Az olaszok számára a *Battaglia del Pastificio* legalább akkora traumát jelentett, mint az amerikaiaknak a *Black Hawk Down*. Hasonlóan Egyesült Államokbeli társaikhoz, az olaszok is készítették egy filmet az incidensről. Andrea Bettinetti 2007-es,

52 perces dokumentumfilmje részletesen foglalkozik az olasz beavatkozás és az ütközet körülményeivel. A filmben Loi tábornok mellett megszólal több más olasz tiszt és egy egykori szomáli parancsnok is.⁵³

Az előzőekben már részletesen foglalkoztunk az olaszoknak az ENSZ általános megközelítésétől alapjaiban eltérő hozzáállásával a műveletet illetően. Mint láttuk, az olaszok azzal érveltek, hogy fegyverrel nem lehet békét hozni Szomáliába, és egyedül a tárgyalások vezethetnek eredményre. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg az olasz magatartás következményeiről sem: azzal, hogy az olaszok nem álltak ki egyértelműen Aidid ellen, gyengítették a UNOSOM II egységét, és széles manőverezési teret adtak a szomáli frakcióknak. Ráadásul az ENSZ korábban számos esélyt adott Aididnak és a hozzá hasonló haduraknak arra, hogy bizonyítsák kompromisszumkészségüket, ők azonban többször is felrúgták a megállapodásokat. A UNITAF – bár szintén békekikényszerítő művelet volt – viszonylagos stabilitást hozott az országba, ám a robusztus amerikai kontingens távozása után a szomálik ismét a fegyverekhez nyúltak. A megfelelő elrettentő erő távozásával a milíciák egyre bátrabban támadták meg a kéksisakosokat, akik egyre erőszakosabb reakciókkal válaszoltak, így nyár közepére lényegében korlátlan háború dúlt az ENSZ és Aidid hívei között. Egyes nyugati államok arroganciája csak tovább mélyítette a felek közti bizalmi válságot.

Nem feledkezhetünk meg azokról a vádakról sem, amelyek az olaszok meglehetősen kétes – bár megingathatatlanul nem bizonyított – üzelmeire hívták fel a figyelmet. A Szomáliát is megjárt Linda Polman szerint az olaszok komoly védelmi pénzt fizettek a szomáli milíciáknak, hogy azok ne támadják meg bázisaikat. Ennek a későbbiekben súlyos következményei lettek: állítólag amikor az olaszok egyik ellenőrzőpontjukat átadták a nigériai erőknek, az afrikai békefenntartókat azonnal súlyos támadás érte a pénzüik elmaradása miatt feldühödött szomálik részéről. Az akcióban hét kéksisakos vesztette életét.⁵⁴ Az ügy súlyát növeli, hogy hasonló esetre Afganisztánban is sor került, ahol a vádak szerint az olaszok a táliboktól szintén védelmi pénzt fizetésével vásárolták meg a biztonságot, és miután átadták posztjukat, tíz francia katona vesztette életét egy rajtaütésben.⁵⁵ A dolgot mindazonáltal nem szabad túldimenzionálnunk: akár történtek kifizetések, akár nem, Olaszország mindkét műveletben jelentős veszteségeket szenvedett, és úgy tűnik, összességében nem ez határozta meg a misszióban játszott szerepüket. A július 2-án indított akció megmutatta, hogy az olaszok hajlandóak áldozatokat is vállalni a válságkezelés sikeréért. A szomálik heves ellenállását utólag többen azzal magyarázták, hogy az *Italfor* fellépése egy olyan értékes célpontot veszélyeztetett, amelyet Aidid nem hagyhatott elveszni. Ez lehetett egy nagy fegyverraktár vagy maga a fővezér.⁵⁶ Ez esetben persze felmerül a kérdés, hogy a *Kangaroo 12* során nem kellett-e volna az olaszoknak mégis minden erőt bevetniük a siker érdekében, még a nehézfegyvereket is. Bár a megoldás kézenfekvő lenne, csekély az esély rá, hogy egy nagy fegyverraktár elfoglalása, netán Aidid elfogása önmagában véget vetett volna a szomáli válságnak.

A UNOSOM II során az olaszok egy olyan pozíciót vettek fel, amely valószínűleg ugyanolyan messze volt a konfliktus megoldásának lehetőségétől, mint az agresszív

vabb megközelítés. A résztvevő országok eltérő érdekei, valójában korlátozott elkötelezettsége a rendezés iránt, valamint a szomáli hadurak kompromisszum-képtelensége eleve bukásra ítélte a beavatkozást. Csaknem két évtized és egy újabb nagyszabású nemzetközi művelet, az AMISOM kellett ahhoz, hogy 2012-ben Szomália ismét visszatérjen a nemzetközi közösségbe, és az átmeneti kormányzatok után 21 év elteltével ismét megválaszthassa elnökét és parlamentjét. ❁

(Ezúton szeretném megköszönni Kiss Veronikának az olasz nyelvű források lefordításában nyújtott önzetlen segítségét.)

Jegyzetek

- 1 Bowden, Mark (1999): *Black Hawk Down: A Story of Modern War*. Berkeley: Atlantic Monthly Press. A kötet magyarul az Atheneum Kiadó gondozásában jelent meg *A Mogadishu-ügy* címmel, 2000-ben.
- 2 *Black Hawk Down* <http://www.imdb.com/title/tt0265086/>. Megtekintve: 2013.04.20.
- 3 Ld. erről: Rutherford, Ken (2008): *Humanitarianism Under Fire. The US and the UN Intervention in Somalia*. Sterling: Kumarian Press
- 4 Sulyok Gábor (2004): *A humanitárius intervenció elméletet és gyakorlata*. Budapest: Gondolat. p. 283.
- 5 Somalia – UNOSOM II. Facts and figures. <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unosom2facts.html>. Megtekintve: 2013.04.22.
- 6 The battle of Checkpoint Pasta, was fought by the Italians in Mogadishu in Somalia 2009. <http://virtualglobetrotting.com/map/check-point-pasta-2-7-1993-mogadishu/>. Megtekintve: 2013.04.22.; Italian ” Black Hawk Down” Somalia, Mogadisho 2005. <http://www.militaryphotos.net/forums/showthread.php?57527-Italian-quot-Black-Hawk-Down-quot-Somalia-Mogadisho>. Megtekintve: 2013.04.22.
- 7 Cirafici, John L. (1995): *Airhead Operations Where AMC Delivers*. Alabama: Air University Press. p. 27.; Hegedűs Kata (2005): „Tizenhárom év anarchia: Szomália a hidegháború után”. *Külügyi Szemle*. Vol. 4., No. 1–2. pp. 37–61., 56.
- 8 Somalia – UNOSOM I. <http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unosomi.htm>. Megtekintve: 2013.04.22.
- 9 Hegedűs, 2005: 37–61.; 57.
- 10 Somalia – UNOSOM I.
- 11 Sulyok, 2004: 281.
- 12 Uo: 282.
- 13 United Nations Operation in Somalia II. Operation Backgrounder 1997. <http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unosom2b.htm>. Megtekintve: 2013.04.29.
- 14 „Ibis” – Somalia 2011. <http://www.esercito.difesa.it/en-US/Activity/MissionsAbroad/Missionscarried/Pages/IbisSomalia.aspx?status=Conclusa>. Megtekintve: 2013.04.29.
- 15 The United States Army in Somalia 2006. <http://www.history.army.mil/brochures/Somalia/Somalia.htm#p15>. Megtekintve: 2013.04.29.; United Nations Operation in Somalia II. Operation Backgrounder 1997.
- 16 Sulyok, 2004: 282.
- 17 Polman, Linda (2006): *Nem tettünk semmit. Miért nem derül ki az igazság, mikor az ENSZ bevonul?* Budapest: Magyar Narancs – Atheneum. p. 57.
- 18 Italian Agencies. 9th Para-Assault Regiment. <http://beyondheroes2.zxq.net/italyagency.htm>. Megtekintve: 2013.04.29.
- 19 Ignazi, Piero, Giampiero Giacomello és Fabrizio Cotichia (2012): *Italian Military Operations Abroad: Just Don't Call It War*. Palgrave – Macmillan. <http://books.google.hu/books?id=E>

- HSOz6RxPlsC&pg=PT115&lpg=PT115&dq=battle+of+checkpoint+pasta&source=bl&ots=uAX-WNEq3Y&sig=k6d9v2gKIRRMHJdB1w0EAIGCmgk&hl=hu&sa=X&ei=FY6DUdiG GYjzPcaQgBg&ved=0CH0Q6AEwCQ. Megtekintve: 2013.05.03..
- 20 „Ibis” – Somalia 2011.
 - 21 Ignazi et al. 2012.
 - 22 Polman, 2006: 57.
 - 23 Ignazi et al. 2012.
 - 24 Uo.
 - 25 Uo.
 - 26 Ciriello, A. Raffaele (2002): Postcards From Hell. Italian Army in Somalia. <http://www.raffaeleciriello.com/site/pw/39italianarmyl.html>. Megtekintve: 2013.04.30.
 - 27 The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.
 - 28 The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008. <http://www.youtube.com/watch?v=LOT2PdK7AyY>. Megtekintve: 2013.04.30.; Ciriello, A. Raffaele 2002.
 - 29 The battle of Checkpoint Pasta, was fought by the Italians in Mogadishu in Somalia 2009.; The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.
 - 30 The battle of Checkpoint Pasta, was fought by the Italians in Mogadishu in Somalia 2009.
 - 31 The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.
 - 32 Uo.; The battle of Checkpoint Pasta, was fought by the Italians in Mogadishu in Somalia 2009.
 - 33 Ciriello, 2002.
 - 34 The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.
 - 35 The battle of Checkpoint Pasta, was fought by the Italians in Mogadishu in Somalia 2009.
 - 36 The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.
 - 37 Uo.
 - 38 The battle of Checkpoint Pasta, was fought by the Italians in Mogadishu in Somalia 2009.
 - 39 Uo. Egyúttal ez volt a Mangusta helikopterek első harci körülmények között végrehajtott fegyverhasználata. Ignazi et al., 2012.
 - 40 Italian “Black Hawk Down” Somalia, Mogadisho 2005.
 - 41 The battle of Checkpoint Pasta, was fought by the Italians in Mogadishu in Somalia 2009.; Italian “Black Hawk Down” Somalia, Mogadisho 2005.
 - 42 The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.
 - 43 Uo.
 - 44 Ciriello, 2002.
 - 45 The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.
 - 46 Uo.
 - 47 Ciriello, 2002.
 - 48 The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.
 - 49 Ignazi et al., 2012.; The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.
 - 50 „Ibis” – Somalia 2011.
 - 51 Ignazi et al., 2012.
 - 52 I morti italiani in Afghanistan 2012. http://www.corriere.it/esteri/12_ottobre_25/scheda-vittime-italiane-in-afghanistan_85da976a-1ecd-11e2-83ec-606b68a0023b.shtml. Megtekintve: 2013.05.03.
 - 53 Checkpoint Pasta 2007. <http://www.cinemaitaliano.info/checkpointpasta>. Megtekintve: 2013.05.03.
 - 54 Polman, 2006: 58.
 - 55 Italy paid Taliban not to attack its troops: Wikileaks 2011. <http://www.indianexpress.com/news/italy-paid-taliban-not-to-attack-its-troops-wikileaks/831163/>. Megtekintve: 2013.05.03.
 - 56 The History Channel – Check Point Pasta, Somalia – 1993. 2008.

English Abstract

Black Hawk Down a la Italia - The Battaglia del Pastificio

The UN interventions in Somalia between 1992–95 for many people automatically mean the US contribution to the stabilization efforts of the country and the famous Black Hawk Down incident, which led to the UN pullout from the Horn of Africa. However, not only American troops gave their blood for peace and stability in Somalia, but also the former colonial power, Italy also sent a significant force to the UN mission with tanks, armoured cars and attack helicopters. Italfor Ibis played a significant role to collect weapons and control Via Imperial and Northern Mogadishu. The Italian contingent followed a completely different approach to the mission as the US or the UN, and they stressed upon the political solution in the crisis instead of the use of massive military force, which caused continuous tension between Italfor and the UN. In June 1993, because of the pressure of the UN and the Americans, Italfor could not avoid the massive military operation any longer, and that led to fierce fights and the first lethal casualties of the Italian Army in combat since WWII. In my paper I explore the background of the Battle of Checkpoint Pasta, show the fights in detail and examine the effects of the operation.

A szerzőről

PhD hallgató

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

About the Author

PhD Student

Faculty of Humanities, ELTE

marsaiviktor@yahoo.com

Hamarosan megjelenik!

www.publikon.hu

Marsai Viktor – Hettyey András

SZOMÁLIA

**ÁLLAMI ÖSSZEOMLÁS ÉS KONSZOLIDÁCIÓS KÍSÉRLETEK
AFRIKA SZARVÁN**

DINGANE URALMA ÉS A FEHÉR TELEPESEK

VILÁGI DÁVID

A kicsiny zulu klán a 19. század elején még csupán egyike volt a térség számos, hasonló méretű nguni klánjainak. Ez idő tájt Senzangakhona uralkodott felettük. Halálát követően, 1816-ban azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. Ekkor rövid trónöröklési rivalizálást követően Shaka került hatalomra. A főként katonai téren rendkívül tehetséges új főnök számos újítást vezetett be, melyeknek köszönhetően megkezdődött a klán gyorsiramu felemelkedése, s bő egy évtized leforgása alatt a térség legerősebb bennszülött birodalma jött létre. Azonban még az általános jólétben, a felemelkedés periódusaiban is találni elégedetlenkedőket, akik, ha tehetik, fellépnek a mindenkori hatalommal, s annak gyakorlóival szemben.

Az elégedetlenkedők sorába tartozott Shaka féltestvére Dingane is. Dingane Senzangakhona hatodik feleségének, Mpikasenek volt a fia. Apja halálakor maga is szerette volna megragadni a hatalmat, de végül behódolt a nála erősebb Shakának. Így sikerült életét megmentenie, a mindig éber gyanakvó Shaka nem érezte fenyegetésnek jelenlétét. Dingane magától talán sosem vállalkozott volna arra, hogy megölje bátyját, azonban 1828-ban, az újabb északi hadjárat kapcsán ébredező általános elégedetlenség közepette szövetségesekre lett.¹ Mhlangana, Shaka másik féltestvére, s az akkori főváros, Dukuza indunája,² Mbopa segítségével szeptember 23-án meggyilkolták Shakát.³

A gyilkosságot követően Shaka idős főindunája,⁴ Ngomane a Nonoti erdőben keresett menedéket.⁵ Sotobe, Shaka egykori britekkel tárgyaló követe fegyverbe szólította ugyan harcosait, de mivel békeszerető emberként sosem értett egyet Shaka kegyetlen módszereivel, ezért mikor Dingane arra hivatkozott, hogy pusztán a régi éra hibáit kiküszöbölendő találták szükségesnek az uralkodó elmozdítását, egyből letette a fegyvert.⁶ Az egyetlen ütőképes, ellenállásra alkalmas sereggel ekkor már csak Shaka anyai ágú féltestvére, Ngwadi rendelkezett Zuluföldön.

Leszámolás a riválisokkal

Bár kezdettől fogva nem volt tökéletes harmónia Mhlangana és Dingane között, azonban abban mindenképpen egyetértettek, hogy a Ngwadi képviselte potenciális fenyegetést mielőbb ki kell küszöbölni, ehhez azonban sereg volt szükségük.

A rendelkezésükre álló, nem oly rég alapított Nyosi regiment mellé szerveztek egy újat is, amelybe minden épkézláb férfit besoroztak, akit a főváros közelé-

< *Dingane rézkarc portréja.*
Forrás: www.voortrekker-history.co.za

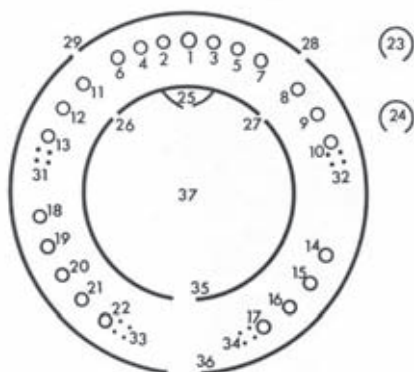
ben találtak. Ez azt jelentette, hogy elsősorban Yendanékból állt.⁷ Maga az ezred a Hlomendlini nevet kapta.⁸

Ngwadi rendelkezett ugyan magánhadsereggel, s emberei nem vettek részt az újabb északi hadjáratban, azonban nem tudott elég gyorsan mozgósítani, és így mikor Mbopa a két ezred élén megtámadta, csupán saját kraalja⁹ harcosaival rendelkezett. (Egy tipikus kraal elrendezését mutatja az 1. ábra.) Bár emberei kiválóan küzdöttek, az Hlomendlini támadásokat háromszor is visszaverték, végül az Nyosik rohamát már nem tudták feltartóztatni, így az esetleges ellenállás utolsó gócpontja is elesett.

A trón betöltése feletti kérdés megoldását továbbra sem siettetette sem Dingane, sem Mhlangana. Úgy tűnt, mindkettejük számára megfelelt a kialakult helyzet az északi hadsereg visszatéréig. Az ügyeket Mbopa irányította régensként. Ennek két előnye is volt. Egyfelől a folytonosság látszatát keltette, hiszen Mbopa hosszú ideje Shaka egyik legbensőbb tanácsadója és fővárosa indunája volt. Emellett utóbbi tisztéből fakadóan sokkal jobb rálátással rendelkezett az állam ügyeire, mint akár Dingane, akár Mhlangana. A veszély elmúltával azonban a gyilkosságra szövetkezettek közti feszültségek hamarosan felszínre törtek, és nyilvánvalóvá vált, hogy együttesen képtelenek uralkodni. Mbopa, bár viselkedésével a semlegesség látszatát keltette, valójában Dinganéval tartott, és számára kémkedett.¹⁰ Elsőnek Mhlangana lépett, orvgyilkosa azonban csak megsebesítette Dinganét, és az utóbbi nem várt tovább, már másnap megölette riválisát.¹¹

A hazatérő portyázó sereg egyedül találta a trónon, s miután a hatalmát megkérdőjelező Mdlakát¹² eltávolította az útból, már senki sem mert ellene fellépni, megkezdődött Dingane 10 éves uralma.¹³

Port Natal telepesei szinte azonnal, szeptember 24-én értesültek Shaka haláláról, és meglehetősen nagy volt a félelem körükben, hogy a néhai zulu királlyal egyetemben odavan a fehérek iránti jóindulat is, azonban Dingane nem kívánt drasztikusan

1, indlunkulu (főnöki kunyhó). 2-7, a főfeleség kunyhói. 8-13, a többi feleség kunyhói. 14-22, a fiúk és szolgák kunyhói. 23-24, kecske és birka karámok. 25, borjak részére elkerített terület. 26-29, kapuk. 30-34, tároló kunyhók. 35-36, kapuk. 37, központi marhakurám.

▲ 1. ábra: Egy átlagos kraal elrendezésének sematikus vázlata. Forrás: Hall, 1984: 66.

szakítani velük, ebben követte bátyja, Shaka politikáját. Egyből követet küldött Port Natalba, és biztosította lakóit személyes jóakarataról és barátságáról.¹⁴

Dingane felépíttette saját fővárosát, Gungundhlovut,¹⁵ és első döntései mindenki számára szimpatikusnak bizonyultak. A hazatérő seregek egy részének engedélyezte a fejgyűrű¹⁶ viselését, és a többieknek is lehetővé tette, hogy katonai kraaljaikba visszavonulva kipihenhessék az elmúlt időszak sorozatos hadjáratainak fáradalmait.¹⁷

Dingane nem kívánta Shaka hibáját elkövetni, nem szeretett volna kígyókat melengetni a keblén, ezért a trónra veszélyes rokonait egytől-egyig meggyilkoltatta. A mézszárlást csupán ketten úszták meg a királyi család férfi tagja közül.

Mpande, akiért Ndlela, Shaka régi indunája állt ki, mondván, hogy a fiú teljesen veszélytelen, valamint Gqugqu, aki pedig még túl fiatal volt ahhoz, hogy bármely módon fenyegetse trónját.¹⁸ Mpande izibongójában találunk sorokat, melyek megkímélésének körülményeire vonatkoznak:

Ndaba¹⁹ borja

Aki gyűlölet közepette nőtt fel.²⁰

Azonban nem csupán ők jutottak erre a sorsra. Dingane senkiben sem bízott meg azok közül, akik Shaka szövetségesei, közeli barátai voltak. Ennek megfelelően a legtöbb indunának is távoznia kellett. Kevesen mondhatták el magukról, hogy sikerült Shaka uralma alatt is a tűz közelében lenniük, és Dingane idején szintén a kegyelték között maradtak. Közülük az egyik jól ismert példa a fentebb említett Ndlela, aki később Dingane főindunája lett, vagy Sotobe, Shaka korábbi követe, vagy éppen Jobe a sitobék főnöke.²¹

A többiek kevésbé voltak szerencsések. Sokuk életét veszítette, mások menekülésre kényszerültek.²² Ez utóbbi csoportba tartozott Nqetho a qwabék főnöke, aki 1829 márciusában indult dél felé, hogy klánjával egyetemben új hazát keressen. Még Zuluföldön támadás érte, azonban az ellene küldött impit²³ sikerült megsemmisítenie a Hlokohloko-hegy közelében. Később is üldözték, de miután a Bokodweni-folyónál kétszer is visszaverte a zulukat, felhagytak az ellene indított büntető expedícióval.

Nqetho ezután a pondók között kísérelt meg letelepedni, azonban Faku hatalmas sereget gyűjtve visszaterelte északi irányba, ahol aztán Dingane végül meggyilkoltatta.²⁴

A matabelék elleni első hadjárat

Dingane uralkodása kezdetén hozzálátott a hadsereg átszervezéséhez. Shaka régi regimentjeinek maradványait a Bawu ezredbe gyűjtötte, és melléjük megszervezte első saját ezredeit. Emellett szakított azzal a köztévesztéssel is, hogy a fejgyűrű viselésére jogosult ezredek a legidősebb női regimentből válasszák feleségeiket, átmenetileg ismét szabadabbá tette a párválasztást. Ennek kapcsán találjuk a következő sorokat dicsérőjében:²⁵

A szabadító

Aki megmentette az asszonyokat és férfiakat

*És megmentette a lányokat és ifjúkat.*²⁶

Bár Zuluföldön felszabadítóként ünnepelték, és sokan úgy vélték a béke és prosperitás időszaka végre elérkezett, azonban a hadsereg nem ülhetett tétlenül. Az ezredek miután kipihenték magukat, nyugtalankodni kezdtek, és Dinganének elfoglaltságot kellett keresnie számukra. Végül úgy döntött, hogy a Shaka által békén hagyott Mzilikazi ellen küldi seregét. Ezért az aratási időszak kezdetén, 1829 áprilisában a zulu sereg Ndlela vezénylete alatt megindult a matabelék területe felé.

Az ellene irányuló támadásról Mzilikazi májusban értesült, azonban a hír rendkívül kellemetlenül érintette. Nem sokkal korábban ugyanis ezredei legjavát maga is hadjáratra küldte, túl a Limpopón a Mgibe vezette mashonák ellen. Otthon kevés harcra maradt, s azok közül is a legtöbben öregek voltak. Mzilikazi ezért próbált szövetségest találni. Az egyetlen személy, aki szóba jöhetett Sikunyana²⁷ volt, ő azonban válaszüzenetében nyilvánvalóvá tette, nem kíván a zulukkal megütközni. Újabb csapás érte, mikor jelentették neki, hogy alattvalói közül néhányan, akik zulu származással bírtak, dél felé tartanak, hogy csatlakozzanak Ndlelához. Így azzal is számolnia kellett, hogy az árulók felfedik kraaljai hollétét a zulu sereg előtt. Ennek megfelelően minden hadra fogható emberét összegyűjtve maga indult dél felé, hogy megütközzön az ellenséggel.

A Mpebane és Bekane patakok közti lankás területen találkoztak a zulu csapatok egy részével, akik Ndlela és a fősereg érkezését várták. Vezetőjük Nzobo felsorakoztatta embereit a matabelékkel szemben, és a két sereg megütközött. A zuluk hamarosan felülkerekedtek, és az ellenfél megfutamodott. Az üldözésnek csak a sötétség

beállta vetett véget. Másnap mikor a főinduna megérkezett, világossá vált számára, hogy a megsemmisítő győzelem esélyétől elesett, és hogy a menekülő matabelék üldözésének nincsen értelme. Ezért inkább a kraalok felkutatásához fogott embe-reivel. Az állatokat magukkal terelték, a kunyhókat pedig felgyújtották, és zsákmányukkal elégedetten megindultak hazafelé.²⁸

Dingane és a Port Natal-i telepések

Dingane uralkodása alapvetően sokkal kevésbé volt eseménydús, mint Shakáé. Az ő idején korántsem indult minden évben hadjáratra a zulu sereg. Így újabb nagyszabású expedícióra egészen 1832-ig nem került sor. Ennek ellenére 1830-ból is érdemes feleleveníteni egy eseményt. Dingane Shakával szemben sok mindenben szakított, de mint arra utaltam már, a fehérekkel való jó viszony fenntartását ő is fontosnak tartotta, s elődjéhez hasonlóan azzal sem elégedett meg, hogy egyszerűen engedélyezze a fehérek jelenlétét Port Natalban, valamint bátorítsa a kereskedelmi kapcsolatokat. Shakát követve ő is követet kívánt küldeni a britek vezetőihez.

Választása Port Natal egyik lakójára, John Cane-re esett, és mellé rendelt tolmácsul egy Jakot Msimbiti nevű xhosza származású bennszülöttet, hogy hét zulu kísérőjével tudjon kommunikálni. November 21-én érték el szárazföldi úton Grahamstownt. Cane a helyi polgári megbízottnak átadta ugyan Dingane üzenetét, de az esetleges választ be sem várva vissza is indult, ám ezt megelőzően egy dolgot még elintézett.

A városban ez idő tájt már keringtek hírek arról, hogy Port Natalban van lehetőség meggazdagodásra, és több kereskedő erősen fontolgatta, hogy bekapcsolódik az ottani csereüzletkebe. Cane szerette volna az érdeklődést még inkább felkelteni, ezért azt híresztelte, hogy az amerikai telepések is érdeklődnek a terület iránt, és hogy Port Natal egyik lakosa, Nathaniel Isaacs megkezdte a helyi bennszülöttek felgyűvezését.²⁹

1831. március 10-én Cane ismét Port Natalban volt. Nem tartotta szükségesnek, hogy személyesen tegyen jelentést útjáról Dinganénak, ezért maga helyett Jakotot küldte ajándékaival Gungundhlovuba. Jakot jelentése hatalmas riadalmat szült, mivel arról számolt be, hogy a britek fegyveres sereg küldését tervezik a zuluk ellen. Az egész elhangzott beszámolóval kapcsolatban azt állította, hogy mindez Cane műve. Dingane ennek hatására döntött úgy, hogy büntető impit küld Cane kraalja ellen. Bár neki sikerült elmenekülnie, kunyhóit a zuluk április 18-án felgyújtották, marháit pedig magukkal vitték.³⁰

A fenyegetés láttán a többi telepés is elbűjt, de az ő javaikat nem érte semmilyen bántódás. Néhány nappal később, május 5-én a helyzet tisztázása végett megérkezett Dingane követe, aki biztosította a fehéreket, hogy a zulu uralkodónak egyedül Cane-vel volt elszámolni valója, a többieknek nincs mitől tartaniuk. Fynn ezt hallva útnak indult, hogy tisztázza a helyzetet, és küldetésére nagymennyiségű ajándékot is vitt magával, amely között – első ízben – található volt 11 darab puska is. Bár ajándékának és szavainak hatására a zuluk készülsége csökkent, azonban a félreértések sora még nem ért véget.

Hazafelé találkozott egy a britekkel szimpatizáló zulu indunával, aki nem tudván, hogy Fynn már lecsillapította Dinganét, arra figyelmeztette, hogy a zuluk Port Natal megtámadására készülnek. Ennek hatására a telepések ismét menekülni kezdtek, ezt azonban a figyelésükre küldött Sotobe úgy értelmezte, hogy a zulu királyi marhákkal kívánnak odébbállni, ezért impit küldött ellenük, hogy ezeket a csordákat visszaszerezzék.³¹ A helyzet csak 1832 elejére tisztázódott, mikorra nyilvánvalóvá vált Dingane számára, hogy a Jakot által prófétált brit támadásra nem fog sor kerülni. Ekkor visszahívta Port Natalba az elmenekült fehéreket, és személyesen fogadta Cane-t.³²

Port Natal híre ebben az évben már egész Fokföldön ismert volt, és 1832-ben Sir Lowry Cole³³ kormányzó megbízásából érkezett a településre Dr. Andrew Smith³⁴ valamint Edie hadnagy, hogy személyesen mérjék fel az ott lakók körülményeit. A beszámoló olyannyira pozitív volt, hogy számos fokföldi polgár petíciót írt alá annak érdekében, hogy a korona szállja meg Natalt.³⁵

Ebben az évben zulu szempontból ismét egy nagyobb hadjárat vette kezdetét, s ezúttal is Mzilikazi volt a célpont. Tavasz elején érték el az első matabele kraalokat. Mzilikazi most is jó előre értesült a zuluk akciójáról, és serege is bevetésre készen állt, nem úgy, mint 1829-ben. A matabelek meglepetésszerűen csaptak le a zulu ezredekre, s ennek hatására pillanatnyilag meghátrálásra is kényszerítették őket, azonban hamarosan ellentámadásba lendültek, és Dél-Afrika³⁶ két legerősebb őslakos hadserege egymásnak feszült, hogy eldöntsék, valójában melyikük a hatalmasabb.

Végül az ütközet eldöntetlen maradt, bár a zuluk vonultak vissza elsőnek, ez azonban nem azért következett be, mert egyértelmű vereséget szenvedtek, hanem mert számukra idegen terepen jártak, és az ellenfél serege nem adta jelét annak, hogy közel állna az összeomláshoz. A csata során sikerült ugyan keresztültörniük a matabele vonalakon, hadrendjüket megzavarva, és ezredeiket szétszórva, azonban ezt követően a heves közelharcban három ezredük is jelentős veszteségeket szenvedett, és nem tudhatták, hogy Mzilikazinak mekkora tartalékok állnak a rendelkezésére.

Az ütközetet követően mindkét sereg győztesnek kiáltotta ki magát, de valójában egyaránt megkönnyebbültek, mikor a mérsárlás véget ért, és sem a zuluk, sem a matabelek nem ragaszkodtak az ütközet kimenetelének egyértelműbb eldöntéséhez.³⁷

1833-ban Dingane újabb hadjáratot indított, ezúttal a pondók területére. Maga az expedíció kis volumene miatt önmagában nem lenne említésre érdemes, azonban a kiküldött impi összetűzésbe került a telepésekkel, pontosabban puskával felszerelt bennszülött vadászokkal, akik Fokföldről érkeztek, és a területen a fehérek megbízásából vadásztak. A nyolc férfi közül hetet megöltek, az utolsót pedig magukkal hurcolták.

Az incidens híre eljutott Port Natalba is. A telepések felfegyverkeztek, és megtámadták a hazafelé tartó zulu sereget, körülbelül 200 főt megöltek közülük, a zuluk azonban nem vágtak vissza. Bár a fehérek tartottak a következményektől, ám később sem indult ellenük büntető hadjárat. Dingane ugyanis továbbra sem kívánt összetűzésbe keveredni a britekkel, s ezért a foglyot szabadon engedte, az impit vezető indunát kivégeztette, a felderítőket pedig megvakíttatta, mivel azok összekeverték a civilizált bennszülötteket holmi barbár klánbeliakkal.³⁸

Az év során, és 1834-ben is újabb telepésekkel bővült Port Natal lakossága, akik közt domináns többséget alkottak a vadászok. A kereskedelem ugyanis egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, mivel jelentős konkurenciát jelentettek a portugálok, és újabb keletű módon az amerikai bálnavadászok, akik a klánoktól élelmet vásároltak.

A térítőmunka megindulása Zuluföldön

Még ebben az esztendőben megkezdődött Zuluföldön a keresztény missziós munka is. Augusztusban Allen Francis Gardiner Port Natal felé tartott, s feltett szándéka volt, hogy a zuluk térítésébe fogjon.³⁹ A települést 1834. december 29-én érte el. Nem vesztegette az idejét, egyből folytatta útját Dingane székhelye, Gungundhlovu felé, ahová 1835. február 10-én érkezett meg.⁴⁰

Gardiner arra kérte őt, hadd prédikáljon emberei között, a zulu uralkodó azonban nem adott számára engedélyt, és kéthónapnyi ott tartózkodás után visszaküldte Port Natalba.

Itt csakhamar megvigasztalódott, hiszen a telepéseknek is szükségük volt lelki gondozásra, ráadásul velük szövetségben a környéken nagyjából 3 000 bennszülött is élt, és körükben meg lehetett indítani a térítőmunkát. Missziós állomását Berea névre keresztelte, ahol iskolát is létesített. Március 25-én meg is kezdte hat bennszülött gyermek oktatását.

Az itt élő bennszülöttekkel Shaka egyáltalán nem, és eleinte Dingane sem törődött. Csakhogy hatalomra kerülését követően a sok kivégzés kapcsán az emberek biztonságérzete megingott, és hiába váltak mind ritkábbá a tömeges mészárlások, évről-évre sokan választották a Zuluföldről való menekülést, és az egyik legnépszerűbb célállomássá éppen Port Natal vált.⁴¹ Dingane ennek megfelelően már azt fontolgatta, hogy erőszakkal lép fel az itt lakó bennszülöttek ellen, tanácsadói pedig már 1833 óta erre bíztatták. Ezt elkerülendő, Gardiner erről értesülve tárgyalásokat kezdett vele, s végül május 6-án megegyezésre jutottak.

Dingane az odatelepülteket nem támadta meg, de cserében a telepések megígérték, hogy bizonyos személyeket kiszolgáltatnak önként a zuluknak, és a jövőben egyáltalán nem engedélyezik menekültek letelepedését, sőt az ilyeneket visszaszolgáltatják Dinganének.⁴² Ezekről a feltételekről még Gardiner indulása előtt, április 25-én maguk a telepések is megállapodtak egymás között, azaz Gardiner nem önkényesen tárgyalt a zulu uralkodóval. (A teljes szöveget lásd a melléklet 1. dokumentumában.) Gardinernek a tárgyalások során arra is sikerült engedélyt szereznie, hogy kiterjesztve missziós tevékenységét, immár a zulu uralkodó alattvalói között is prédikáljon. Közel a Msunduze vizéhez alapította meg új missziós állomását Kulula néven.⁴³

1835. június 23-án⁴⁴ Port Natal telepesei úgy döntöttek, hogy eddigi laza kapcsolataikat megerősítő várost alapítanak, melynek az akkori kormányzó tiszteletére a Durban nevet adták.⁴⁵ Június 26-án a telepések egyike, Thomas Holstead aggasztó hírekkel tért vissza Zuluföldről. Gardiner kivételével mindenkit kitiltott országából Dingane. A misszionárius azonnal a zulu fővárosba indult, hogy kiderítse mi történt. Mint megtudta, számos európai kereskedő csempészett ki az ország területéről fiatal

zulu lányokat, ezért vezette be Dingane a tiltást. Gardinert július 13-án kinevezte a Durban környéki terület indunájának, és jelezte neki, hogy a jövőben csak azokat a kereskedőket fogják Zuluföldre beengedni, akik előzetesen engedélyt kaptak tőle.⁴⁶

Gardiner tisztában volt vele, hogy Dingane kinevezésével semmire sem megy, ezért elhatározta, felkeresi a kormányzót, hogy megkérje, vonja fennhatósága alá Durbant, és nevezzen ki brit tisztviselőket. Sir Benjamin d'Urbant december 3-án érte el Port Elizabeth-ben, aki elégedett volt a fejleményekkel, ígéretet is tett arra, hogy küldeni fog egy tisztviselőt a település élére, ugyanakkor nem állt a rendelkezésére nélkülözhető ember, s egyáltalán nem kívánta Natal annexióját.

Gardiner ezzel a sovány eredménnyel nem elégedett meg, s ügyének elintézését londoni útjától várta.⁴⁷ Az alsóház gyarmatokkal és bennszülött ügyekkel foglalkozó bizottsága előtt elő is adta kérelmét, és hogy célt érjen a natali telepesek helyzetét a lehető legjobb színben próbálta feltüntetni. Fáradozása eredménnyel is járt, a Cape of Good Hope Punishment Act (1836) rendelkezéseit augusztusban kiterjesztették Durban lakóira is.⁴⁸

Időközben Dingane egy szvázik elleni hadjáratot tervezett 1836-ban, melyen Cane vezetésével fehér fegyveresek is részt vettek a zulukkal való jó viszony ápolása érdekében. A tűzfegyvereknek köszönhetően az ellenség hamar feladta a harcot, és a zuluk 15 000 marhával gazdagabban térhettek haza.⁴⁹ A szvázik elleni sikerre két helyen is utalást találunk Dingane dicsérőiben:

*Ndikidi⁵⁰ vizének medencéje és másoké
Beborította a szvázik marháit, s azok eltűntek.⁵¹*

*A lándzsa, mely reggel Szváziföldön mennydörgött
S elnyelte Nombát, Mswazi⁵² indunáját Szváziföldön
S elnyelte Gebuz' izulut Mswazi indunái közül
S elnyelte Hohót Szváziföldön
És elnyelte Siphikát Szváziföldön.⁵³*

A búrok megjelenése

Még 1834 folyamán Port Natal közelében megjelent 14 szekerevel és 21 emberével az első búr, Petrus Lafras Uys, aki a Mvoti torkolatánál táborozott le. Azon előrelküldött farmerek egyike volt, akik felderítették a Fokföldtől északra elterülő vidékeket, és olyan területeket kerestek, amely a búr gazdálkodóknak megfelelt letelepedésre.⁵⁴ Uys, miután sikertelenül próbált földet szerezni a pondóktól és a xhoszáktól, úgy döntött Dinganénál fog próbálkozni.

Követeként Richard Kinget küldte. Dingane érdeklődést mutatott a búrokkal való megállapodással kapcsolatban, azonban azt kérte, hogy egyik vezetőjük személyesen jöjjön el fővárosába tárgyalni. Mivel Petrus Uys lázasan feküdt a táborban, maga helyett öccsét, Johannest küldte. A Tugela áradása miatt azonban nem tudta elérni a zulu területeket, visszatérve mégis azt állította bátyjának, hogy a térség elhagyott, és hogy Dingane engedélyt adott a letelepedésre.⁵⁵

1835-ben megindultak az első búr családok északi irányba, hogy a brit uralomtól mentesen telepedhessenek le, s ezzel kezdetét vette az angol nyelvű szakirodalomban Great Trek, azaz „Nagy Vándorlás” néven ismert eseménysorozat, mely meghatározó módon átrajzolta Dél-Afrika arculatát.

Elsőként röviden érdemes megvizsgálni, hogy mi is állt a kivándorlás hátterében. A britek akarva-akaratlanul több fronton is hadat üzentek a búr életeszménynek, a *lekker lewenek*.⁵⁶ A problémák már 1778-ban jelentkeztek, mikor a kolónia peremvidékén élők akadálytalan kiáramlásának a lehetősége megszűnt, és a határ lezárult.⁵⁷

Állandósultak az itt élő klánok és a farmerek közti konfliktusok, s ezek kapcsán a búrok nehezményezték, hogy a hatóságok a marhatolvaj bennszülöttek ellen semmit sem tettek, ugyanakkor számukra nem engedélyezték határon túli expedíciók indítását állataik visszaszerzésére. Bár ez a gond nem a brit uralommal kezdődött, de később is fennmaradt, így a 19. század elején ugyanúgy a sérelmezett problémák közé tartozott, mint azt megelőzően.

Mikor azonban a rövid életű Batáviai Köztársaság felszámolásakor, 1806-ban a britek végleg megszállták Fokföldet, újabb problémák jelentkeztek. Már 1808-ban megszűnt a búr farmerek számára fontos fekete munkaerő utánpótlása, mivel a brit hatóságok ettől az évtől kezdve tiltották a rabszolga-kereskedelmet, s ezzel párhuzamosan egyre meghatározóbbá váltak azok a hangok, amelyek a feketék egyenjogúsítását követelték.⁵⁸

Különösen elmérgesedett a helyzet, mikor a határvidéken térítő misszionáriusok is egyre erőteljesebben kiálltak a búrok rabszolgáinak jogaiért, s ezt 1811-től egyre eredményesebben teheték, köszönhetően a kerületi bíróságok felállításának.⁵⁹ Az új vezetés az előzőhöz hasonlóan ragaszkodott a határokhöz a növekvő helyhiány és földéhség ellenére.

Végbement a hatóságoknál a hivatalos nyelv angollá tétele is, 1822. július 5-én született erről rendelet. Az összes intézményt és bíróságot arra kötelezték, hogy öt éven belül térjenek át az angol nyelvre ügyvitelükben.⁶⁰ A korábbi búr intézményeket teljesen felszámolták, megszüntették a fokvárosi szenátust. De ami igazán elfogadhatatlan volt a búrok számára, a feketék egyenjogúsítása, egészen 1838. december 1-jéig váratott magára.⁶¹

Összességében megállapítható, hogy a Great Trek hátterében három fő ok húzódott meg, a földhiány és a határ menti területek bizonytalansága; a brit politika; valamint a kiforrottan még nem jelentkező, de csírájában már meglévő búr nemzettudat. Ez utóbbiról tanúskodik Piet Retief 1837-ben megjelent manifesztumának egyik jel-

„1835-ben megindultak az első búr családok északi irányba, hogy a brit uralomtól mentesen telepedhessenek le, s ezzel kezdetét vette az angol nyelvű szakirodalomban Great Trek, azaz „Nagy Vándorlás” néven ismert eseménysorozat, mely meghatározó módon átrajzolta Dél-Afrika arculatát.”

lemző mondata: „Azt kívánjuk, hogy szabad és független népnek tekintsenek bennünket.” Az első búr csoport Louis Trigardt vezetésével 1835 novemberében indult útnak. A Trek nem hirtelen lefolyású volt, hanem lassú folyamat. 1837-ig nagyobb számú farmert nem is érintett.

Az utazást tervezők kíváncsiak voltak indulásuk előtt, a már úton lévők eredményeire, hogy érdemes-e egyáltalán elindulni, emellett azt is szerették volna látni, hogy milyen módon reagál a brit kormányzat. Mikor azonban kedvező visszajelzések érkeztek, és a hatóságok semmilyen beavatkozó lépést nem foganatosítottak, a farmerek egyre nagyobb számban kezdtek kiáramolni a brit fennhatóság alatt álló területekről.⁶²

1836 elején Hendrik Potgieter és Sarel Cilliers vezetése alatt mintegy 65 család kelt át az Orange folyón. Vegkop közelében építettek ideiglenes tábort, ahol október 19-én 20 000 fős matabele sereg támadta meg őket. A búroknak sikerült őket visszaverniük, de Mzilikazi emberei elhajtották összes marhájukat, és Potgieter ennek hatására kénytelen volt visszavonulni a basutók területére.⁶³ Itt csatlakozott hozzá Gerrit Maritz, aki 100 család élén keresett letelepedésre alkalmas földeket. Potgieter így már elég erősnek érezte magát, hogy Mzilikazi ellen vonuljon és visszaszerezze marháit. A búr expedíció 107 farmerrel és 40 felfegyverzett griquával 1837 januárjában indult észak felé. Mzilikazi kiállított hadserege a nyílt terepen nem vehette fel a versenyt a tűzfegyverekkel és lovon érkező ellenséggel szemben. A csata során ugyan csupán 400 emberét veszítette el, de kénytelen volt visszavonulni, s így a győztes búrok 7 000 marhát hajtottak magukkal a visszaúton.⁶⁴

Az eseményekről Dingane is értesült, aki úgy vélte, hogy a meggyengült matabelék ellen érdemes lenne újabb hadjáratot indítani. Ennek megfelelően a zulu impi 1837 májusában megindult Mzilikazi ellen, és júniusra elérték a matabelék határát, ahol Mzilikazi felderítői felfedezték őket.

Ennek köszönhetően mozgósítani tudták ezredeiket, s nem érte készületlenül őket a támadás. A zuluk sikeresen megverték Mzilikazi seregét, számos marhát zsákmányolva indultak haza, azonban a visszaúton a matabelék rajtuk ütöttek és az elrabolt állatok jórészét vissza tudták szerezni. Ennek a fordulatnak köszönhető, hogy a második Mzilikazi elleni hadjáratához hasonlóan mindkét fél győztesnek kiáltotta ki magát az eseményeket követően.⁶⁵ A matabelék elleni hadjáratok tekinthetők Dingane legnagyobb vállalkozásainak, ennek megfelelően dicsőítőiben is jelentős helyet foglalnak el:

*Sigweni népe és rokonai
Jelentsétek Mashobane embereinek⁶⁶
Mondjátok, valami végzetes lopózik feljűk,
Olyan, mint Phunga Soyengweniből,
Phungához és Magebához hasonlítható.⁶⁷
Mashobane népe bünt követett el
Felfordítottak egy követ, ami mambát rejtett,
Most nem tudják, hogyan fordítsák vissza.⁶⁸*

*Mashobane pajzsát
Mpama magas hegyén hagyták,
Nem volt ember, aki viselésére készült volna.
Legyőzte Gundanét Mashobanénál⁶⁹
Meghódította erődjét Mashobanénál,
Zsákmányul elvette a petymegfarkakat⁷⁰ Mashobanénál.
Megölte Mzilikazi anyját, Nsimbakazanát,
Megölte Khwababát,⁷¹ aki vadmacska bőrét viselte Mashobanénál,
Szüzek tömegét ragadta el Mashobanénál...⁷²*

Időközben a Maritz és Potgieter vezette farmercsoportokhoz újabb érkezők csatlakoztak. 1837 áprilisában Piet Retief vezetésével 120 család, majd Piet Uysszal egy újabb nagy kivándorló egység. Mindezek a búr csoportok júniusban a Vet partján gyűltek össze, hogy eldöntsék, merre induljanak a továbbiakban. Az egyes vezetők közt nem volt egyetértés, rövid életű frakciók jöttek létre, majd bomlottak fel ismét. Alapvető nézeteltérések mutatkoztak abban a kérdésben is, hogy a családok milyen irányban haladjanak tovább. Retief és Uys Natal mellett kardoskodott, Potgieter a Vaaltól északra szeretett volna letelepedni, míg Maritz a felföld mellett tört lándzsát.

A vitának végül az vetett véget, hogy Retief elhatározta, megindul Natal felé, függetlenül attól, hogy mennyien fogják követni. Mindössze 15 embert vitt magával Port Natalba, hogy az ottaniakkal tárgyaljon, illetve hogy találkozzon Dinganéval, s megkérje rá, hogy engedélyezze számukra a zulu felségterület határvidékén való letelepedést.⁷³

A zulu területekről 1837 folyamán újabb menekültek áramoltak Durban felé, és mivel a fehérek a korábbi megállapodás ellenére befogadták az érkezőket, Dingane azzal fenyegette meg őket, hogy támadást indít ellenük. Viszont mikor értesült arról, hogy a telepesek fegyverkezni kezdtek Alexander Biggar vezetése alatt, elállt szándékától, és barátságáról biztosította Durban lakóit.

Ebben a kényes helyzetben tért vissza Gardiner Angliából, aki megpróbált vezetőként fellépni, amit azonban a többi telepes elutasított, különösen azután, hogy Gardiner a belső területek felé irányuló fegyverkereskedelem leállítását vette tervbe.⁷⁴ Olyannyira megromlott a viszonyuk, hogy Gardiner 20 mérfölddel odébb is költözött.

A megnövekedett számú lakosságnak azonban valóban vezetőre volt szüksége, és mivel ezt számukra a fokföldi kormányzat többszöri kérésre sem biztosította, ezért más lehetőségek után kellett nézniük. Ezért kapóra jött nekik Retief érkezése 1837. október 20-án, aki hajlott az együttműködésre. A búrok szeme előtt egy olyan farmerköztársaság képe lebegett, ahol a külvilággal való kapcsolattartást és kereskedelmet Port Natalon keresztül lehetett volna lebonyolítani. Terveik kivitelezéséhez azonban először szükségük volt Dingane engedélyére, hogy letelepedhessenek Natalban.⁷⁵ Retief úgy vélte, hogy könnyű dolga lesz, hiszen a zuluk korábban is kötöttek ilyen jellegű szerződéseket a fehérekkel, azonban nem számolt Dingane elképzeléseivel.

A zulu király ugyanis nem kívánt nagyobb számú fehér fegyverest a határain, főleg miután értesült arról, hogy a búrok sikeresen elüldözték területeiről Mzilikazit.⁷⁶ Ugyanakkor Dinganének ez idő tájt más gondokkal is számot kellett vetnie. Egyfelől hiába rendelkezett maga is néhány puskával, nem használhatták őket, mert senkitől sem tudtak puskaport szerezni, valamint a fegyverek rendeltetészerű használatát sem tanították meg nekik.⁷⁷ Másrészt aggasztotta az emberek folytonos menekülése is, melynek a Gardinerrel kötött szerződés sem tudott gátat szabni.

Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy mikor Retief fél tucat embere élén november 5-én belovagolt Gungundhlovuba, akkor Dingane nagyon óvatosan fogadta, sőt mikor a búr vezető előállt kérésével ellentámadásba lendült, és megvádolta Retief csapatát azzal, hogy marhákat loptak tőle. A zulu főnök ígéretet tett arra, hogy amennyiben az állatok visszakerülnek, hajlandó a búrok számára engedélyezni a letelepedést.

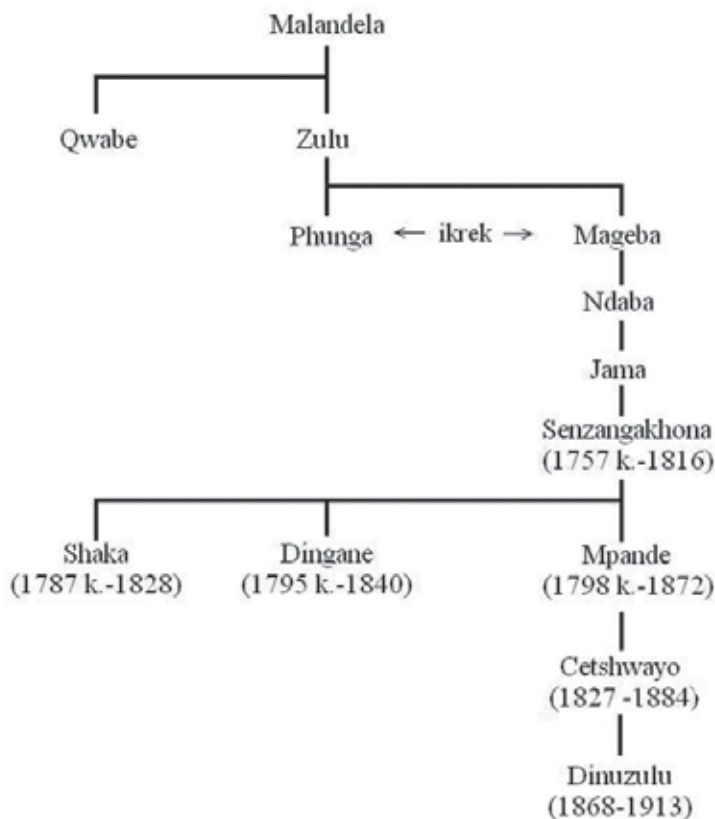
A búr vezető ezt követően csatlakozott a hátrahagyottakhoz, akik azóta jelentősen gyarapodtak létszámban. Több száz szekér táborozott kis csoportokban, egymástól viszonylag belátható távolságra. Erről is értesülve, Dingane egyre inkább úgy vélte, hogy a búrok a zuluk elleni invázióra készülnek, és érlelődött benne az elhatározás, hogy meg kell szabadulnia tőlük.⁷⁸

Retief az ígért állatokat rögvest magával vitte Diganéhez. Vele tartott mintegy 70 búr farmer, valamint 30 hottentotta szolgál. Tolmácsul pedig melléjük szegődött Thomas Holstead. 1838. február 4-én Dingane elhelyezte kézjegyét azon a dokumentumon, melyben kinevezte Retiefet az Umzimvubu és Tugela folyók közé eső terület, beleértve természetesen Durbant is, kormányzójává. (A szöveg teljes egészét lásd a melléklet 2. dokumentumában.) Elért eredményeikkel elégedetten a farmerek előkészületeket tettek arra, hogy visszatérjenek hátrahagyott társaikhoz.

Február 6-án, tervezett indulásuk napján, Dingane egy búcsúünnepélyre hívta őket, ahol a helyszínre érkező fegyvertelen⁷⁹ búrokat egytől-egyig lemészárolták.⁸⁰

A hátrahagyott búr családok meggyilkolására a zulu uralkodó három regimentet küldött ki. Az éjszaka leple alatt, február 17-én a különálló kis búr táborokat lerohták, és a harcok során életét veszítette 41 férfi, 56 asszony, 185 gyermek és 250 hottentotta szolgál. Ez a szám, bár magasnak tűnhet, azonban valójában a mai Weenen⁸¹ közelében táborozó családoknak csupán kis hányada esett áldozatul, hiszen az első sikeres rajtaütések után a többi farmer már többé-kevésbé felkészülten várta a zulukat, s ennek megfelelően sokszor sikeresen vissza is verték támadásaikat.⁸² Különösen Maritz emelkedett ki az ellenállás azonnali megszervezésében.⁸³ Természetesen a búrokkal szembeni sikeres fellépést Dingane dicsérői is megörökítették:

*Ndaba⁸⁴ gázlója
Aminek csúszós kövei vannak
Ott csúszott el Piet Retief és fia.⁸⁵*

▲ 2. ábra: A zulu királyi család genealógiája. Forrás: Wilson, 1969: 91.

Retief megölésének közvetlen következményei

Dingane úgy gondolta, hogy tetteivel nem haragítja magára Durban lakóit, s ennek jegyében a kraaljában tartózkodó misszionáriust, Francis Owent nem is bántotta.⁸⁶ Owen azonban látva mi történt a búrokkal, hamarosan elmenekült, és Durbanba sietett, ahol minderről beszámolt a telepeseknek, akik pedig egyáltalán nem a zulu uralkodó elképzeléseinek megfelelően cselekedtek. Annyira felháborította őket Dingane tette, főleg mivel Retief embereivel együtt két társukat, Thomas Holsteadet és George Biggart is megölték, hogy egyből fegyverkezni kezdtek, és március elején támadást indítottak a zuluk ellen.

A durbani különítmény, amelyet John Cane vezetett, kiegészült 2 000 bennszülött harcossal is a zulu földről korábban elmenekült, a fehérek védelmét élvező klánok soraiból. Támadásuk célpontjai a Kranz Kop közelében lévő kraalok voltak, ahol a lakosok nagyrészt megölték, 500 zulu asszonyt és gyermeket, valamint 4 000 marhát pedig magukkal tereltek Durbanba.⁸⁷

Időközben a búrok is rendezték soraikat. Bár eleinte nagy volt a pánik, és többen azon a véleményen voltak, hogy Natal elhagyása lenne a legésszerűbb lépés, azonban hamarosan azok váltak hangadóvá, akik bosszút kívántak állni, különösen miután csatlakoztak hozzájuk Potgieter és Uys emberei. Kettejük vezetése alatt, mintegy 350 búr farmer részvételével meg is indult a zuluk elleni expedíció.

Április 11-én rajtaütöttek egy kisebb csapatnyi zulu felderítőn, akik azonban csapdába csalták őket Thaleni közelében, ahol a főszereget várt rájuk. Potgieter hamar meggyőződött róla, hogy a lovak nyújtotta előnyüket a terepadottságok miatt nem tudják kihasználni, ezért visszavonult. Ezzel szemben Uys megtámadta a zulu sereg balszárnyát, és sikerült is megfutamításra bírnia őket, azonban ezt követően elvágta Potgieter elvonulóban lévő embereitől, és csakhamar ő találta magát abban a helyzetben, hogy menekülésre kényszerült.

A farmerek többsége sikerrel is járt, ő azonban nem tartozott a szerencsések közé, egy zulu lándzsa halálos sebet ejtett rajta, s még a csataterén életét veszítette. A később Vlug Kommando⁸⁸ néven ismerté vált expedíció tehát gyászos kudarccal ért véget, s mikor a búrok április 12-én visszatértek a megerősített táborba, a vereséért Potgieter hibáztatták, aki sértődöttségében embereivel együtt elhagyta Natalt.⁸⁹

Cane vezetésével április 17-én a durbani telepések is újabb vállalkozásba fogtak. Azonban miután átkeltek a Tugelán találkozottak egy nagyobb zulu sereggel, melyet Dingane öccse Mpande vezetett. Az első ellenséges rohamot a telepések még megállították, de mikor a túlerő láttán egyre nagyobb számban kezdtek menekülni a velük harcoló bennszülöttek, ez annyira felbátorította a zulukat, hogy nem tudták őket a kislétszámú fehérek a továbbiakban feltartóztatni.

A Comet nevű hajó éppen az öbölben tartózkodott, és a megtorlástól féltő telepek, köztük Gardiner és Owen, ennek fedélzetén, vagy a közeli Salisbury-szigeten kerestek menedéket. Várakozásaiknak megfelelően meg is érkezett a zulu impi, és elhajtotta a telepések minden jószágát, maga után semmi mást nem hagyva, mint hamut és romokat. Mikor a Comet május 11-én elhagyta az öblöt, átmenetileg a fehér jelenlét szinte teljesen megszűnt Port Natalban.⁹⁰

Közben Fokföldön kormányzóváltásra került sor, d'Urban helyét Sir George Thomas Napier vette át.⁹¹ Az új kormányzó úgy kívánta a további búr kiáramlást meggátolni, hogy egyik első rendeletével megtiltotta, hogy bárki fegyveresen Natal területére utazzon. Ezzel párhuzamosan kérvényezte Londonban, hogy megszállhassa Durbant. Végül az annexióra nem kapott engedélyt, azt viszont lehetővé tették számára, hogy katonákat küldhessen a településre, és ezek parancsnoka a Punishment Act tartalmának szellemében tevékenykedhet ott, mint hivatalos biztos.

Napier Samuel Charters őrnagyot küldte mindössze nyolcvan katona élén. Tengeri úton érték el Durbant december 3-án. Charters azt tapasztalta, hogy a búrok májusban megszállták a területet, és Alexander Biggart nevezték ki landdrostnak, azaz helyi előljárónak. Charters elsősorban a terület biztonságát kívánta szavatolni, ezért utasítást adott ki arra vonatkozóan, hogy senki se harcoljon Dingane ellen. Ezzel azonban elkésett, az újabb búr kommandó már úton volt, és Alexander Biggar is elhagyta Durbant, hogy csatlakozzon hozzájuk fegyvereseivel. Charters ezek után

nem tehetett mást, minthogy berendezkedett embereivel a településen, és megtiltotta a búrokkal való puszkapor kereskedelmet.⁹²

Miközben a britek kezükbe kívánták venni a helyzet irányítását, a búrok sem tétlenkedtek. Eleinte a nyár folyamán két megerősített tábor alakítottak ki, azonban erről a megoldásról hamarosan bebizonyosodott, hogy nem kielégítő, ugyanis a zuluk augusztus 13-án az egyiket megtámadták, és sikeresen elhajtották az ott talált állatokat.⁹³ Ezt követően egyetlen hatalmas megerősített táborba költöztek, itt azonban mind az állatok, mind az emberek körében járványok ütötték fel fejüket, és ennek következtében egyik vezetőjük Gerrit Maritz is életét veszttette szeptember 23-án.⁹⁴

Andries Pretorius üzenetében harcba szólította a tábor lakóit a zuluk ellen. Mikor november 22-én megérkezett a búr táborba, akkor még csupán 60 követője volt, de néhány napon belül elindíhatta zuluk elleni expedícióját 464 felfegyverzett farmer élén. December 15-én átkeltek a Ncome-folyón, ahol tábort vertek.

Másnapra megerősített székértáborukat minden oldalról zulu harcosok erdeje vette körül, akik hajnalban egy emberként támadták meg őket. Az ütközet két órán keresztül zajlott, ekkor a zulu rohamok megritkultak, és Pretorius elérkezettnek látta az időt egy lovas kirohanásra. Ennek láttán a zulu ezredek menekülni kezdtek, és a kis csapatokra szakadt búrok egészen addig üldözték őket, míg muníciójuk el nem fogyott. A zuluk közül hozzávetőlegesen 3 000 harcos veszttette életét, ezzel szemben a búrok közül egyetlen ember sem halt meg, és mindössze négyen sérültek meg, köztük maga Pretorius.

Dingane északra menekült, és a búrok érkezése előtt felgyűjtatta saját székhelyét Gungundhlovut. A farmerek az elkövetkezendő napokban megpróbálták minél több zulu marhát összegyűjteni. Egy elfogott zulu dezertőr hajlandónak mutatkozott kalauzul szegődni melléjük, azonban az öt követő 300 fegyverest kelepcébe csalta, Dingane ezredei bekerítették őket. A csapda a lovakkal rendelkező búrokkal szemben nem működött tökéletesen, sikerült kitörniük, s magukkal vittek 5 000 marhát is, majd az ellenség üldözése ellenére, szerencsésen átkeltek a Fehér-Umfolozói túlpártjára. Összesen hat emberüket ölték meg a zuluk, s életét veszttette a velük tartó Alexander Biggar is.⁹⁵

1839 elején a Wen Kommando⁹⁶ visszatért hátrahagyott társaihoz. Az eddig a megerősített táborba kényszerült búr családok most végre szabadon szétszóródhattak Natal területén, és megindult a letelepedés, valamint független államuk, „Új Hollandia Szabad Tartománya Délkelet-Afrikában” kiépítése (A kifejezést – „The Free Province of New Holland in South East Africa” – Morris használja, de a szakirodalomban sokkal elterjedtebb a Natalia Köztársaság (Natalia Republic) megnevezés.). Ennek első lépéseként megalapították fővárosukat, melyet Pietermaritzburg névre kereszteltek Piet Retief és Gerrit Maritz tiszteletére. A kialakult helyzetet az 1. térkép mutatja be.

Dinganéval veresége után a Durbanban állomásozó brit erők parancsnoka Jervis kapitány⁹⁷ próbálta felvenni a kapcsolatot, s annak ellenére, hogy brit erőkkel nem került sor összetűzésre, békét kívánt vele kötni, ami sikerült is neki, miután Dingane átvette a britek ajándékait, 300 marhát, 52 puskát és 43 nyeret.

◀ Dingane 1838-as vereségét követő állapotok. Forrás: Laband, 2009: xvii.

A feltételek tartalmazták azt is, hogy Dinganének északon kell maradnia, nem térhet vissza a korábban általa birtokolt délebbre fekvő területekre. A béke feltételeibe a búrok is beleegyeztek.⁹⁸

Dingane kereste a megbékélés lehetőségét a búrokkal, s ezért Dambuza és Khambazana személyében két követet küldött Natalba. Indunáit azonban letartóztatták, annak vádjával, hogy részt vettek Retief és társai meggyilkolásában, s minden tárgyalást mellőzve 40 000 marháért követeltek Dinganétól.⁹⁹

Ekkor érezte úgy a gyengének tartott Mpande, hogy szakít bátyjával, s követőivel a búrok oldalára állt. A két zulu sereg a Maqongqo lábánál találkozott január 30-án, s itt került sor véres összecsapásukra, melyben a búrok részt sem vettek. Dingane a vereség hírének hallatán vesztes hadvezérért, Ndlelát kivégeztette, s megmaradt követőivel északi irányba menekült. Átkelt a Pongola-folyón a nyavók területére, ahol azonban a szvázik biztatására meggyilkolták.¹⁰⁰

Dingane halálát követően az ideiglenesen Mpande vezetésével két részre szakadt zuluk ismét egyesülhettek utóbbi vezetése mellett, azonban korábban meghódított déli területeikről végképp le kellett mondaniuk, a fehér telepések kiszorították őket.

Jegyzetek

- 1 Az előző évben, 1927-ben nagyszabású déli hadjáratra került sor, a fáradt ezredek pihenésre vágytak, azonban Shaka azonnal az újabb hadjárat megszervezésébe fogott.
- 2 Egy-egy kisebb terület közigazgatási vezetője, s egyben katonai parancsnoka.
- 3 Isaacs, 1836: 313-315.
- 4 Ezt a tisztséget a szakirodalom szereti az európai miniszterelnöki poszthoz hasonlítani. Ez a megfeleltetés azonban sántít, hiszen a főinduna nem pusztán a végrehajtó hatalom feje, hanem a hadsereg vezetője is volt egy személyben. Ugyanakkor Gluckman értelmezése szerint nem egy, hanem több főinduna tevékenykedett párhuzamosan, s közöttük munkamegosztás létezett, egyesek a hadsereg irányításáért, míg mások az egyéb ügyek igazgatásáért, valamint az uralkodó tanácsokkal való ellátásáért feleltek. (Gluckman, 1950: 33)
- 5 Mikor Dingane hatalma megszilárdult, és Zuluföldön ismét rend honolt, ő is előjött az erdőből, s folytatta korábbi életét. Sokakkal ellentétben őt az új uralkodó nem bántotta.
- 6 Okoye, 1969: 221.
- 7 A kifejezés azon személyek gyűjtőfogalma volt, akik a Natalban Shaka által szétvert klánok maradékaiként nem délre menekültek, hanem Zuluföldön telepedtek le, és különböző feladatokat vállaltak, így például pásztorkodtak. Shaka életében tagjai közül nem soroztak a regimentekbe. Szó szerint azokat értették alatta, akik hosszú összecsavart fonatokban viselték a hajukat. (Bryant, 1905: 712)
- 8 A kifejezés jelentése: Otthoni Őrök.
- 9 A kraal szűken értelmezve csak az állatok tartására szolgáló karámot jelenti, azonban a 19. század folyamán keletkezett források kiterjesztett értelemben használják, a teljes települést értik alatta. A tipikus nguni települések belsejében foglalt helyet egy elkerített tér, itt tartották az állatokat. Ezt a teret körbevették a bennszülöttek kunyhói, majd a lakóövezetet a környezettől újabb fal, vagy kerítés különítette el. Az ilyen elrendezés segítette leghatékonyabban az állatok megvédését.
- 10 Ennek ellenére Dingane benne sem bízott meg, és az első adandó alkalommal félreállította a hatalomból.
- 11 Nem mindenki osztja azt a nézetet, hogy a két testvér ennyire nyíltan egymás életére tört. Nyembezi egyenesen arról ír, hogy Dingane a sokak szemében népszerű Mhlanganát sokáig nem merte megölni. Egy alkalommal a két testvér rituális fürdőre indult, ahová semelyikük sem vitt fegyvereket. A fürdőzés alatt, a kíváncsi szemektől rejtve Dingane emberei vízbe fojtották Mhlanganát, majd azt állították, hogy úszás közben görcsöt kapott, és mire odaértek, már nem lehetett az életét megmenteni. (Nyembezi, 1948a: 122-123)
- 12 Shaka régi harcostársa, legfőbb katonai bizalmasa, tanácsadója.
- 13 Mdlaka elsősorban nem Shaka meggyilkolását kifogásolta, hanem azt, hogy a trónt Dingane foglalta el, hiszen ő maga uralkodásra alkalmasabbnak tartotta Mhlanganát. (Ritter, 1955: 353-356., Bryant, 1965: 665-670., ill. Shooter, 1969: 305)
- 14 Morris, 1998: 112.
- 15 Jelentése: „A hely, ahol az elefánt trombitál.”
- 16 Amíg a harcok nem kapott engedélyt a fejgyűrű viselésére, addig nem nősülhetett meg. Az engedély elnyeréséhez vagy több év katonai szolgálat kellett, vagy valamely rendkívüli tett végrehajtása.
- 17 Bryant, 1965: 671.
- 18 Maga Dingane is úgy gondolta, hogy Mpande túl puhány, főleg zulu mércével nézve. Általában véve is úgy ismerték szerte Zuluföldön, mint *isilinyana esinomchoboko*: „a kis szelütött bolond”.
- 19 A zulu uralkodók egyike, Mpande öse.
- 20 A fentiekből kitűnik, hogy sikerült ugyan Mpande életét megmentenie Ndlela közbelépésének, de Dinganéban nem teljesen húnyt ki a gyanakvás, s érezthette féltestvérével, hogy nem kívánatos személy a fővárosban. (Nyembezi, 1948b: 162)

- 21 Bryant, 1965: 674-675.
- 22 Uo. 53., ill. Okoye, 1969: 223.
- 23 A zulu kifejezés elsődleges jelentése háború, csata, ugyanakkor ezt használták a hadsereg jelölésére is. (Bryant, 1905: 499)
- 24 Morris, 1998: 114-115., Isaacs, 1836: 15-16., illetve Thompson, 1969: 351.
- 25 Ezeket a dicsérőket (izibongo) minden nguni csoportnál megtaláljuk, egyike jellegzetes kulturális jegyeiknek. Tulajdonképpen az adott személy élete során gyűjtött dicsérőneveinek összefűzéséből születnek. Kérdéses, hogy a hosszabb dicsérőkben megindul-e egyfajta önálló alkotási folyamat, melynek során az egymás mellé helyezett, kronológiai sorrendben szereplő dicsérő nevek összefüggő elbeszéléssé alakulnak. (Mphande, 1993: 100., Biernaczky, 2008: 58; 61)
- 26 Nyembezi, 1948a: 123.
- 27 Shaka nagy riválisának, Zwidének életben maradt fia.
- 28 Becker, 1979: 155-158.
- 29 Ebből mindössze annyi volt igaz, hogy Isaacs, aki 1828 decemberében elhagyta Port Natalt, 1830. március 30-án a Page kapitány vezette amerikai brigget, a St. Michael fedélzetén tért vissza, és elsősorban nem is ő, hanem Henry Francis Fynn kötött megállapodást Page kapitánnyal, hogy a szárazföldön megszerzett elefántagyarakat hajójával ő juttatja tovább. Amerikai telepesek hozataláról szó sem volt, ahogy terveik közt a bennszülöttek felfegyverzése sem szerepelt. (Morris, 1998: 112; 117)
- 30 Okoye, 1969: 224.
- 31 Itt azokról a marhákról van szó, melyeket Shaka annak idején a Port Natal-i telepesek vezetőjének, Francis George Farewellnek ajándékozott. Ezek Farewell halála után Cane-hez kerültek, azonban a zulu szokások értelmében mivel mind az adományozó, mind az adományozott halott volt, ezeknek az állatoknak vissza kellett volna kerülniük a királyi csordához. Sotobe akciójának hatására Isaacs véglegesen elhagyta Port Natalt.
- 32 Shooter, 1969: 316-319., illetve Okoye, 1969: 227.
- 33 Sir Galbraith Lowry Cole (1772–1842) 1823 és 1828 között Mauritius kormányzójaként szolgált. Fokföldre új megbízatásával 1828-ban érkezett, és 1833-ig maradt hivatalában. Ld.: *The Dictionary of National Biography* 1964, Vol. IV., p. 722.
- 34 Sir Andrew Smith (1797–1872) 1821-ben érkezett Dél-Afrikába katonai orvosként. 1837-ig, mikor is visszatért Angliába, számos hasonló felderítő expedíciót vezetett a térségben. Ld.: *The Dictionary of National Biography* 1964, Vol. XVIII., p. 423.
- 35 Morris, 1998: 118-121., illetve Thompson, 1969: 352.
- 36 A kifejezést földrajzi értelemben használom. Egyes szerzők úgy vélik, hogy helyesebb lenne az angol kifejezés szó szerinti átültetése magyar nyelvre (Southern Africa = Déli Afrika), de én nem osztom ezt a véleményt. Szerintük Dél-Afrika a Dél-afrikai Köztársaság hétköznapi, nem hivatalos megnevezése. Még ha ezt el is fogadjuk, a 19. századra vonatkozóan ez mégsem okozhat zavart, hiszen ekkoriban ez az államalakulat nem létezett. Az azonos nevű búr köztársaság pedig sohasem szerepelt Dél-Afrika néven, elsősorban Transvaalként emlegették a korszakban.
- 37 Becker, 1979: 175.
- 38 Thompson, 1969: 354., illetve Gardiner, 1836: 289-290.
- 39 Gardiner 1794-ben született, tengerész lett belőle, és 40 éves korában már kapitánnyként tevékenykedett. 1834-ben azonban felesége halálakor megfogadta, hogy annak szenteli életét, hogy elvigye azok közé is az evangéliumot, akik arról korábban nem hallhattak. Így jutott Dél-Afrikába, és itt a zuluk térítése mellett döntött. Ld.: *The Dictionary of National Biography* 1964, Vol VII., p. 850.
- 40 Gardiner, 1836: 23; 28.
- 41 Nem kizárólag kisebb csoportok, családok meneküléséről tudunk, hanem egész klánok elvándorlásáról is, így például a ngangenik is így tettek, mikor Dingane a soraikból való folyamatos dezertálás megállításának érdekében megfenyegette őket. (Bryant, 1964: 78)

- 42 Nyembezi, 1948b: 158-169., Gardiner, 1836: 108; 398., illetve Okoye, 1969: 230-231.
- 43 A kifejezés jelentése: Megváltás. (Bryant, 1905: 328)
- 44 Bryant az eseményt május 23-ára teszi.
- 45 Sir Benjamin d'Urban (1777–1849) eleinte katonai karriert futott be. Első inkább közigazgatási posztját 1820-ban kapta meg, ekkor nevezték ki Antigua kormányzójának. Több állomáshelyet követően 1834 januárjában foglalta el új posztját, mint Fokföld kormányzója. 1837. május 1-jén felmentették hivatalából, azonban katonai minőségben egészen 1846-ig Dél-Afrikában tartózkodott. Ld.: *Encyclopaedia Britannica* 1960, Vol. 7., p. 751.
- 46 Okoye, 1969: 232.
- 47 Port Elizabeth-ben amerikai misszionáriusokkal találkozott, akik távollétében átvállalták a missziós munkát. Összesen hárman voltak, Dr. Adams, Alden Grout és G. Champion.
- 48 A törvény értelmében minden, Dél-Afrikában, a déli szélesség 25. fokától délre élő fehér ember a fokföldi bíróságok joghatósága alá tartozott. (Thompson, 1969: 354., Morris, 1998: 131-136., Bryant, 1965: 676-677., illetve Hintrager, 1952: 178)
- 49 Bryant némiképpen máshogy írja le az eseményeket. Szerinte 1836-ban a zuluk önálló hadjáratot vezettek a swázik ellen, ami azonban vereséggel végződött, ezért kérték a fehérek segítségét, és a második, győztes expedícióra csak 1837-ben került sor. (Morris, 1998: 136., Bryant, 1965: 321-323., illetve Okoye, 1969: 232-233)
- 50 Senzangakhona legidősebb lánygyermeké, aki mint Kosazana (hercegnő) fontos szerepet töltött be a zulu királyi udvarban.
- 51 Nyembezi, 1948b: 159.
- 52 Mswazi a szwázik ekkor még kiskorú főnöke volt, aki nem sokkal korábban, apja, Sotobe halála után került trónra.
- 53 Nyembezi, 1948b: 159.
- 54 Walker, 1963: 326.
- 55 Morris, 1998: 121-123.
- 56 Magyarul: édes élet.
- 57 A megelőzően rendkívül alacsony népsűrűségű terület betelepülésére a nagy dél-afrikai klánmozgások következtében került sor a korábbi években.
- 58 A rabszolga-kereskedelem tiltásáról már 1806. január 1-jén törvényt léptettek életbe, azonban ennek értelmében rabszolgákkal kereskedő hajó 1808. március 1-jétől nem tehetette ki áruját brit fennhatóságú kikötőkben. (Hattersley, 1963: 270)
- 59 Eybers, 1918: 103-104.
- 60 Ld.: *Records of the Cape Colony* 1902, Vol. XIV., pp. 452-453.
- 61 Ez a törvény a kivándorlást fontolgatók szándékát csak megerősítette, hiszen számukra ez a lépés elfogadhatatlan volt. Meg kell említeni azonban, hogy a kedélyeket már jóval korábban felborzolta a rabszolgaság intézményét tiltó törvény, hiszen a várakozásokkal ellentétben a felszabadított rabszolgákért fizetett kárpótlás összege meglehetősen alacsony volt, s ehhez is csupán akkor lehetett hozzájutni, ha valaki személyesen utazott Londonba, hogy átvegye az őt megillető összeget. A törvényt magát 1833. augusztus 7-én fogadták el Londonban, majd augusztus 28-án nyert királyi jóváhagyást. Fokföldön azonban csak 1834. december 1-jén lépett életbe. (Fage–Tordoff, 2004: 301., Eybers, 1918: 38., illetve Hattersley, 1963: 275; 278)
- 62 Morris, 1998: 126-128., illetve Walker, 1963: 329.
- 63 Ld.: *Dictionary of Battles and Sieges* 2007, p. 1065.
- 64 Az események leírását Shooternél is megtaláljuk azzal a különbséggel, hogy szerinte a búroknak Mzilikazi Mosega nevű katonai kraalját is sikerült felgyújtaniuk. Becker szerint Mosega nem egy kraal, hanem egy völgy neve volt, amelyben a búrok több települést is hamuvá égettek. (Morris, 1998: 129., Becker, 1979: 199., Shooter, 1969: 307-308., illetve Walker, 1963: 329-330)
- 65 Becker, 1979: 199-200.

- 66 Mashobane Mzilikazi apja volt, itt a matabeléket kell a kifejezés alatt érteni.
- 67 Mindkettő Dingane öse, zulu uralkodók. A zuluk leszármazási tábláját lásd a 2. ábrán.
- 68 Ez a három sor biztosan, de talán még a következő kettő is eredetileg Shaka dicsőségéhez tartozott, hiszen az ő idején alakult ki az a nézeteltérés, ami Mzilikazi meneküléséhez vezetett.
- 69 Nem egy konkrét, Mzilikazi apjával megegyező nevű hely, hanem pusztán arra utal a kifejezés, hogy a matabelék egyik kraalja mellett.
- 70 A különböző ezredek sajátos uniformist viseltek annak érdekében, hogy egymástól elkülöníthetők legyenek. Vélhetően Mzilikazi egyik regimentjének sajátos viseletéhez tartoztak a petymegfarkak.
- 71 Mzilikazi egyik varázserővel bíró embere.
- 72 Becker, 1979: 297-298.
- 73 Morris, 1998: 129-130., illetve Thompson, 1969: 357.
- 74 A kereskedelem célközönségét természetesen nem a zuluk jelentették, hanem a Fokföldet elhagyó búrok. A britek a bennszülötteknek jellemzően nem adtak el fegyvereket, éppen ezért kísérletezett Dingane az 1830-as évek elején azzal, hogy a portugáloktól szerezzen puskákat, ez azonban csak 1838-ig működött, ekkor ugyanis Lourenco Marques kormányzó megtiltotta a zulukkal való fegyverkereskedelmet. (Hintrager, 1952: 179., illetve Ballard, 1983: 104)
- 75 Más kutatók szerint Retief és emberei nem kimondottan ezért szerették volna felkeresni Dinganét, hanem azért, mert a Mzilikazi ellen vezetett legutóbbi hadjáratban a zuluk nem kizárólag matabele, hanem búr marhákat is magukkal hajtottak, és ezeket kívánták visszaszerelni. Stuartnál legalábbis ezt találjuk: „A zuluk azt mondják, a hollandok azokat a marhákat követve értek Dinganéhoz, melyeket Mzilikazi seregétől zsákmányoltak, s azt állították, hogy az ő marháik is közöttük vannak. Ezeket a marhákat ettől fogva „húzóknak” nevezték, mert magukkal húzták a hollandokat.” A többi forrás, Samuelson leszámlátva, azonban erről nem tud, tehát nem gondolom, hogy erről lett volna szó, nézetem szerint Retief valóban letelepedési szándékához szeretne volna elnyerni a zulu uralkodó engedélyét. (Nyembezi, 1948b: 158., illetve Samuelson, 1929: 215)
- 76 Uys és Potgieter egyesített emberei időközben újra megtámadták a matabeléket, és 1837. november 4. és 12. között, kilenc napos harcot követően arra kényszerítették őket, hogy elhagyva kraaljaikat északra meneküljenek. (Sik, 1964, Vol. I., p. 247., Omer-Cooper, 1998: 44., *Dictionary of Battles and Sieges* 2007, p. 510., illetve Walker, 1963: 331)
- 77 Gardiner utal erre visszaemlékezéseiben, mikor feleleveníti egyik beszélgetését Dinganéval és indunáival. Az egyik főinduna itt meg is fogalmazta, hogy Gardiner téritő szavai nem érdeklik őket, de szívesen látják, ha megtanítja számukra a puskák használatát. (Gardiner, 1836: 68)
- 78 Morris, 1998: 137-138., illetve Nyembezi, 1948b: 157-158.
- 79 Több szerző – így például Hintrager, vagy Nyembezi is – megjegyzi, hogy a búrok nem voltak fegyvertelenek, csak mikor megpróbálták belépni a tánc színhelyére, akkor figyelmeztették őket, hogy a zulu hagyományok értelmében le kell tenniük puskáikat. Érdekes módon, amennyiben ez igaz, a búrok nem fogtak gyanút a kérés kapcsán. (Hintrager, 1952: 180., illetve Nyembezi, 1948b: 157)
- 80 A parancsot állítólag maga Dingane adta ki a következő felkiáltással: *Bulalani abaThakathi!*, azaz „Öljétek meg a varázslókat!” Egyes kutatók, például Nyembezi, ezt megkérdőjelezi, szerinte a parancsot Dingane tudta nélkül adta ki egyik indunája Nzobo. Nyembezinnél olvasuk azt is, hogy Vilakazi szerint a tett igazi felbujtói a zulu asszonyok voltak. „A jól ismert teória szerint Dingane volt az, aki eltervezte a voortrekkerék (azaz a Great Trekben résztvevő búrok) halálát. De az idős emberek nyomozásai kimutatták, hogy a királyi palota asszonyai, bosszankodva Retief egyes követőinek viselkedésén, s félve a lovaktól, amiket akkor láttak először, és a rossz ómenekkel kötöttek össze, sürgették az ezredeket, hogy semmisítsék meg a voortrekkeréket.” Ugyanakkor a gamam részéről úgy vélem, hogy egy ilyen parancsot senki

- nem adhatott ki Dingane tudta és beleegyezése nélkül, és ha mégis megtörtént volna, akkor a beszámolókból értesülnünk kéne a következményekről, azaz a parancs kiadójának haláláról, mint ahogy azt láthattuk a hottentotta fegyveresek megölése kapcsán 1833-ban. (Nyembezi, 1948b: 158)
- 81 Pont az áldozatokra való emlékezés végett kapta a település elnevezését. A kifejezés jelentése: Sírás.
- 82 Omer-Cooper, 1998: 45.
- 83 Az események részletes leírását találjuk Birdnél. (Thompson, 1969: 360-361., illetve Bird, 1888, Vol. I., pp. 233; 241-243; 370-373.)
- 84 Dingane egyik öse, zulu uralkodó.
- 85 Nyembezi, 1948b: 157.
- 86 Owent Gardiner hozta magával Angliából, és ebben az időben éppen a zulu fővárosban végzett térítőmunkát.
- 87 Morris, 1998: 139-142., Shooter, 1969: 320-322., illetve Hintrager, 1952: 182-183.
- 88 Menekülő Kommandó.
- 89 Bird, 1888, Vol. I., pp. 408-412., illetve *Dictionary of Battles and Sieges* 2007, p. 342.
- 90 Azért voltak, akik a maradást választották, közülük érdemes kiemelni Henry Ogle és Alexander Biggar nevét. Az előbbi azért, mert az utolsó olyan telepes, aki már 1824-ben Port Natalban volt, az utóbbit pedig később játszott szerepe miatt, amire még utalni fogunk. (Morris, 1998: 142-144., Shooter, 1969: 323-325., illetve Bird, 1888 Vol. I., pp. 383-387.)
- 91 Napier (1784–1855) elődjéhez hasonlóan szintén katonai pályafutást tudhatott maga mögött, mikor tisztségét 1837. október 4-én elnyerte. Posztját 1843. december 12-éig látta el. Nem csupán kormányzóként tevékenykedett, hanem ő volt a katonai főparancsnok is. Ld.: *The Dictionary of National Biography* 1964, Vol. XIV., pp. 57-58.
- 92 Morris, 1998: 145-146., illetve Walker, 1963: 333.
- 93 Shooter ugyanakkor kiemeli, hogy a búrok immáron felkészültek voltak, és ennek megfelelően a zuluknak jelentős embereáldozatába került az augusztusi rajtaütés.
- 94 Bird, 1888, Vol. I., p. 466., illetve *Dictionary of Battles and Sieges* 2007, p. 1065.
- 95 Bird, 1888, Vol. I., pp. 448-452.
- 96 Győzedelmes Kommandó
- 97 A Durbanban állomásozó alakulatok eredeti parancsnoka Charters őrnagy időközben visszatért Fokföldre.
- 98 Omer-Cooper, 1998: 46., Thompson, 1969: 370., illetve Walker, 1963: 334.
- 99 Morris, 1998: 150-151., Walker, 1963: 334., illetve Bird, 1888, Vol. I., p. 547.
- 100 Dingane halálának pontos körülményei nem igazán ismertek. A fentebb vázolt variáció mellett számos egyéb változat is létezik. Egyesek szerint a szvázik nem felbujtók voltak, hanem maguk ölték meg. Mások szerint csak megsebesítették, és valójában a megkezdett munkát saját embereinek egyike fejezte be. (Nyembezi, 1948b: 164., illetve Samuelson, 1929: 217)

Felhasznált irodalom

- Ballard, Charles (1983): Trade, Tribute and Migrant Labour: Zulu and Colonial Exploitation of the Delagoa Bay Hinterland 1818–1879. In: Peires, J. B. (ed.): Before and After Shaka. Grahamstown: Rhodes University
- Becker, Peter (1979): Path of Blood. London: Penguin Books
- Biernaczky Szilárd (2008): Shaka király dicsőréje. Afrika Tanulmányok. Vol. 2, No. 1.
- Bird, John (1888): The Annals of Natal 1495 to 1845 Vol. I. Pietermaritzburg: P. Davis and Sons
- Bryant, Alfred T. (1905): A Zulu–English Dictionary. Pietermaritzburg: P. Davis & Sons
- Bryant, Alfred T. (1929): Olden Times in Zululand and Natal. Capetown: C. Struik Publisher, 1965R

- Bryant, Alfred T. (1964): *A History of the Zulu and Neighbouring Tribes*. Capetown: C. Struik Publisher
- Eybers, G. W. (1918): *Select Constitutional Documents Illustrating South African History 1795-1910*. London: George Routledge and Sons
- Fage, J. D. – Tordoff, W. (2004): *Afrika története*, ford.: Antóni Csaba. Budapest: Osiris Kiadó
- Gardiner, Allen F. (1836): *Narrative of a Journey to the Zoolu Country in South Africa*. London: William Crofts
- Garvin, James Louis – Hooper, Franklin Henry (eds.) (1929): *Encyclopaedia Britannica Vol. 7*. Chicago: Encyclopaedia Britannica Inc., 1960R
- Gluckman, Max (1940): *The Kingdom of the Zulu of South Africa*. In: Fortes, M. – Evans-Pritchard E. E. (eds.): *African Political Systems*. London: Oxford University Press, 19504
- Hall, Martin (1984): *The myth of the Zulu homestead: archaeology and ethnography*. *Africa*. Vol. 54, No. 1.
- Hattersley, A. F. (1963): *Slavery at the Cape 1652–1838*. In: Walker, Eric A. (ed.): *The Cambridge History of the British Empire Vol. VIII*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hintrager, Oskar (1952): *Geschichte von Südafrika*. München: Verlag R. Oldenbourg
- Isaacs, Nathaniel (1836): *Travels and Adventures in Eastern Africa, Descriptive of the Zoolus, Their Manners, Costums, etc. Vol. I-II*. London: Edward Churton
- Jaques, Tony (ed.) (2007): *Dictionary of Battles and Sieges*. Westport: Greenwood Press
- Laband, John (2009): *Historical Dictionary of the Zulu Wars*. Lanham: The Scarecrow Press, Inc.
- Morris, Donald R. (1998): *The Washing of the Spears: The Rise and Fall of the Zulu Nation*. Cambridge: Da Capo Press
- Mphande, Lupenga (1993): *Ngoni Praise Poetry and the Nguni Diaspora. Research in African Literatures*. Vol. 24, No. 4.
- Nyembezi, C. L. S. (1948a): *The Historical Background to the Izibongo of the Zulu Military Age Part I*. *African Studies*, Vol. 7, No. 2-3.
- Nyembezi, C. L. S. (1948b): *The Historical Background to the Izibongo of the Zulu Military Age Part II*. *African Studies* Vol. 7, No. 4.
- Okoye, Felix N. C. (1969): *Dingane: A Reappraisal*. *Journal of African History*. Vol. X, No. 2.
- Omer-Cooper, J. D. (1966): *The Zulu Aftermath*. Edinburgh Gate: Longman Ltd., 1998R
- Ritter, E. A. (1955): *Shaka Zulu: The Rise of the Zulu Empire*. London: Longmans, Green and Co.
- Samuelson, Robert Charles A. (1929): *Long, Long Ago*. Durban: Knox Printing & Publishing Co.
- Shooter, Joseph (1857): *The Kafirs of Natal and the Zulu Country*. New York: Negro Universities Press, 1969R
- Sik Endre (1964): *Fekete-Afrika története Vol. I*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Stephen, Leslie – Lee, Sidney (eds.) (1964): *The Dictionary of National Biography Vol. IV, VII, XIV, XVIII*. Oxford: Oxford University Press
- Theal, George McCall (ed.) (1902): *Records of the Cape Colony Vol. XIV*. London: William Clowes and Sons
- Thompson, Leonard (1969): *Co-operation and Conflict: The Zulu Kingdom and Natal*. In: Wilson, Monica – Thompson, Leonard (eds.): *The Oxford History of South Africa Vol. 1*. Oxford: Clarendon Press
- Walker, Eric A. (1963): *The Formation of New States 1835–1856*. In: Walker, Eric A. (ed.): *The Cambridge History of the British Empire Vol. VIII*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wilson, Monica (1969): *The Nguni People*. In: Wilson, Monica – Thompson, Leonard (eds.): *The Oxford History of South Africa Vol. 1*. Oxford: Clarendon Press

Mellékletek

1.

Szerződés Dingane, a zuluk uralkodója és a Port Natal-i brit lakosok között (Forrás: Gardiner, 1836: 398.)

Dingane hajlandó lemondani mindazoknak a személyét és tulajdonát illető követeléseiről, valamint biztosítja számukra bocsánatát, akik Port Natal területén élnek annak következtében, hogy elmenekültek tőle. Azonban továbbra is alattvalóinak tekinti őket, akik kötelesek hozzá visszatérni, amint azt szükségesnek tartja.

Port Natal brit lakosai a maguk részéről kezeskednek róla, hogy a jövőben nem fogadnak be, és nem adnak menedéket egyetlen Zuluföldről érkező menekültnek sem, sem bárki másnak, aki a zulu király alattvalója; és minden eszközt megragadnak annak érdekében, hogy elfogják és kiszolgáltatassák a királynak minden ilyen módon közöttük menedéket kereső alattvalóját.

Amennyiben olyan eset merülne fel, amelyben a fentebb kikötöttek nem látszanának célravezetőnek, azonnal üzenetet kell küldeni Dinganének, mely tartalmazza a körülmények részletes ismertetését.

Bármely részről a szerződés bármilyen megszegése a megállapodás egészét teszi semmissé.

Kelt: Congella, 1835. május 6.

Jelen voltak:

UMTHLELA és DAMBUZA főindunák, a zulu nemzet főtanácsosai.

G. CYRUS úr, a tolmács.

A Port Natal-i brit lakosok részéről aláírta:

Allen F. Gardiner

2.

Dingane átengedi Port Natal-t a búrok számára

(Forrás: Bird, 1888, Vol. I., p. 366.)

Gungundhlovu, 1838. február 4.

MINDENKI TUDJA MEG E DOKUMENTUM ÁLTAL – hogy mivel Pieter Retief, a dél-afrikai holland emigránsok kormányzója visszaszerezte a marháimat, melyeket Sikunyela lopott el; mely marhákat ő, a mondott Retief adott át nekem: Én, Dingane, a zuluk királya ezennel igazolom és kijelentem, helyesnek tartom, hogy lemondjak Retief és társai számára (a fentebb említett eset jutalmaként) a helyről, melyet „Port Natalnak” neveznek, minden olyan hozzácsatolt földdel egyetemben, amely úgy-mond a Tugelától az Umzivubu folyóig nyugatra; és a tengertől északra fekszik, egészen addig, amíg a föld hasznosítható és az én birtokomban van. Ezt ezzel a dokumentummal megteszem, és a földeket örök tulajdonukba adom.

DINGANE király + jele

Tanúként:

NWARA főtanácsadó
JULIWANE főtanácsadó
MANONDO főtanácsadó
M. OOSTHUYZEN
A. C. GREYLING
B. J. LIEBENBERG

Hiteles másolat:

J. G. BANTJES
J. B. Roedeloff

Certificeere dat de omgeschreevene Contract gevonden is door ons ondergeteekenden by de gebeenten van wylen den heer P. Retief in Dingaan's land op den 21ste dag van December, 1838, in een ledere Jagerzak. Indien vereischt zyn wy bereid dat met solemneele Eeden te staven.

[Igazoljuk, hogy a csatolt szerződést mi találtuk, Mr. P. Retief csontjaival egyetemben Dingane országában, 1838. december 21-én, egy bőr vadásztáskában. Amennyiben szükséges, készek vagyunk ezt ünnepélyes esküvel is megerősíteni.]

E. F. Potgieter

English Abstract

The rule of Dingane and the white settlers

The Zulu was a relatively insignificant Nguni clan at the beginning of the nineteenth century. Under Shaka's rule, during the first decades of the century, however, this puny clan became one of the most powerful native empires in Southern Africa. The youth but ambitious empire shortly confronted not only with other clans, but also with the newcomer European settlers. The aim of this article is to present the important internal and external changes that occurred after Shaka's death, during the rule of Dingane. The study primarily deals with the external events in a chronological order. Consequently, the main topics of the article are the Zulu expeditions against Mzilikazi, the conditions of the British settlers in Port Natal and the appearance of the Boer settlers at the end of the 1830s. Chronologically the article is closed with the death of Dingane, but this event is connected to the first great military defeat from the Boers. In this sense it indicates the end of the upswing period of the new empire. For background research the author used not only written sources, but also the sources of the oral tradition based on Zulu praise poetry (izibongo), and with this method he intended to reduce the one-sidedness of the viewpoint.

A szerzőről

Történész, PhD hallgató

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

About the Author

Historian, PhD Student

Eötvös Loránd University

Faculty of Humanities

vilagid@gmail.com

EGY MAGYAR VILÁGJÁRÓ EMLÉKIRATAI – IMMÁR MAGYAR NYELVEN

(FRANÇOIS BARON DE TOTT TÖBBEK KÖZÖTT A 18. SZÁZADI EGYIPTOMRÓL)

BIERNACZKY SZILÁRD

A régi magyar utazókról mára már vannak némi ismereteink. Hiszen Márki Sándor vagy Jankó János 19. század végi, 20. század eleji feltárási kísérleteit követően, majd a múlt században vagy az utóbbi évtizedekben végzett elszórt (a minket jobban érdeklő afrikai anyag terén lásd többek között: Vidacs Bea 1984; Régi Tamás 2007) feltárásokra támaszkodva az elmúlt évtizedekben egyrészt megjelent egy nevezetes gyűjtemény (*Magyar utazási irodalom*, 1990). Másrészt kiemelkedő jelentőségűeknek ítéljük Tardy Lajos könyveit (1977, 1979, 1984), amelyek különféle szerzők régebben vagy újabban közölt tanulmányaival együtt azt a célt szolgálták és szolgálják, hogy az „élő magyar művelődés” véráramába – ismét! – bevezessék a 16–18. századi magyar világjárók (diplomáták, követek, kalmárok, rabok, hadiutazók, hadászati funkciókat vállalók stb.) emlékanyagát.

Mindemellett két folyamatos veszteség éri kultúránkat ezen a területen. Az egyik abból fakad, hogy napjainkban általában az utazási irodalom iránt mintha megcsappant volna az érdeklődés. A másik a tudományos kutatásokkal kapcsolatban mondható el: az eddigieknél módszeresebb forráskutatásokra lenne szükség, hogy a még lappangó írásos emlékeket felszínre hozzuk.

E helyzetet látva kétségkívül rendkívüli öröm kézbe venni olyan kötetet, amelyben egy, a 18. században Európa-szerre népszerű, számos (kutatója szerint mintegy 20) nyelven, számos kiadásban megjelent emlékirat *első* teljes magyar fordítását találhatjuk meg. A jeles magyar utazó, író, diplomata, azaz a francia diplomácia magyar ágense („18. századi szuperkém”), hadászati szerepet is vállaló katonai megbízott e hosszú időn át írt, érlelt, alakított művében a kiküldetéseinek, történelmi érintettségű útjain felgyűlt nagyfontosságú ismereteket és tapasztalatokat tárta kortársai elé, illetve hagyományozta az utókorra.

François Baron de Tott (azaz Tóth Ferenc, 1733–1793), aki Tóth András, Rákóczi egyik egykori Franciaországba emigrált apródja francia feleségtől született gyermeke, emlékiratait (különféle országokban remélve megjelentetést) újra meg újra átírta, majd a különféle kiadások esetében sorozatosan átalakította, megváltoztatta. Így nem véletlen, hogy az egykori utazóval névrokon Tóth Ferenc professzor, a jelenlegi kiadás szerkesztője a magyar kiadáshoz a viszonylag legteljesebbnek ítélt, négy kötetben megjelent, francia nyelvű változatot (1785, Maestricht) választotta a magyar nyelvű kiadás alapjául.

▲ „Rosette” (a Delta egy kis városkájának) látképe. (Tott báró vázolata alapján készült metszet)

Ami magát Tott-ot illeti, ő szerencsére nem ismeretlen azok előtt, akik fáradhatatlan szorgalommal nyomom követik a magyar művelődéstörténet alakulását, az új, illetve a régi új feltárásokat. Az említett terjedelmes, áttekintésre törekvő antológia (1990) sajnos ugyan nem tartalmaz részletet Tott emlékirataiból, azonban Tardy Lajos feldolgozza a francia diplomáciai szolgálatot vállaló báró tatárországi követségének történetét (*Régi híriünk a világban*, 1979, 159-164. old.). Rövid kis életrajz is található a *Magyar utazók lexikonában* Kovács Sándor tollából (1992, 391. old.). De ha visszanyúlunk időben, akkor Tóth Ferenc professzor bevezetőjének bibliográfiai adatai szerint azt láthatjuk, hogy Tocsek Helén már a 19. század végén igyekszik rányitni az ifjúság szemét hősünk kalandjaira (1892) egy, az ifjúságnak szánt, regényesített mű formájában. Míg Palóczy Edgar 1916-ban viszont egy több mint 300 oldalas monográfiában taglalja Tóth Ferenc tüzértisztként, sőt, mondhatni, hadmérnökként játszott szerepét abban, hogy a törökök végül képesek voltak megvédeni tengeri szorosukat, a Dardanellákat az orosz támadással szemben. Majd 1933-ban a számunkra különösen fontos afrikai fejezet („...*Memoárjainak Egyiptomot tárgyaló része*”, Banner Benedek fordítása, Békéscsaba) megjelenik születése kétszáz éves évfordulójára.

A 18. század eme sok világot megjáró és mondhatni, történelmi fordulókat megelőző magyar figurájával újabb időkben viszont Zachar József, majd pedig mindenekelőtt Tóth Ferenc professzor foglalkozott, illetve foglalkozik. Utóbbi szerkesztésében jelent meg négy évvel a magyar kiadás előtt a modern francia kiadás (2004), amelyet mellelleg akár a magyar művelődéstörténet jeles szereplői méltó külföldi elismerésének is tekinthetünk.

De hát ki is volt valójában baron de Tott? A már rendelkezésre álló kéziratok, illetve Tóth Ferenc professzor számos dolgozata egybehangzóan említi, hogy a Rákó-

czy-szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült apától és egy helyi francia nemesi családból származó anyától született ifjú ember már kilenc éves korában (1742-ben) kornétás a franciaországi Bercsényi-huszárezredben, később több nevezetes csatában vesz részt, meg is sebesül. A tehetségesnek megismert fiatallembert utóbb apjával együtt Konstantinápolyba küldi a francia kormány, ahol a franciák által működtetett híres tolmácsiskolában sajátít el keleti nyelveket. Még ebben az időben vesz feleségül egy francia nemesi kisasszonyt, akitől több gyermeke is születik.

Visszatérve Párizsba a hercegi külügyminisztert ostromolja azért, hogy diplomáciai állást kaphasson török földön. Négy év után végül azonban csak a neuchâtel hercegségbe kap megbízatást, ahol lényegében kémtevékenységet fejt ki (1766–1768). Munkáját francia megítélés szerint kiválóan végzi, de mivel rövidesen rájönnek a helyszínen, milyen szerepet játszik, kiutasítják. Képességeit felismerve azonban Choiseul herceg ekkor a korabeli politikai törekvések során megnövekedett szerepű krimi kán udvarába nevezi ki konzulnak (1768–1769). Mivel háborús idők következnek, és az új kán nem tart igényt a francia konzul szolgálataira, jó egy év (bár sikeresnek ítélt tevékenység) után visszatér végre családjához Törökországba.

Itt utóbb a szultán köreihez férközve részese lesz az orosz-török háborúnak, részben a török tüzérség megreformálásával, még inkább pedig a Dardanellák megerősítésében játszott meghatározó szerepével, hiszen a török flotta megsemmisítő veresége után a tengersizorszónál végül mégis csak sikerül az orosz előrenyomulást megállítani, mindenekelőtt Tóth báró erődítési munkálatainak a következtében (1770).

Néhány Konstantinápolyban eltöltött év után Franciaországba visszatérve Tott – amint ezt Tóth Ferenc professzor részletesen leírja – egy új nagyszabású tervvel állt elő: a török birodalom egyik leggazdagabb tartománya, Egyiptom elfoglalására vonatkozó elképzelését terjesztette a francia kormány elé, amely azonban ellentétben állt az akkori francia külügyminiszter, Vergennes gróf keleti politikai elképzeléseivel, hiszen ő éppen a Török birodalom megmaradásáért munkálkodott. Mindemellett Tott végül fontos titkos kiküldetést kapott az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv összeállítására. A hazatérése után elkészített, részletesen kidolgozott tervezet, amely egyébként még a király érdeklődését is felkeltette, nem gyakorolt különösebb hatást Vergennes grófra. Beadványai tehát Napoleon 1798-as hadjárataig papíron porosodtak.

Mivel tervei így nem valósulhattak meg, Tott visszavonult, és az írásnak szentelte hátralévő éveit. Memoárjai először 1784-ban jelentek meg, amelyek nagy sikert arattak, és rövidesen számos országban különféle nyelveken megjelentették azokat. Illetőleg időközben (1785-től 1790-ig) még Douai észak-francia kisváros kormányzói feladatkörét látta el. Majd utazni kezdett, végül visszatért Magyarországra, utolsó éveit (évét?) minden bizonnyal Tarcsafürdön élte le Batthyány Tódor gróf vendégeként. Említésre méltó tény, hogy – éppen Tóth Ferenc kutatási nyomán – újabban az ő nevéhez kötik Mikes Kelemen Törökországi leveleinek Törökországból Franciaországba való kimenekítését. Bár erről mind a mai napig jelentős szakmai viták folynak.

Amint erről több helyen is olvashatunk, emlékiratainak megírására egy bevezető elkészítésétől kap ösztönzést, amit az első hárembe bejutott európai nő kötetéhez írt.

A bemutatott művet olvasva ugyanis Tott úgy érezte, hogy az ott leírtakat ő alaposabban és hitelesebben tudná írásba foglalni.

Számunkra, vagyis a magyar afrikánisztikai kutatások szempontjából a memoárrok negyedik könyvének (250-291. old.) nagyobbik részét kitevő egyiptomi úti beszámoló (252-275. old.) fontos. Különösképpen mivel azt több szempontból is mind a mai napig számon tartja a tudománytörténet. Emlegetik például (természetesen a korabeli helyi politikai viszonyok jellemzése mellett és azon túl) azt is, hogy pontosabbá tette a Nílus deltájáról szerzett korábbi ismereteket. Íme, néhány részlet leírásaiból:

„A Nílus, amelynek vízszintemelkedését már korábban megfigyeltem, elérte azt a magasságot, amely lehetővé tette a Trajanus-csatorna megnyitását. Az utcai kikiáltók, akik naponta tudósították a népet a folyam áradásáról, már kiabálták az Áruszfé ünnepét... (...)

E folyam – melynek forrásait még nem ismerjük igazán, és amelyet Abesszinia és Etiópia számos bővízű folyója táplál – Egyiptomon keresztül folyik délről észak felé, és 4 mérföldre Kairótól két ágra szakad, és egy híres és jól ismert Delta nevű szigetet alkot. Egyedül a sziget arabok által Barn-el-Bakarának nevezett (tehénhas) csúcsáig terjedő, magasabb területek által közrefogott síkságok művelhetőek, mivel a folyam csak az áradások által elöntött területekre juttatja el értékes kincseit.

A Nílust szegélyező, Kairóval szembeni hegyek négy mérföldnyire találhatóak és csak negyven-ötven láb magas sziklapadot alkotnak, s a líbiai síkságot szegélyezik. Ez a hegyvonulat kisebb-nagyobb távolságból kíséri a folyam irányát és a nagy áradások idején a megnagyobbodott folyómeder partjával szolgál. (...) Kairó felett, a Delta szögének csúcsa magasságában a líbiai sziklapad és az arabiai hegyvonulatok megnyílnak és eltávolodnak Kelet és Nyugat irányába a Földközi-tengerrel párhuzamosan. E hatalmas földterület, amely a „bárkai királyságtól” Gázáig terjed, a folyam árterületének számít. (...) A vízszint emelkedését a Rhoda sziget legdélibb sarkán, a kairói óvárossal szemben található Nilométeren figyelik. A fővárosban kerületenként kikiáltók útján naponta

A Nilométer és Giza látképe. (Tott báró vázлата alapján készült metszet)

tájékoztatják a népet a Nílus áradásáról, amíg a víz szintje el nem éri a megfelelő magasságot, hogy a város belsejébe és onnan a víztárolókba vezető csatornát megnyissák. Ez a pillanat akkor érkezik el, amikor a víz elér egy bizonyos, pontosan nem ismerhető — mivel babonás féltékenységgel őrzik a kíváncsi tekintetektől — szintet a Nilométerben található mérőoszlopon. Majd felhangzik az *Ufallah* kiáltás, vagyis, hogy Isten megtartotta az ígérését, amely a csatorna megnyitását jelzi.” (256-257. old.)

A tudománytörténet úgy tartja, hogy Tott írja le először az újkori szakirodalomban az ókori Egyiptom emlékeit (pl. a gizahi piramisok, a szfinx, sőt, a római múlt alkotásai is), mi több, számos jeles építészeti alkotásról színvonalas rajzokat is készít. Íme, egy jellemző részlet leírásaiból:

„...Most áttérnék a gizai piramisok vizsgálatára, és ezek alapján szeretnék néhány valószínűsíthető következtetést levonni. Már említettem, hogy ezeket a Líbiával határos sziklapadra építették: kettő aránylag egyforma méretű, a harmadik csak háromszáz láb magas és nem igazán foglalkoztak eddig vele. A legnagyobbnak a négyzetalapja és magassága is hatszáz láb, és e hatalmas mű belülről is megtekinthető. Maillet konzul szerint — aki pontos leírását, alaprajzát és metszeteit is megadja — ezt a piramist feltörték. Ugyanakkor az épület közepében lévő szarkofághoz vezető galéria bejárata előtti sorkövek, melyek állítólagos sérüléseinek tulajdonítható ez a furcsa magyarázat, nem tanúskodnak semmiféle erőszakos behatolásról, hanem inkább úgy tűnik, mintha a piramist soha nem is zárták volna be. Végül is, a kapzsiság és a kíváncsiság nem tudta volna tönkretenni a köveket többszöri próbálkozás nélkül, amelyeknek nem találjuk nyomát. A piramison egyik oldalon sem jelölték meg a bejáratot: vajon hogyan találták meg egyből? Vajon miért távolították el az alsó, bejáratot nem akadályozó kősort is? Hogyan lehetséges az, hogy a folyosó kövei kiváló állapotban maradtak? Hogyan lehetséges az, hogy a zárók alatti féldombormű és az egész építmény sértetlen maradt?...” (264. old.)

Felbukkannak ismeretek beszámolójában ugyanakkor az ókori szokásokra ráépülő arab rítusvilágból is:

„Az ókori egyiptomiak örömmel teli Nílus-kultuszát bizonyos formában a mohamedánok alatt is megőrizték. Ők a legszentebb folyam néven tisztelik és az ókori pogány ceremóniákkal ünneplik áradását. (...)

Az ókori egyiptomiak egy barbár szokás szerint feláldoztak a Nílusnak egy fiatal lányt, amikor a csatorna megnyitásához elég magasra emelkedett a víz szintje. Őt nevezték Áruszénak (új menyasszonynak), és e véres ünnep nevét és szertartását – igaz, emberesebb formában – de még ma is őrzik, Omár kalifának köszönhetően, aki az emberáldozatot egy Nílusba dobott földoszloppal helyettesítette. Kairó előjárói díszes gondolákon mennek a szertartásra, amelyet mindig ünneplés és tűzijáték követ.” (257, 258. old.)

Nem nélkülözik a leírások a korabeli hagyományos földművelés, kézművesség felvillantását, valamint az egykori településrend leírását sem, érdemes Tott emlékiratából e témát illetően is egy jellemző részletet kiemelni:

„Az árterületen belül e települések külön e célból készített, magasabban fekvő földterületeken foglalnak helyet, amelyek a rajtuk lévő házak közös alapját is képezik. A minél hatékonyabb földművelés érdekében igyekeznek a lehető legkisebb helyet elfoglalni. A magasságuk fenntartása az áradás okozta károk megelőzése érdekében szükséges. A falvakat megszámlálhatatlan sok kis csúcsos tornyocska, galambdúc övezi, amelyekben e madarak ürülékét gyűjtik össze. A települések szélén található egy közös használatú pálmaliget, amelynek datolyáit elfogyasztják, és leveleiből pedig kosarat, füzért és más hasonló tárgyat készítenek. Az áradás idején emelt pallókon szabadon tudnak közlekedni. A legnagyobb városok a Nílus és a nagy csatornák mentén helyezkednek el. Az itt látható többemeletes téglaházak I. Ferenc' koráéhoz hasonló stílusban épültek. A környező pálmafák és a part-menti hajók látványa emeli a táj szépségét.” (268-269. old.)

Felbukkan a leírásban a „vízgazdálkodás”, a hajózás gyakorlata, a tánc szerepe, illetve a viselet egyes elemei is (mellesleg érdemes felfigyelni arra, hogy Tott nyilvánvaló tapasztalatai megkülönböztetik a törököket a bennszülött lakosságtól, amely ismereteink szerint viszont az egyiptomi őslakosság és a törököket évszázadokkal megelőző behatoló arabok keveredéséből jött létre):

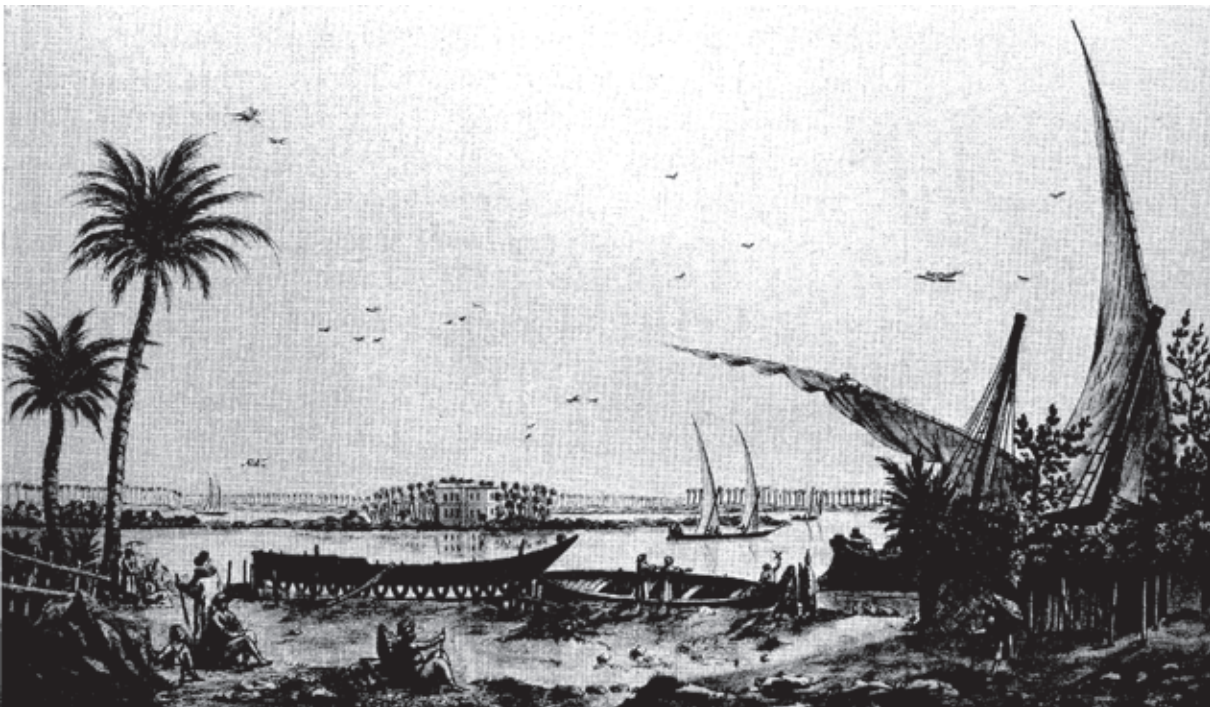
„E képben a Nílus völgye mutatja a legérdekesebb tájat. E folyam és csatornáin partján állandóan rengetegen dolgoznak az öntözésen, vagy ők merítik a vizet, vagy pedig a munkájukat könnyítő állatokat noszogatják. Megszámlálhatatlan gémeskutat, vízemelő kerekeket helyeztek el e célból a partokon, az emelkedő víz befolyik az első gyűjtőcsatornába, az pedig a szárazföld belsejébe vezet különféle elágazásokon keresztül, amelyeket a földművesek igyekezete és iparkodása hozott létre, és alkalmazott éppoly ügyesen, mint amilyen takarékosan. Láthatunk a háztartás gondjaival foglalatосkodó asszonyokat, egyesek korszokban ivóvizet szállítanak a fejükön egyensúlyozva, mások ruháikat mossák, teregetik és közben természetes vidámság-

gal fogadják az élet legkisebb örömeit, és élénk csevegésük úgy vibrál a levegőben, mint a rómaiak *lululatusa*. Az egyik városból a másikba vizet szállító kocsik, terményszállító hajók és a kereskedőhajók látványa még jobban tarkítja e kép változatosságát és mozgalmasságát.

A hajózásban figyelemreméltó a matrózok ügyessége és a Felső-Egyiptomban készített fazekas edények szállítási módja. Mielőtt ennek magyarázatát adnánk, érdemes megfigyelni, hogy a lakosok ivóvizét tároló terrakotta edények úrtartalmának olyan nagy-nak kell lenni, mint amilyen messze vannak a házak a folyamtól. Alsó-Egyiptom helyzete ezt indokolja, és ezért az itt lakó fazekasok igyekeztek minél gazdaságosabbá tenni a hajón való szállítást. A legnagyobb edények fülüknél összekötve alkotják a tutaj első sorát, a közepes méretűek a másodikat, és végül a kicsik következnek. A tulajdonos felszáll a kis árudájára, kényelmesen helyet foglal, és egy bot segítségével irányítja járművét a part mentén a víz sodrára hagyatkozva, és nem kellett félnie attól sem, hogy az agyagra eső tárgyak megsérülnek. Így jut el egészen a deltáig, míg hajója — alkatrészecskéik elfogytával — lassan eltűnik.

Az egyiptomi emberek természetesen kedvesek és félénkek, ugyanakkor vidámak és kicsapongóak is. Minden cselekedetükben érezhetők e jellemvonások: a legkisebb eseménytől is megijednek, és a legcsekélyebb közeledésre is barátkozóak. A nép tánc iránti rajongása nyomán jelentek meg Egyiptomban a balarinák: nem ismernek semmiféle gátlást sem, és a tiltások áthágásában tobzódnak. Az egyiptomiak kreol bőre mellett a vérük is igen szépnek tűnik. Karcsú és üde testalkatúak, a férfiak és nők úgy úsznak, akár a halak. Ruhájuk egy egyszerű kék ingre korlátozódik, amelynek szabása alig rejti a nők szemérmét. A férfiak derékban övvel megkötve hordják a munkavégzés megkönnyítésére. A gyerekek mindig meztelenek, és még tízennyolc éves gyereklányokat is láttam itt.

✓ *A Delta látképe. (Tott báró vázlatára alapján készült metszet)*

▲ Mentubé falu látképe. (Tott báró vázolata alapján készült metszet)

A mohamedán hit az egyiptomiak uralkodó vallása, de ez a nép számtalan olyan szertartást is bevezetett, amelyek inkább ceremóniavágyuk kielégítésére, mintsem a próféta parancsára történnek: ilyenek a bűnbánó társaságok, az éjjeli gyertyás körmenetek, az ezekhez járuló ruhafélék, a temetési énekek és siratók és az *epulum ferale* (halotti lakoma) mint olyan szokások, melyek inkább őseik babonáival, mint az új törvényükkel kapcsolhatók össze. Ugyanakkor az egyiptomiak kevésbé előítéletesek, mint a törökök, akik viszont nem annyira babonások. Ez utóbbiak gögősek, az egyiptomiak csak gyengék. Megfigyelhető, hogy a ceremóniák külsőségei sokkal jobban összefogják őket, mint azok lényege. Vidámságuk és szabadosságuk több szerepet játszik zarándoklataikban, mint amekkora a szent hatalma gyülekezetének lelkületére való hatása.” (270–271. old.)

És francia megbízója kívánsága szerint természetesen Tott nem tér ki a helyi, illetve az Európába irányuló kereskedelem egyes vonatkozásainak leírása elől sem. Mint minden előbbi idézetből, e részletből is sugárzik a szerző igen sokrétű és alapos valóságismerete, felkészültsége, amelynek elemzése egyébként mindenképpen további vizsgálatokat érdemel:

„Az egyiptomi búzáért Jemenben kávé kapnak, amit Európában, különösen a törökök körében adnak tovább, ezen kívül a rizs, a len, a cserzővargák által használt nátronsó, a foncsorozásnál szükséges ammóniasó, a festéshez szükséges henna és sáfrány, a gumi és a legértékesebb gyógyszerek alkotják e kereskedelem legfontosabb tételeit. A cukor az egyetlen olyan cikk, amely az ország szükségleteire korlátozódik, a cse-

kély Konstantinápolyba exportált törtcukor nem vethető össze a Felső-Egyiptomból eredő és Kairóban finomított cukor szépségével. A deltában is természetnek cukornádat, amelynek terméke csupán a lakosok csemegéjéül szolgál. A szövőipar ennél jóval hasznosabb: nem esik semmiféle rendelet hatálya alá, és egészen a vízesésekig terjed, hasonlóan az indigóültetvények elterjedtségéhez. Mivel e forró égöv alatt a ruházat egy kékre festett vászoningre korlátozódik, az ilyen áruk feleslegét exportban lehet értékesíteni. Alsó-Egyiptom természetes sópárló telepei a kereskedelem révén látják el a szíriai partszakaszt és a Damaszig terjedő belső területeket.” (169-270. old.)

De az emlékirat szerzőjének összefoglalója-beszámolója nem ment még olyan természettudományi jellegű leírásoktól sem (összefüggésben persze a Nílussal), mint amelyet a következőkben idézünk:

„Minden eddigi egyiptomi útleírás egybehangzóan állítja, hogy a Nílus áradáskor szétterített hordaléka tápanyagokban gazdag. Vegyelemzése során ugyanakkor nem találunk szerves anyagot azzal a homokkal való keveredés előtti állapotában, amely az agyaggal együtt egyiptomi talajt alkot, amint azt a fazekas termékek aránya is bizonyítja. Ez a hordalék a Nílus két partján zajló földomlásokból ered, és a folyam az egész agyagos részt magával hordja. Ezek könnyű részecskéit a vízsodrás fenntartja, míg a homokos rész lerakódik és az áradás után új szigeteket alkot. Az élelmes földműves meghódítja és a homok kietlenségét ügyességével pótolja: az ide ültetett dinnye-magvakat galambtrágyával keveri, és bőséges termésnek örvendhet, amíg az újabb áradás el nem pusztítja a termőföldet, hogy azután egy újabbat teremtsen.” (259. old.)

Tóth Ferenc professzor ugyan, amint említettük, a kötet előszavában ismerteti az emlékirat egyiptomi részének fontos kiszögelléseit, történelmi hátterét, de jelentőségét egy külön tanulmánnyal is aláhúzza (2002).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, Tott báró immár „hazatért” írása mindenképpen fontos forrás, amelyet a különféle szakterületek képviselői még sokat fognak forgatni. Ami viszont a fordításával kapcsolatos szerkesztői felvetéseket (aggodalmakat?) illeti, nyugodtan leszögezhetjük vele egyetértően, hogy szükségtelen lett volna Kazinczy nehézkes, archaizáló stílusában elkészíteni e mű magyarítását. Erre talán még az irodalmi műveknél sincs szükség, az esszé jellegű vagy inkább az „értekező próza” körébe tartozó forrásmunkáknál pedig egyesén zavaró lenne. Az elkészített fordítás tehát jól olvasható, és meglátásunk szerint a szakmai kritériumoknak is eleget tesz.

A műhez fűzött jegyzetek (Ivanics Mária) igen fontosak, nemcsak az érdeklődő olvasók, hanem az e területeken járatlan szakember számára is. Persze vélhetően még továbbiakra, vagy még inkább kommentálásokra, feldolgozásokra, továbbgondolásokra, elemzésekre lesz majd szükség, akár a könyvben oly gazdagon megtalálható (történelmi, helytörténeti, földrajzi, néprajzi és más) ismeretek okán is. De hát ez már a tudományok életének természetes életmódjából következik.

Utolsó megjegyzésünk: a bevezető számos pontján sejtet még meg nem talált, fel nem dolgozott, lehetséges írásokat (lásd pl. az Egyiptom francia meghódításával kapcsolatos részletes tervezetet), másrészt kézirátváltozatokat, amelyeket Tóth báró

készített könyvéhez kiadót keresve, vagy útjairól jelentéseket készítve, vélhetően sok levelet is írva. Ez a lehetőség többeket ösztönözhet arra, hogy ezeknek a lehetséges dokumentumoknak a nyomába eredjen. 🌀

Az ismertett mű adatai:

TOTT, Francois baron de

2008 | *Emlékiratai a törökökről és a tatárokról*, a ford. munkaközösséget vezette, a bev. tanulmányt írt, szerkesztette: Tóth Ferenc, jegyzeteket írta: Ivanics Mária, Szombathely, Vasi Szemle Szerkesztősége, 296 old.

Felhasznált irodalom

BANNER Benedek ford.

1933 | *Báró Tóth Ferenc születésének kétszázéves fordulójára 1733–1793. Memoárjainak Egyiptomot tárgyaló része*, Békéscsaba, Kőrösvidék, 33 old.

JANKÓ János

1888 | Afrika és a magyarok, *Budapesti Szemle*, 53, 135. szám, 423-438. old.

MÁRKI Sándor

1884 | Magyarok Afrikában, *Pesti Napló*, 330. sz.

1914 | Magyar utazók a középkorban, in: *Magyar Középkor*, Budapest, 243-266. old.

PALÓCZY Edgár

1916 | *Báró Tóth Ferenc: a Dardanellák megerősítője (1733–1793)*, Budapest, Athenaeum Nyomda, 338 old.

RÉGI Tamás

2007 | A magyar Afrika-kutatás tudománytörténetének története, *Africana Hungarica*, 3-4, 147-156. old.

TARDY Lajos szerk.

1977 | (DÁVID Gézával) *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*, Budapest, Gondolat, 452. old.

1979 | *Régi hírünk a világban*, Budapest, Gondolat, 331 old.

1983 | *Régi magyar követjárások Keleten*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 209 old.

TOCSEK Helén

1892 | *A bujdosó fia. Nyitrai Báró Tóth Ferenc eredeti „Emlékiratai” nyomán az érettebb ifjúság számára*, Budapest, Méhner, VIII + 104 old.

TÓTH Ferenc

2001 | Egy tarcsafürdői emlék. Báró Tóth Ferenc (1733–1793) élete és munkássága, *Vasi Szemle*, 57. évf., 31-42. old.

1995 | Voltaire et un diplomate d'origine hongroise en Orient, *Cahiers d'Études Hongroises*, Vol. 7, 78-86. old.

2002 | Egypte: la double mission du baron Tott a la fin de l'ancien régime, *Africa* (Roma), 148-178. old.

TOTT, Francois baron de

1785 | *Mémoires du baron du Tott sur les Turcs et les Tartares*, 1-4. kötet, Maestricht.

VIDACS Bea

1984 | Outline History of Hungarian African Studies, in: *Folklore in Africa Today*. Proceedings of the Workshop. Budapest 1-4. XI. 1982, szerk. Biernaczky Szilárd, *Artes Populares*, 10-11, 1. köt., 119-129. old.

English Abstract

Memoirs of a Hungarian globe-trotter - Finally, in Hungarian (François Baron de Tott also about 18th-century Egypt)

François Baron de Tott alias Ferenc Tóth (1733-1793) was born in France in a family with a Hungarian father (former varlet of Francis II Rákóczi) and French mother (daughter of a nobleman), and soon got military education, fighting battles and obtaining wounds at a young age. Having realized his talent, the French government sent him (together with his father) to Constantinople, where in a school for interpreters managed by the French he acquired a number of Eastern languages. Between 1766 and 1768 he had been assigned a 'diplomatic task' in the Principality of Neuchâtel, where he actually was spying for the French court (got expelled in two years). Working on a grand plan to occupy Egypt, which finally did not happen, de Tott resigned and began to write his memoirs, which immediately brought him fame and had been translated to almost twenty languages. From an African Studies point of view, his travelogue about his Egyptian trips have scientifically sound observations still today. The article analyses the first-ever Hungarian translation of the memoirs published in 2008.

A szerzőről

néprajzkutató, afrikanista
ny. egy. docens, kandidátus
felelős szerkesztő (AHU Magyar
Afrika-Tudás Tár elektronikus
könyvtár)

About the Author

Ethnographer, Africanist
Retired Associate Professor, C.Sc.
Executive Editor (AHU Hungarian
Africa Knowledge Store, e-library)

biernaczky.szilard@munduspress.hu

publikon
KIADÓ

www.publikon.hu

Teljes körű kiadási tevékenység
a kézirattól a könyvespolcig!

Jelentesse meg könyvét a Publikon Kiadónál!

OLCSÓ | MEGBÍZHATÓ | RUGALMAS | GYORS

Szarka Evelin

A büszke Kuba

Forradalom Amerika és Európa szorításában

Egy alapos és érdekfeszítő kötet a kubai történelemről, a forradalomtól napjainkig.

Hogyan alakul a kubai belpolitika, a demográfia, a vallás, a gazdaság vagy éppen az uralkodó ideológia. Hogy az amerikai törvényhozásnak miért nem sikerült térdre kényszerítenie a kis szigetet, hogy miként változott az egykori szocialista „testvérorságok” és Kuba kapcsolata az európai rendszerváltozások után, hogyan viszonyulnak a latin-amerikai államok a büszke szigethez; és miért van az, hogy ez a kis ország komolyabb külpolitikai tényező a harmadik világban, mint a nagy európai hatalmak.

Keresse a kötetet az Alexandra Könyvruházakban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

125 ÉS 25 ÉV (2/2)

25 ÉVES A MAGYAR TUDOMÁNYOS AFRIKA-EXPEDÍCIÓ

VOJNITS ANDRÁS

Herczeg Éva és Füssi Nagy Géza emlékére

A Földgömb az Expedíciós Kutatásért Alapítvány és a Magyar Földrajzi Társaság idén május 11-én első ízben volt a házigazdája „A Felfedezők Napja – Kutatóexpedíciók Fesztiválja” rendezvénynek, melynek fővédnökségét Németh Tamás, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára vállalta. Itt hangzott el, hogy az elmúlt több mint fél évszázad legjelentősebb, legsokrétűbb magyar vállalkozása a Magyar Tudományos Afrika-expedíció volt. Mi több, egy, a magyar Afrika-kutatásokat összegezõ tanulmány (Szabó, 2013) a legnagyobb szabású terepmunkának tartja, amit a XX. században magyarok Afrikában végeztek¹. Stílszerûen a Magyar Földrajzi Társaság Teleki Sámuel-érmét is elsõként expedíciónk, illetve annak tagjai kapták meg. Amikor 25 évvel ezelõtt a fekete földrész útjait jártuk, ilyesmire természetesen még csak nem is gondoltunk, de azt már akkor éreztük, hogy nem mindennapi, amit véghez viszünk. Keményen dolgoztunk, sok viszontagságon mentünk keresztül, mindamellett jól éreztük magunkat...

Az 1980-as évek közepéhez közeledve, a földrajztudományok néhány megszállottja „megrõkönyõdve” konstataálta, hogy vészesen közeleg a sokak által legjelentõsebbnek tartott magyar Afrika-expedíció száz éves évfordulója (Vojnits, 2013). Arról a Teleki Sámuelrõl volt szó, aki akkoriban még egyáltalán nem került a közérdeklõdés fókuszába, holott minden tekintetben rászolgált volna. Egyikünk elõtt sem volt kétséges, hogy a felfedezõút centenáriumáról legméltoóbban egy nagyszabású Afrika-expedícióval emlékezhet meg a magyar földrajztudomány és a társtudományok, csak abban oszlottak meg a vélemények, hogy mit jelentsen a „nagyszabású”, és hol lehet a még teljesíthetõ feladatok határa. Végül az A-terv mellett tettük le a voksot, és – sportnyelven szólva – mindent bevállaltunk. Így még 1985 tavaszán megszületett a gondolat: a Teleki-expedíció útvonalán fél éven át tucatnyi magyar szakember tudományos megfigyeléseket és gyûjtéseket fog végezni a földrajz, a földtan, a zoológia, botanika, a természet- és környezetvédelem, a néprajz és a nyelvészet, a térképészet és a tudománytörténet számára. Amellett, hogy összehasonlítjuk a 100 évvel azelõtti állapotokat azzal, amit utunkon tapasztalunk – korszerû módszerek, eszközök alkalmazásával, légifotók és úrfelvételek kiértékelésével –, a Teleki-expedíciótól függetlenül is végzünk kutatómunkát. Ennek keretében az eredeti útvonalat lényegesen meghosszabbítottuk.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AFRIKA EXPEDÍCIÓ ÚTVONALA

△ Az expedíció útvonala

A hátország

A terv tehát elkészült, már „csak” meg kellett valósítani elképzeléseinket. Az Afrika-utazások alapfeltétele száz év alatt sem sokat változott, mert nekünk is pontosan ugyanarra volt szükségünk, mint Telekiéknek, arra, amit a tapasztalt Afrika-vadász dr. Nagy Endre is tanácsolt: „Urak, egy afrikai expedícióhoz is ugyanaz a három dolog kell, mint a háborúhoz: pénz, pénz és pénz”. Hát 40 kiló arannyal egyenértékű pénzünk nem volt, mint Telekiékné – sőt valójában semennyi sem –, de 88 magyar vállalat és tudományos intézmény úgy látta, jó ügyet támogat, ha mellénk áll. Mindnyájuk felsorolására nincs módom, a Novotrade nevét mégsem hagyhatom ki, hiszen a szervezés oroszlánrészét ők vállalták, azt hiszem, nélkülük semmire sem mentünk volna. Ők szerezték a Swissair és a konténer szállító Raberspeed támogatását is. (Doki alias Varga József meg a Novotrade-t – valóban mindenki mindent megtett az ügy érdekében, de erről még lesz szó.) Az intézmények közt volt az ELTE, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Földrajzi Múzeum, a Magyar Természettudományi Múzeum, az MTV, a Soros Alapítvány... Summa summarum, létrejött egy nagyszabású magyar expedíció, mégpedig – és ez a leghihetlenebb az egészben – anyagi gondok nélkül. Visszatekintve még ma is meszeszerűnek tűnik.

A pénzügyi megoldás lényeges része volt, hogy az expedíció végén a gépkocsikat (és mindent, amit nem hoztunk haza) eladtuk, és az így befolyt összeget visszaszármaztattuk a nekünk kölcsönt folyósító Novotrade-nek. Az eladás nem volt gond, annak híre, hogy három Toyota kerül a piacra, pillanatokon belül elterjedt – kis túlzással – szerte Afrikában. Még Zaire-ban² is azzal fogadtak, hogy megvették az autókat. Viseltes állapotuk, és az, hogy egyikük karambolozott, senkit sem érdekelt.

Kell egy csapat

Az kezdettől fogva világos volt, hogy az expedíció sikere csak részben függ a tárgyi feltételektől és a különféle támogatásoktól, a legfontosabb a legénység kiválógatása. És nem elég az, hogy ki-ki a maga területének szakembere legyen – rendelkezzen olyan tulajdonságokkal, amelyek alkalmassá teszik, hogy a legnehezebb körülmények között is helyt álljon. Mindenek előtt tudjon együttműködni a többiekkel és elviselni azok rigolyáit, ami nem látszott egyszerűnek, hiszen tucatnyi felnőttet „zárnak össze” fél évre. A feladatokat személyre szabtuk, meg nem is. Szűk értelemben vett szakmánkat magunk műveltük, de ez nem jelentette feltétlenül azt, hogy egyedül. Mindenki segített mindenkinek, szükségtől és alkalomtól függően. Kiosztottuk a jellemző expedíciós feladatokat is. Volt szállásmester, aki a táborhelyet választotta meg, gépkocsi felelős (aki ugyan kevésbé értett a kocsikhoz, de a többiek még kevésbé), raktáros, aki figyelemmel kísérte a konténer tartalmának változásait (olyannyira sikeresen, hogy az expedíció végén több száz remek sonkakonzervre és más ingyenségre bukkantunk, miközben néha közel kerültünk az éhezéshez). Különösen fontos volt a pénztáros feladata, ugyanis ő osztotta ki a heti posót, vagyis a zsebpénzt.

A legénység nagyobb hányada az ELTE tanára volt, néhányan múzeumokból és máshonnan „kerültünk elő”. Vezetőnk Gábris Gyula geomorfológus, helyettese Lerner János térképész. További tagok Füssi Nagy Géza nyelvész-etnográfus, Galács András paleontológus, Juhász Árpád geológus, Kubassek János muzeológus-tudománytörténész, Pokoly Béla térképész-geográfus, Sáfrány József rendező-operatőr, Sárkány Mihály kulturális antropológus, Varga József orvos és Vojnits András muzeológus-zoológus. Az út első felén velünk tartott Tóth László geográfus, az MTI tudósítója, és ugyancsak 3-3 hónapot „szolgáltak” Juhász és Galács kollégák, akik félidőben váltották egymást. Pócs Tamás botanikus, aki mindösszesen hét évet tanított kelet-afrikai egyetemeken, Tanzániában, míg az osztrák Martin Seger professzor Kenyában kapcsolódott a programba. Helyi erőkre is támaszkodhattunk: Tanzániában Charles Mlingwa ornitológus és Leonard Mwasumbi botanikus, Kenyában Daniel Capule geográfus, Ruandában Pierre-Damien Mvuyekure, Zaire-ban Ilonga Lutumba, Francois Sebakunzi és Mwinyikondo Kawaya Bobene segítette munkánkat.

Sárközy Péter a tanzániai magyar követségről, Koppány Péter az ottani Ikarus szervizből, Liptay-Wágner Sándor, a kenyai magyar kereskedelmi kirendeltség vezetője, Kiss Árpád, aki a magyar gyógyszeripart képviselte, Nagy Endre Afrika-vadász és Diana lánya – sorolhatnám még a neveket, sokaknak tartozunk köszönettel.

Minek nevezelek?

Ki gondolta volna, hogy ekkora jelentősége lesz az expedíció elnevezésének? „Neve, ha van, csak áruvédjegy” – idézhetnénk József Attilát, de úgy általában a „csak” bízvást elhagyható. Mert éppen hogy erről van szó: az expedíciónak, mint egyfajta ter-

▲ A csapat: Sárkány Mihály, Vojnits András, Pokoly Béla, Füssi Nagy Géza, Kubassek János, Tóth László, Sáfrány József, Juhász Árpád, Lerner János, Gábris Gyula és Varga József

méknak védjegye a neve. Amikor megszületik egy új termék, annak nevet kell adni, mint az újszülöttnak – azzal a lényeges különbséggel, hogy míg családon belül nem lehet probléma, hogy a gyerekek eltérő neveket kapjanak, az új terméknek az összes hasonló termék – tehát esetünkben minden más expedíció – a „testvére”. A név célja az egyénítés, az identifikálás, a másoktól – de főleg a hozzá hasonlóktól, vagyis a vele leginkább összetéveszhetőktől vagy egybemoshatóktól – való megkülönböztetés.

Nyilvánvalóan az lett volna a legkézenfekvőbb, ha egyszerűen Teleki-expedíció leszünk – az „utca embere” úgyis csakis így hívta expedíciónkat, és a médiában is így nevezték, a legtöbb újság ezen a néven említette vállalkozásunkat. Ez a név ugyan megfelel a névadás olyan általános kritériumainak, hogy legyen rövid, egyszerű és nem leíró jellegű, valamint „szimpatikus” és minden nyelven jól érthető vagy lefordítható, máskülönben viszont éppen a legfontosabbnak, az egyénítésnek van híján. „A” Teleki-expedíció, az „igazi” végül is már 100 (e sorok írásakor 125) éve lezajlott. Megszületett hát a Magyar Tudományos Afrika-expedíció (vagy Afrika Expedíció) elnevezés, ami hosszú, nehézkes és éppen hogy leíró jellegű, de a tudományban ez nem ritka, sőt. Aztán évekkel később kiderült, hogy ezzel sem vagyunk kint a vízből, mert a magyar utazók Bibliájában (Balázs, 1993) két ilyen is szerepel. Az 1934-1935-re tervezett Magyar Tudományos Afrika-expedíció I. (Magyar Afrika-expedíció) földtani, földrajzi, őstörténeti, növény-, állat- és embertani kutatásokat végzett – volna, ha az a volna ott nem volna³. De sosem valósult meg, a lexikon mégis Magyar Tudományos Afrika-expedíció II-vé degradálta a miénket. Amit ugyan sehol senki sem vesz figyelembe, azonban felesleges bibliográfiai zavarokat okozhat.

De még ezzel sincs vége a bonyodalmaknak. Az ELTE nyolc hallgatója a miénkel egyidejűleg Teleki Emlékexpedíciót szervezett. Nem is lett volna ezzel semmi baj, ha öt évvel ezelőtt, tehát a huszadik évfordulón nem jelenik meg éppen ebben a folyóiratban egy bizonyos tanulmány (Suha, 2008), mely élesen szembeállítja a két vállalkozást, amellet hogy hol Teleki Emlékexpedícióról, hol pedig Teleki Sámuel Emlékexpedícióról ír. Az írásmű hangvétele sajátos, állításai nem éppen kőbe vésett igazságok, indítékai homályosak. A logikát is nélkülözi; bár az expedícióknak más volt az elnevezése és a diákok szerint is különböztek céljaik, a „két utazás hasonló jellege, elnevezése, az érintett tudományterületek átfedése – úgymond – a későbbiekben számos konfliktust okozott, annak ellenére, hogy a diákok által előkészített Teleki Emlékexpedíció időben megelőzte, kommunikációs menedzselésének színvonala pedig jelentősen meghaladta a ’tudományos’ jelzőt büszkén viselő másik utazást⁴.” Ami a kommunikációs készséget illeti, nem kétséges, hogy az emlékexpedíció felülmúlta a „tudományosét” – amikor idézőjelbe teszem a tudományost, a cikk szerzőjét követem, aki maga is ezt teszi, pejoratív értelemben használván a jelzőt.

És hogy ki, kik voltak az elsők? Nem versenyfutás ez, de ha már így vesszük, akkor Borsos Balázsé és Móga Jánosé az érdem⁵. A Magyar Tudományos Afrika Expedíció viszont pontosan a centenáriumi napján volt a tethelyen. Egyébként nem egymagában, hanem a kenyai osztrák nagykövet társaságában.

Voltak ott még mások is, így egy angol katonából álló társaság, akik az ő megítélésük szerinti „osztrák-német” Teleki-expedíció száz éves évfordulójára érkeztek

a Rudolf-tóhoz. Ebben nem csak az volt a bosszantó, hogy magyarokról szó sem esett, hanem mint emlékexpedíció előzőleg felkeresték a kenyai Bata gyárat⁶, ahol talán a Monarchiára hivatkozva, kicsikartak egy széria tevébőr túrabakancsot. Mire mi a gyárba értünk, már csak egyetlen pár maradt a reprezentációs keretből, az is úgy 50-es lehetett. Avval mentem a Teleki-vulkánhoz.

Üveggyöngyök helyett

Milyen felszerelésre van szüksége egy fél évre Afrikába induló tudományos expedíciónak? Ebben már nem követtük Telekiéket – minden ellenkező híresztelés ellenére Afrika az eltelt száz év során bizony nem keveset változott.

Mindenek előtt szereznünk kellett három jobbkormányos terepjárót, amelyek fél éven át nagy eséllyel bírják majd az afrikai klíma és utak megpróbáltatásait. Továbbá négy darab hatszemélyes sátrat, 12 összecsukható ágyat és széket, asztalokat, matracokat, moszkítóhálót, hátizsákokat és hálózsákokat, 6000 doboz konzervet, 30 marmonkannát és ugyanennyi vizeskannát, két gumicsónakot motorral és evezőkkel, egy teljes tábori konyhát, horgászfelszerelést, vízszűrőket, ásókat, fejszéket, fűrész és egyéb szerszámokat, köteleket és drótokat – folytassam? Jó, folytatom: két, autóba szerelhető hűtőszekrényt, jelzőrakétákat, 15 kilométernyi mozi-filmet, 800 tekercs fotófilmet, kamerákat és objektíveket a megfelelő tartozékokkal és egy intenzív osztály éves ellátásához is elegendő mennyiségű gyógyszert. Szükség volt ládákra, amelyekben az előzőek mind elférnek és egy konténerre, amelyben a ládák is elférnek.

Szerezni kellett magyar rendszámot a három, Európát sosem járt terepjáróra azért, hogy Tanzániában ne kelljen dollárezreket fizetni a vámért, majd tanzániai rendszámokat, hogy az útvámokat se dollárban fizessük. Kelltek kutatási engedélyek, hogy a hatóságok ne zaklassanak és megfelelő mennyiségű hongo (ajándék) – drót és üveggyöngy helyett ital, cigaretta, golyóstoll, tornacipő, trikó és reklámszatyor – arra az esetre, ha mégis zaklatnak. A tervezett indulás előtt egy nappal végül minden összejött.

Szilánkok

Jelen írás, éppen úgy, mint az ezt megelőző (Vojnits, 2013) bevallottan szubjektív, nem minden emóció nélkül. Az expedíció lefolyását a Krónika tartalmazza, mely javarészt Lerner János (in: Lerner és Vojnits, 2012) összeállításán alapszik⁷. Ebben az olvasó megtalálja az események, az elvégzett munka – számítógépes nyelven szólva – tömörített összefoglalását. Az alábbiakban néhány, számomra emlékezetes momentumot említek meg.

A Höhnel szelvények, rajzok, fényképek, a 100 évvel ezelőtti táborhelyek, leírások beazonosítása mindnyájunk számára élmény volt. „A hely szelleme” – igen, létezik ilyen. A recens tájékozódás már hagyott kívánnivalót maga után. A legújabb térképek is ellentmondtak egymásnak – emlékezetes egy útkeresztveződés, amelynél a Michelin szerint keletre, a Shell szerint nyugatra kellett volna fordulnunk; mentünk hát tovább előre –, míg a nemzeti parkok vázlatai elnagyoltak voltak. Amikor tér-

képészeink vették át az irányítást, szinte minden esetben eltévedtünk. Aztán persze mindig visszataláltunk a helyes útra, mindenféle értelemben.

Utunk „telekis és kalandos” csúcspontja kétségtelenül a hányatott történetű Teleki-vulkán megmászása volt – bár igazi csúcsról az alacsony salakkupac esetében kevéssé beszélhetünk. Nem is könnyű megtalálni. Így járt Cavendish, a híres angol utazó 1898-ban, s ez az adat került be az Encyclopaedia Britannica-ba is. Végre 1933-ban E. M. Champion minden kétséget kizárólag azonosította, lerajzolta, lefényképezte és feltérképezte; megállapításait a The Geographical Journal 1935. áprilisi számában tette közzé. Mások, mint Haroun Tazieff – aki szerint a Rudolf-tó déli részén fehér ember másfél napnál tovább nem bírja – a vulkán Teleki korabeli működését vonták kétségbe. Borsos Balázs és Móga János sem tartották lehetségesnek a főkráter működését – már csak a göcsörtös „évszázados” fák láttán sem –, de azt igen, hogy egy oldalsó parazitakráter volt a kitörés centruma. Földrajzosaink is erre a megállapításra jutottak. Abban igaza volt Tazieffnek, hogy a táj infernalis, és az éjjel-nappal dühöngő, vulkáni port kavará, forró és száraz orkán hosszabb távon elviselhetetlen. Megpróbáltatásainkat csak fokozta, hogy az évfordulóra oda érkező John Millard nagyon csinos lánya meztelenül napozott a tóparton.

A centenárium délutánján kis ünnepséget rendeztünk, miután előzőleg rendbe hoztuk a Móga János és Borsos Balázs által készített feliratot. Időközben befu-
tott egy osztrák tevés expedíció, tagjai között az osztrák nagykövettel, valamint Liptay-Wágner Sándorral és a hozzájuk csapódott Sárkány Mihállyal. A már említett Millard angol utazón kívül – aki már az ötvenéves évfordulón is erre járt – más angol, továbbá kenyai résztvevők is felbukkantak. A táborunk feletti sziklaormon magyar, kenyai és angol zászló lobogott, elénekeltük – roppant hamisan – a nemzeti himnuszokat, neveink emlékkönyvbe kerültek, Liptay-Wágner és a nagykövet beszédet mondott; utóbbi országa jelképes és utólagos anyagi hozzájárulásaként egy eredeti Mária Terézia korabeli ezüsttallért adott át Gábris Gyulának. Néhány megszívlelendő mondat Walter Siegl-től: „A Rudolf-tóról való első híradást mi felfedezésként értékeljük, de az itt élő népek régóta ismerték a tavat és környékét. A Teleki-vulkán és ez a vidék kietlen, forró klímájú sivatag, maga a pokol az ide-

„A Höhnel szelvények, rajzok, fényképek, a 100 évvel ezelőtti táborhelyek, leírások beazonosítása mindnyájunk számára élmény volt. „A hely szelleme” – igen, létezik ilyen. A recens tájékozódás már hagyott kívánnivalót maga után. A legújabb térképek is ellentmondtak egymásnak – emlékezetes egy útkereszteződés, amelynél a Michelin szerint keletre, a Shell szerint nyugatra kellett volna fordulnunk; mentünk hát tovább előre –, míg a nemzeti parkok vázlatai elnagyoltak voltak.”

▲ *A Kibo és a Mawenzi közti nyereg magashegyi sziklasivatag*

látogatóknak, de az itt született, itt felcseperedő, s itt élő turkánák nemzedékeinek megszokott, természetes élettér, sőt több ennél – a szülőföldjük”. A napot tűzijáték zárta, a Magyar Néphadseregtől kapott rakétákat eregettük a magasba, néhány kósza sakál legnagyobb rémületére. Később emléktáblát helyeztünk el Loyanganiban, az Oazis Lodge-ban⁸.

Amiképpen ez általában szokásos és a Telekiék által gyűjtött anyaggal is történt, a mi új fajainkat is sokszor a gyűjtőről nevezték el. Ez zoológus (és botanikus) körökben hízelgő dolognak számít és a megbecsülés jele, bár a tudományos név „magyarítva” nem ritkán komikusan hangzik, lásd Vojnits-gyilkosfűrkesz, vagy éppen Vojnits-ganajbogár. Némiképpen enyhítő körülmény, hogy létezik Teleki-ganajbogár is... A hártýásszárnyúakhoz (Hymenoptera) tartozó gyilkosfűrkeszeket (Braconidae család) magyar specialista dolgozta fel (Papp, 1993). Új fajok kerültek elő többek között a kenyai Marsabit, a tanzániai Arusha és a Nátron-tó körzetéből. „Kapott” egy fajt Pócs Tamás is (Papp, 1991), a Pócs-gyilkosfűrkeszt ő gyűjtötte botanikus létére. A botanikusok és zoológusok együttműködése hagyományos, amiként a

növény- és állatvilág, valamint tudományaik is egymásra vannak utalva. A bogarak (Coleoptera) mérhetetlenül fajgazdag rendjéből a ganajbogarak (Aphodidae) francia szakértő mikroszkópja alá kerültek (Bordat, 1992). A már említett és más új fajok leírásán kívül bővültek számos ganajbogár állatföldrajzára és a csoport rendszertanára vonatkozó ismereteink. (Meg kell jegyezni, hogy a szavannákon a trágyabogarak, ganajbogarak, galacsinhajtók és társaik ökológiai szerepe felbecsülhetetlen⁹.) A „nagy” expedíciót még jó néhány követte Afrika szerte, és hallgatva az idők szavára, figyelmünk egyre inkább a természetvédelem (Vojnits, 2006) és az ökoturizmus (Lerner, 2006) felé fordult.

Nem kevesebb újdonság akadt a növények világában, különösen, ami a mohákat illeti (Bryophyta törzs, illetve az ebből újólag leválasztott három törzs értékű moha-vonal). Ez nem meglepő, hiszen botanikus kollégánk a csoport világhírű szakértője (Pócs, 1991). De a nem botanikusokat különösen a Nagy Szakadék völgyében kialakult különleges élőhelyek elemzése nyugtázza le (Pócs, 2006). A szó legigazabb értelmében holisztikus képben élünk tárul él és élettelen, állat- és növényvilág egymásra épülése, egymástól való függése. Már az orográfia is ezt mutatja, a Szakadék petemén a különböző geológiai eredetű kőzetekből álló sziklafalak és szurdokok egyedülálló élőhelyeket hoztak létre. Változatos a Szakadék vízgyűjtő mivolta is, a lefolyásos édesvizek sótavakkal váltakoznak, más-más „lakókkal”. A klimatikus viszonyokra is nagy hatással van a Szakadék; mivel az alja esőárnyékba kerül, az esőerdő szavannaerdőbe, a szavanna félsivatagos túskebozótba vagy sivatagi vegetációba vált. A vulkánosság többféleképpen is befolyásolta, befolyásolja az élővilágot. A 3000 méternél magasabb inaktív tűzhányók oldalán csökken a hőmérséklet, növekszik a csapadék mennyisége, és megjelenik az erdővegetáció, amit a tetejükön afroalpin növényzet koronáz. Másrészt a vulkánizmus sajátossága, szódás jellege révén a nátrium-karbonát felhalmozódhatott a lefolyástalan tavakban, amikben érdekes tápláléklánc alakult ki. A szódás, meleg vízben tenyésző algatömeg rengeteg apró rák eledelül szolgál, őket meg a flamingók halásszák ki – ez a döbbenetes méretű kelet-afrikai flamingó populációk titka. (És hogy a körforgásból az ember se maradjon ki, mind a szódabányászat, mind pedig a flamingóknak otthont adó nemzeti parkok komoly bevételt hoznak.) Megint más élőhelyek jellemzőek a megdermedt lávafolyásokra, ugyanis ezek porózus, lyukacsos felszíne elvezeti a vizet, itt csak sivatagi-félsivatagi élőlények tudják megvetni a lábukat. Sajátos a posztvulkáni működéssel kapcsolatos gőz- és gázkifújások, hévforrások környéke is, számos bennszülött, endemikus fajjal. (Ha már az endemikus fajoknál tartunk, az évmilliók óta elszigetelt Tanganyika-tó a rekorder: halfajainak 80%-a bennszülött, és hasonló az arány a rák-, kagyló- és egyéb állatcsoportoknál is.)

*Expedícióink zászlócskáját Lerner János
vitte fel a Kilimandzsáró ormára, a Kibora*

Serengeti, a végtelen síkság

A Stefánia-tónál

Az expedíció természettudós tagjai szelíd malíciával figyelték a „light tudományt” művelő „néprajzolókat” – azért tudva tudván, hogy egyáltalán nem könnyű a munkájuk. Különösen így menetből, hiszen szokásos tevékenységük leginkább a tartós helyben üléshez hasonlítható – ilyenre pl. Sárkány Mihálynak 1993-ban, majd 1995-ben volt módja egy kikuju faluban. Igyekeztünk ellesni sajátos munkamódszerüket, és megcsodáltuk azt a türelmet és rafináltságot, ahogy a gyanútlan interjúalanyból kihúzták mondjuk a házassági szokásokkal kapcsolatos szerfelett érdekes információkat. Néhány

dologra „önerőből” is felfigyeltünk. Elsősorban a játékokra, azon belül is a kerekesekre. Feltűnt, hogy a Ruandában látott nyeles drótautomobilokon, amit a gyerekek maguk készítettek, ugyan akad megcsodálni való, de a tologatás öröme Európában a két-háromévesekre, és nem a tíznél is idősebbekre jellemző. Ugyanez elmondható a fapálcával hajtott karikára is – gyerekkoromban még láttam ilyet, de jóval kisebb gyerekek hajtották, mint ma Afrikában. Az etnográfus persze ennél sokkal többet megfigyelt és még többet következtetett, akkor is, ha – mint a jeles szerző (Sárkány, 2000) megjegyzi – „sohasem volt érdeklődésem középpontjában a játék”. Megrázóak a tanulmány azon sorai, amelyek – véleményem szerint – nemcsak a gyerekekről és játékaikról, hanem en bloc Afrikáról szólnak: „Az afrikai gyermekek jelenleg főként olyan tárgyakkal és feladatokkal kísérleteznek, amelyeket jórészt preindusztriális életfeltételeik kínálnak. Megpróbálják beépíteni játékaikba mindazokat a jeleket, amelyek környezetükből érkeznek, mint a tallenszi gyerek, aki agyagból megmintázta egy motorbiciklista figuráját, akit látott. Nem kétséges, hogy szintézist próbálnak teremteni aközött, amit az iskolában tanul-

nak és amit az iskolán kívül megélnék. Igen nehéz feladat azonban egyidejűleg két világ gyermekének lenni, széttartó ismeretekkel, s közben személyes harmóniát alakítani ki, olyan ambíciókat táplálni, amelyek a sikeres élet reményével kecsegtetnek.”

Summázat

1988. június 18-án érkeztünk vissza Budapestre. Öt ország, több mint húszezer kilométer és 180 mozgalmas kelet- és közép-afrikai nap volt mögöttünk. Végigjártuk a Telekiék taposta ösvényeket, Zanzibártól a Stefánia-tóig követtük a feljegyzéseik alapján jól azonosítható nyomaikat. Többször is elakadtunk a kongói őserdőben – ahol 3 km/nap „sebességgel” vergődtünk az agyagsárban –, és feljutottunk Afrika tetejére, a Kilimandzsáró jégvilágába. Felkerestünk csaknem 40 nemzeti parkot, az állatvilág utolsó menedékeit, karnyújtásnyi távolságból tanulmányozhattuk a nagyvadak életét. Meglátogattuk az „emberiség bölcsőjét”, a világhírű régészeti lelőhelyeket, találkoztunk napjainkban is törzsi szervezetben élő népcsoportokkal. Konténerünkben az eltelt hat hónap „kézzelfogható” mérlege: több mint százezer begyűjtött ízeltlábú, főleg rovar, aztán puhatestűek, férgek és kisebb gerincesek, valamint talajminták garmadája, herbáriumi anyag, több mázsa ásvány, kőzet és ősmaradvány és 15 ládányi néprajzi tárgy. Mérhetetlen mennyiségű könyv, térkép, vázlat és feljegyzés is összegyűlt, ezek jó szolgálatot tettek a később megszületett cikkek és könyvek írásánál és a filmek készítésénél. Az élő állatokat, a 22 órányi mozifilmet, a mintegy 20 000 színes diát és a fekete-fehér negatívokat repülőgépen hoztuk haza.

Az expedíciót ismertető, annak eredményeiből merítő több száz tudományos és ismeretterjesztő munka felsorolására nincs hely – de be kell vallanom, egy minden közleményre kiterjedő bibliográfia összeállításával máig adósok maradtunk. Két útleírás jelent meg, az egyik az eredeti Teleki itinert követi (Kubassek, 1989), a másik a teljes útvonalunkat (Vojnits, 1990b). Bizton állíthatom, hogy expedíciós tapasztalataink és fényképanyagunk nélkül a Kontinensről kontinensre sorozat Afrika kötete (Vojnits, 2000) is másmilyen lett volna. Újságcikkek, televíziós műsorok, rádióriportok, előadások, kongresszusok és kiállítások követték egymást. Utóbbiak közül messze kiemelkedik a Magyar Nemzeti Múzeum épületében, a Magyar Természettudományi Múzeum rendezésében megvalósult bemutatkozásunk, mely egyben tisztelgett az 1956-ban leégett Afrika-kiállítás emléke előtt. Elkészült és több ízben sugárzásra került Sáfrány József alkotása, egy hétrészes televíziós sorozat, majd még több, Afrikát bemutató díjnyertes filmje. A gyűjtött anyagokat besoroltuk a közgyűjteményekbe, és megkezdődött feldolgozásuk, nem ritkán külföldi specialisták részvételével. És persze mindegyikünk folytatta útját a maga pályáján, amelyre kisebb-nagyobb, vagy éppen döntő hatással volt ez a hat afrikai hónap. Van, aki tulajdonképpen ekkor vált Afrika-kutatóvá, ha nem is tudatosan, ha ő maga ezt kezdetben észre sem vette.

És véletlenül vagy szervezetten, de számtalan esetben összefutottunk még Kelet-Afrikában, Kamerunban, a Zambézitól délre, a Szahara homokmezőin vagy éppen az Urál hegységben és Dél-Amerikában. Mindegy hogy hol, mindig egy csapat voltunk.

▲ Az út szélén főztünk kávét (Lerner János és Galács András)

Epilógus

Tizen, vagy annál is többen hónapokig egy – ha nem is csónakban, de – táborban? Ebből semmi jó nem fog kisülni – bíztattak elutazásunk előtt. Valóban, a legtöbb ilyesféle vállalkozásnak van egy olyan oldala, amiről nem szoktak beszélni. Vagy ha mégis, kiderül, hogy az első, aztán legkésőbb a harmadik hónap vége a fordulópont. Addigra frakciókra bomlik a közösség, esetleg mindenki megutál mindenkit. Velünk nem ez történt. Régmúlt romantikus idők elfeledett jelszava kelt életre táborunkban: mindenki egyért, egy mindenkiért! A „másság tisztelete, elfogadása” a közéletben, a politikában üres szlogenhalmasz – mi a fekete kontinensen megtanultuk, mit jelent, és úgy érzem, jól vizsgáztunk. Összekovácsolódtunk, barátok lettünk. És ez így maradt a rákövetkező huszonöt esztendőben is. Köszönet illeti ezért az expedíció minden egyes tagját, de leginkább a vezetőjét – végül is ő válogatta össze a csapatot.

„1988. óta minden év júniusában, az expedíció hazaérkezésének napján összejövünk. Jelesebb alkalmakkor, mint amilyen a 20. évforduló is volt, decemberben, az indulás időpontjában is.”

1988. óta minden év júniusában, az expedíció hazaérkezésének napján összegyűjünk. Jelesebb alkalmakkor, mint amilyen a 20. évforduló is volt, decemberben, az indulás időpontjában is. Ilyenkor velünk vannak szeretteink; méltatlan lenne, ha róluk nem esne szó, hiszen nekik sem volt könnyű az a fél év. Különösen az akkori telekommunikációs viszonyok között. Valójában az otthon maradt feleségek is az expedíció tagjai voltak, nélkülük sok minden nem, vagy nem úgy sikerült volna.

Huszonöt év sok idő. Gyerekeink felnőttek, mégis kevesebben vagyunk, egyik társunk és egyikünk felesége már nincs velünk. Az évfordulón rájuk is emlékezünk.

Krónika¹⁰

TANZÁNIA

1987. december 17. – 1988. január 7.

Dar-es-Salaam és környéke: Ismerkedés a várossal, a tanzániai gazdasági és politikai viszonyokkal. A gépkocsik és a konténer kihajózásának intézése. Engedélyek, különféle okmányok beszerzése. Kapcsolatfelvétel az egyetem földrajzi és zoológiai tanszékeivel, légifényképek, szakirodalom beszerzése. Településföldrajz. Rovargyűjtő felszerelés, tartósító és preparáló anyagok rendezése, összeállítása. Rovar-, ezerlábú-, hüllő- (kaméleon és gekkó) és növénygyűjtés Morogoróban és a kertvárosban, kagyló, csiga és teknős gyűjtése a tengerparton. Beszélgetés halászokkal, földművesekkel, lakodalmi előkészületek megtekintése Kunduchi-ban. Ruvu-folyó teraszainak tanulmányozása. Partmorfológiai megfigyelések Bagamoyo környékén. A katolikus misszió, az erőd és a romok megtekintése Bagamoyóban és Kaolében.

Zanzibár, Chapwani és Changuu szigete: Településföldrajz, a város bejárása, épületek, faragott kapuk fényképezése, adatgyűjtés a piacról, kereskedelemről, vitorlavarrásról, viseletről, az upanga (favágó eszköz) használatáról, a lakosok etnikai kötődéséről. Bepillantás egy muszlim iskolába. Óriásteknősök. Növénygyűjtés.

Morogoro: Kristályos kőzetek gyűjtése az Uluguru-hegységben. Ízeltlábú, féreg, csiga és hüllőgyűjtés őserdőben, patakban és patakparton. Éjszakai rovargyűjtés higanygózlámpával. Mikumi Nemzeti Park elefántjai. A Nagy-Ruaha áttöréses völgye. Növénygyűjtés, majomkenyérfa erdő tanulmányozása. Beszélgetés kókuszárussal, cukornádrágcsalókkal, az autóbusz javítóban a szerszámok, anyagok elnevezéseiről, bérekről, munkadíjakról. Táncmulatság megtekintése Kissoso faluban, az Uluguru-hegységben. Adatok az uluguru nép hangszereiről, a településről, az építkezésről és a gazdálkodásról.

1988. január 8. – január 15.

Pangani: Településföldrajz, a város bejárása, adatok az etnikai összetételről, a pálmalevél és kókusz feldolgozásáról, a halászatról. Interjú Bweni zigua faluban a nők életéről, családi viszonyairól. Rovar és ezerlábú (óriás fajok) gyűjtése. Éjszakai gyűjtés higanygózlámpával. Éjszakai tengeri rákgyűjtés, tengeri kagyló- és teknősgyűjtés.

tés. Hüllő-, kétéltű- és madárgyűjtés. Turzások, abráziós partfalak megfigyelése. Mangrove, pálmás szavanna, szizál tanulmányozása, növénygyűjtés. Teleki korabeli épületek.

Tanga: Abráziós színlők rendszere, feltárása, vizsgálata. Karsztmorfológiai megfigyelések Amboni mellett, kőzetgyűjtés. Trópusi karsztformák tanulmányozása.

Usambara-hegység: Ngua szamba falu élete, gazdálkodása, igazgatása. Cukornád-préselés, kardamon szárítás. Mazinde városka szerkezete. Sembooja sírjának megtalálása. Ngua-patak hordalékkúp-rendszerének vizsgálata. Kőzetgyűjtés, folyóvízi erózió megfigyelése. Rovar-, százlábú-, ezerlábú-, rák-, csiga-, hüllő- és madárgyűjtés, növénygyűjtés hegyvidéki őserdőben, 1400 méteres magasságig. Útban Arusha felé Höhnel panorámarajzai alapján a Teleki-útvonal azonosítása. Pangani tektonikus völgye, Pare-hegység lepusztulása.

1988. január 16. – január 23.

Arusha: Ismerkedés a várossal, maszai és arusa ékszerárusok kínálatával. Állandó raktár- és táborhely kialakítása Nagy Endre Afrika-vadász lányának, Dianának a kertjében. Beszélgetés házigazdánk szandave szolgájával. Duluti-tó (Telekinél Balbal-tó) megtekintése. Rovar-, hüllő- (kaméleon) és növénygyűjtés. Éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Az eddig gyűjtött anyag rendezése, tartósítása, preparálása.

Arusha Nemzeti Park: a Meru kalderája, kőzetgyűjtés, vulkánmorfológia. Hegyvidéki esőerdő, övezetesség. Ngurdoto-kráter, Momela-tavak. Rovargyűjtés: szita-

^ Füssi Nagy Géza a Meru-hegyen

< Maszai kislány

kötők, galacsinhajtók, lepkék. Madarak és emlősök megfigyelése. Növénygyűjtés. Merui iszapár, parazitakráter vizsgálata. Beszélgetés luguru és digo éjjeliőrökkel. Poli meru faluban tárgyalás a faluvezetőkkel.

1988. január 24. – február 2.

Kilimandzsáró: A Kibo megmászása, kiterő a Mawenzihez. Övezetesség tanulmányozása. Periglaciális jelenségek, eljegesedés vizsgálata. Vulkáni formák és kőzetek (bazalt, trachit, fonolit) megfigyelése és gyűjtése. Panorámakép-sorozat készítése a Mawenzi-tarn környékéről. Földpátkristályok gyűjtése. Jégformák tanulmányozása az Uhuru-csúcs környékén. Növénygyűjtés (Senecio telekii). Kaméleon-, bogár- és lepkegyűjtés 4000 m alatt. 4000 m felett rovargyűjtés kövek, moha és fűcsomó alól. Növénygyűjtés. Banán- és kávékultúrák, csagga ültetvények Kiboshoban. Történeti emlékek, etnikumtörténet. Piacozás, pombekészítés, vallási hagyományok, naiv művész meglátogatása.

Moshi: Piac, fazekasság teljes anyagának felgyűjtése. Gazdálkodás, etnikumtörténet.

1988. február 3. – február 15.

Nátron-tó: A Rift Valley (Nagy Hasadék-völgy) tanulmányozása. Abráziós színlők a tó D-i, DNy-i partján. Az Ol Doinyo Lengai első magyar megmászása február 5-én (Lerner János, majd Sáfrány József). Kőzetgyűjtés (karbonátos láva és tufa, kénkristályok). A kráter térképezése. Ízeltlábú-, kétéltű- és hullőgyűjtés. Talajcsapdák a

✓ *Az Ol Doinyo Lengai krátere*

tó körül, különféle biotópokon, a Lengai lábánál, kiszáradt vízfolyásokban. Flamingók és vándorló vízimadarak megfigyelése. Növénygyűjtés. Maszaik között. Település, társadalom, viselkedés, viselet, ékszerek, fegyverek megfigyelése és gyűjtése, dalok felvétele. Manyatta látogatás, sírok, életmódkutatás. Kígyó marta gyerekek gyógyítása.

Manyara-tó Nemzeti Park: Töréslépcső, kristályos kőzetek. Színlők a tó Ny-i partján. Hulló- és rovargyűjtés (óriás galacsinhajtók elefántrágyából), éjszakai gyűjtés higanyózlámpával. Talajcsapdák különböző élőhelyeken, talajminták különböző talajokból. Emlősök megfigyelése. Növénygyűjtés. Mbuluföld, szórványtelepülések, iraku falvak. Tetoválás a nők arcán. Svájci katolikus misszió. Mto Wambu piac.

Háromórás repülés az árok és a Kráterfelföld fölött. Légifelvételek készítése a Nátron-tóról, tűzhányókról, településekről.

KENYA

1988. február 16. – február 25.

Nairobi: A kenyai állandó raktár kialakítása Liptay-Wágner Sándor házában és kertjében. Városföldrajz. A Nemzeti Múzeum antropológiai, régészeti és néprajzi gyűjteményeinek megtekintése. Egyetem földrajzi és térképészeti tanszéke, könyvtára. Távérzékelési központ, úrfelvétel-rendelés. Piac. Bata cipőgyár megtekintése, adatok a munkások életkörülményeiről. Választások. Nairobi Nemzeti Park.

Hell's Gate Nemzeti Park: Utóvulkáni jelenségek. Kőzetgyűjtés (obszidián, horzsakövek). Maszai és kikuju pásztorok. Naivasha-tó. Longonot kaldera tanulmányozása, kőzetgyűjtés.

Magadi-tó: Ologesaile régészeti lelőhely. Madárvilág megfigyelése. Szódabányászat. Színlők, kavicsturzás, hordalékkúp-rendszer.

Kikuju-föld: Intenzíven művelt gabona- és zöldségkultúrák. Karatinai piac. Athifolyó vízszennyezése. Ol Doinyo Sapuk Nemzeti Park.

1988. február 26. – március 7.

Maralal: Szamburu pásztorok, kovácsmesterség tanulmányozása. Eszközgyűjtés. Éjszakai rovargyűjtés higanyózlámpával. Bogárgyűjtés antiloptrágyából. Sivatagos vizsgálat.

South Horr: Teleki útvonalának azonosítása Höhnel szelvényei alapján. Panorámaképek készítése. Kőzetgyűjtés a Nyiru-hegyen. Felsőivatag, vulkánosság tanulmányozása.

Loyangalani (Rudolf-tó): úrfelvételek tanulmányozása. El Molo-szigetek, tó szintváltozásai. Anyaggyűjtés az el-molóknál. Gazdaság, társadalomszervezet, iskolázás, a Consolata misszió szerepe. Turkána hajviselet leírása, fényképezése. Tavi halászat.

El-molo tutaj. Höhnel-szelvény beazonosítása a Déli-szigetről és a Kulal-hegyről. Párnaláva vizsgálata. Rovar- és növénygyűjtés.

Teleki-vulkán és környéke: Nabuyaton hamukúp tanulmányozása. Színlők vizsgálata, kőzetgyűjtés. A Teleki-vulkán térképezése, lávatípusok elkülönítése. Kőzetgyűjtés (lávaközetek, hólyagos bazalt). Növénytípus gyűjtése a főkráterből. Légifelvételek vizsgálata, beazonosítása. Ritka cseréptöredékek gyűjtése. Látogatás egy turkána faluban, kunyhók, kecskevágó-hely. Gabbra tevetartás, felmálházás, karavánvezetés megfigyelése, adatgyűjtés. Talajcsapdás ízeltlábúgyűjtés.

△ A Teleki-vulkán

Rudolf-tó déli partja: megemlékezés a 100 évvel ezelőtt, március 6-án itt járt Teleki-expedícióra magyar, osztrák, angol és kenyai szakemberek és diplomaták jelenlétében. Magyar és angol nyelvű emléktábla elhelyezése Loyanganiban, az Oazis Lodge-ban.

1988. március 8. – március 15.

Sibioi Nemzeti Park: Kovásodott fatörzsek vulkáni tufában, Koobi Fora, előember maradványok, múzeum. Alia-öböl, krokodil populáció tanulmányozása. Turzások megfigyelése. Talajcsapdás ízeltlábúgyűjtés, éjszakai gyűjtés Petromax-lámpával.

Stefánia-tó: Vízrajzi változások megfigyelése, a tó szintingadozásának vizsgálata. Höhnel szelvények terepi azonosítása. Sivatagosodás tanulmányozása. Féldrágakövek gyűjtése. „Áttévedünk” Etiópiába.

1988. március 16. – március 21.

North Horr: Gabbra és borana házak. Tejtartó edények, strucctojás gyűjtés. Homokdűnék. Chalbi-sivatag talajtípusai, a kiszáradás jelei. Sivatagi állatok gyűjtése, kiásás kövek és sziklák alól. Növénygyűjtés. Oázis, gabbra pásztorok, borana szerartási központ.

Marsabit: Krátermorfológiai megfigyelések (Bongole-kráter, Lake Paradise). Izeltlábú gyűjtés: óriási ganajtúró bogarak elefánttrágyából és sok ezernyi trágyalégy. Éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Növénygyűjtés. A legnagyobb agyaráfrikai elefántbikák megfigyelése. Borana falu: gazdálkodás, táplálkozás, társadomszervezet, mirra és a dohány élvezete. Tárgyak a kunyhókban. A vízvétel és a vízholdás módozatai a Saganti Wells völgyben, a vízemelők dalának magnóra vétele. Karare szamburu falu. Földművelés és kezdeményeinek felgyűjtése. Látogatás az Unesco Arid Lands Research állomáson.

Samburu-Buffalo Springs vadrezervátum: Kristályos kőzetek gyűjtése az Uaso Nyiro-folyó völgyében. Folyóteraszok és hegylábshinek tanulmányozása. Forrásvideki csapadék hatására keletkezett árvíz megfigyelése. Jellegzetes száraz szavannai emlős fauna (recés zsiráf, Grévy-zebra, gerenuk, oryx) megfigyelése. Ízeltlábúgyűjtés. Szamburu zene és tánc felvétele.

1988. március 22. – március 31.

Nairobi: Anyagrendezés. Látogatás az Institute of African Studies-ban.

Suswa-vulkán: Vulkánmorfológiai és kőzettani megfigyelések (láva-folyások, tufarétegek, gőzkifújások). A lávabarlangok tanulmányozása.

Naro Moru: Találkozás a Teleki-kutató Monty Brown-nal (Brown, 1989)¹¹. Látogatás egy kikuju faluban. Gazdálkodás, település, lakás, udvar, istálló állattartás.

Kenya-hegy: Övezetesség megfigyelése. Bambusz-zóna. Lobélia telekii és más lobéliafajok. Eljegesedés tanulmányozása. Teleki emlékek: völgy, tengerszem, lodge. Ízeltlábú- és fereggyűjtés 3300 méter magasságig: formalinos kiöntés talajból, gyűjtés kövek alól, korhadtt fából. Éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Magashegységi emlősfauna megfigyelése. Majomhorda támadása. Teleki táborhelyének (Ndoro) azonosítása Höhnel szelvényei alapján hátrametszéssel.

Aberdare Nemzeti Park: Rovargyűjtés: óriási ganajtúrók elefánttrágyából és trágyalégyek. Övezetesség megfigyelése. Nyahururu, Thomson's Falls.

Nakuru: Mezőgazdasági kiállítások rendszere. Intenzív földművelés, pyrethrum-ültetvények. Vulkánmorfológiai megfigyelések a Menangai-kráter környékén. Láva-árok relatív korának megállapítása a vegetáció alapján. Űrfelvételek terepi azonosítása. A Nakuru-tó Nemzeti Park. Éjszakai rovargyűjtés normál izzóval. A legnagyobb létszámú afrikai Defassa-víziantilop csordák megfigyelése. Flamingók. A tómeder kiszáradásának tanulmányozása.

1988. április 1. – április 10.

Baringo-tó. Törzsi földműves gazdálkodás. Méhészet, faszénégetés, legeltető gazdálkodás. Légifelvételek terepi azonosítása. A Rift Valley bazaltjai és a törésvonalak rendszere. Kőzettani minták gyűjtése a Kelet-Afrikai-árok paleozoos kristályos peremvonulatáról. Laterites talajszelvények vizsgálata Marigat környékén. Vízilovak éjszakai megfigyelése.

Bogoria-tó: Az árokfenék szerkezetének megfigyelése. Posztvulkáni gejzírtevékenység megfigyelése anyaggyűjtéssel. Rovargyűjtés. Keresztszelvény a Baringo-Kerio árokban. A fiatal kavicsos üledékek, tufák és a fennsíkokon a vörös málladéktakaró változásának szabályszerűségei.

Cherangani-hegység, Sigor: Kristályos alapkőzet-minták begyűjtése. Öntözéses kultúrák a Kerio-völgyben. Anyaggyűjtés a régió gazdálkodásáról és a kalendzsin identitásról. Pokot törzsi gazdálkodás. Részvétel az öregek tanácsában, eredetmítoszok, legendák. Rovar- és hullőgyűjtés a Wei-folyó völgyében.

Elgon-hegység: Intenzív mezőgazdaság a lejtőkön. Adatok a konyok gazdálkodásáról, építményeiről. Vulkáni maradványformák megfigyelése, övezetesség, egykori eljegesedés tanulmányozása. Senecio elgonensis. Kaldera tanulmányozása. Hegylábfelszínek, szerkezeti formák, töréslépcsők. Rovargyűjtés, elsősorban bogarak és kérészek. „Áttévedünk” Ugandába.

Viktória-tó: Gránitformák (gyapjaszsákok). Kristályos szigethegyek heglábfelszínekkel. Benyomások az igen fejlett nyugat-kenyai földművelésről. Teaültetvények Kericho mellett. Luo épületek Kisumuban. Néprajzi Múzeum: nandi, pokot, luo, gusii, luhya, turkána épületek, tárgyak. Sindi krátertó. Ruma Nemzeti Park, Rothschild-zsiráf fehér golyákkal. Rusinga sziget, a híres Proconsul-lelőhely meglátogatása. Halászat megfigyelése Homa Bay-nél. Keresztszelvény a Viktória-tó és a Rift nakurui szakasza között a Mau mau fennsík: növényzet, talaj változása. Szerkezetföldtani megfigyelések.

1988. április 11. – április 20.

Nairobi: Látogatás a Geological Survey térképtárában, térképek beszerzése. Előadás a Museum Society-ben osztrák szakemberekkel együtt. A Kenyai Barlangkutató Társulat előadóján konzultáció.

Tsavo Nemzeti Park: A Chyulu-hegység lávabarlangjainak és fiatal lávafolyásainak megtekintése. A Chyulu keleti nyúlvány-vulkánjainak tanulmányozása, mintagyűjtés a Chaimu-kráter szórt anyagából. A Parkban előforduló kristályos kőzetek min-táinak gyűjtése. Ízeltlábú- és hullőgyűjtés. Bogárgyűjtés bivalytrágyából. Éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Növénygyűjtés.

Amboseli: Áradás. Növény- és ízeltlábú gyűjtés. Az elefántok túlszaporodásának következménye – az élőhelyek degradációja.

Malindi: A jellegzetes szuahéli város bejárása. Mijikenda (giriama) települések. Látogatás Mambuiri halászfaluban. Gedi, a romváros megtekintése, mellette giriama falumúzeum, kunyhók és berendezésük tanulmányozása, tánc és zene felvétele.

Kilifi: A szuahéli romváros megtekintése.

Mombasa: Fort Jesus erőd, óváros. Muzulmán-hindu szomszédság tanulmányozása.

Simba Hills Nemzeti Park: Középső-jura ammoniteszek gyűjtése Mwachi Rivernél, felső-jura ammoniteszek gyűjtése a Bambury Quarry-ban.

Wundanyi: A környező teita falvak bejárása, gazdálkodás, építkezés, település vizsgálata. Intenzív teraszos földművelés. Könyvtár megtekintése. Taita-hegység.

Taveta: Teleki-emplék. Kikuju naiv festészet tanulmányozása.

TANZÁNIA

1988. április 20. – április 29.

Arusha: Felkészülés a nyugati útra. Anyagrendszerezés, csomagolás.

Babati: Adatok a város etnikai összetételéről. Utazás.

Singida: Gránitvidék, gyapjúzsákos formák. Szukuma-földi mezőgazdaság. Utazás.

RUANDA

1988. április 30. – május 10.

Akagera Nemzeti Park: Nappali rovargyűjtés, éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Antilopok megfigyelése. Cecelegyek. Kagera mocsárvidéke, World Wildlife Found kísérletek tanulmányozása. Turizmus tanulmányozása.

Kigali: A város bejárása. Adatgyűjtés a banánfeldolgozásról. Megfigyelések a brit és belga gyarmati hagyományok eltéréséről. A főváros környéki missziós állomások és népi iparművészeti műhelyek meglátogatása.

△ *Vizesés a ruandai esőerdőben*

Ruhengeri: A városka bejárása, gyűjtés a piacon. Banánbor-készítés megfigyelése. Szőnyegszövés felgyűjtése a rozwai apáca kolostorban. A kovácmesterség felgyűjtése Cyabingoban. A piac Byanguban (fonott tárgyak anyagai, fonástechnikák, tua kerámia készítése). Halászat Gisenyiben, tájékozódás a fizetésekről és az etnikai ellentétekről¹². Látogatás az egyetem földrajzi és kartográfiai tanszékein. Talajeróziós állomás megtekintése. Árvíz. Kristályos kőzetek és pegmatitos ásványok gyűjtése.

Volcan Nemzeti Park: A hegyi gorillák utolsó menedéke. A 13. sz. gorillacsalád életének megfigyelése. A Visoka magassági övezeteinek és a krátertónak a vizsgálata.

Butare: A Nemzeti Múzeum anyagának tanulmányozása.

ZAIRE

1988. május 11. – május 20.

Bukavu: Városföldrajz. Geológiai múzeum megtekintése. A város környéki kőzetek és talajok hidrogeológiai és építéstani problémáinak áttekintése a helyi szakemberek bemutatásában. Csuszamlások tanulmányozása. Előadások tartása a Pedagógiai Főiskola hallgatóinak. Hüllőgyűjtés a Kivu-tó partján¹³.

< *Sárkány Mihály mint egyik szponzorunk, a Sapka és Kalap Szövetkezet reklámhordozója*

Kahuzi Biega Nemzeti Park: A keleti gorilla „síkidéki” alfajának élőhelye. Hüllő- és kételtű gyűjtés. Gránitos kőzetek és pegmatitos ásványok gyűjtése.

Kongói őserdő (Bukavutól 200 km-re Ny-ÉNy): Hüllőgyűjtés (kaméleonok), ízelt-lábúgyűjtés nappal és éjszaka higanygőzlámpával: fecskefarkú lepkék, rózsabogarak, ganajtúró bogarak, óriási szövőlepkék, szenderek, óriásbogarak és góliátbogár.

Goma: Pigmeusok között Kibatiban, akik zairoáknak nevezik magukat. Adatok az életmódról, településről, kunyhókról, a horda összetételéről, szervezetéről, a tűz őrzéséről, vízzipáról, zenei felvételek.

Virunga Nemzeti Park: Nyiragongo tanulmányozása. Kőzetgyűjtés a kaldera pereméről és a lávafolyásokból. Nyamlagira Kivu-tóba ömlő friss lávaárjai. Partváltások térképezése. Edward-tó, halászat megfigyelése.

BURUNDI

1988. május 21. – május 26.

Bujumbura: Városföldrajz. Rusisi Természetvédelmi Terület, a legnagyobb vízilovak és krokodilok Afrikában. Abráziós színlők a Tanganyika-tó partján. Hordalék-kúpok, szárnyszerűsítések tanulmányozása a Rusisi deltavidékén. Kávészüret és banán monokultúrák. Törzsi feszültségek¹⁴.

Nyanza-Lac: Tanganyika-tavi halászat tanulmányozása. Ökör igázása. Burton-Speke emlékmű.

TANZÁNIA

1988. május 27. – június 5.

Kigoma, Ujji: Szuahéli házak. Livingstone-emlékmű. Tavi halászat tanulmányozása. Gombe Stream Nemzeti Park; csimpánzok és páviánok életének megfigyelése¹⁵. Rovargyűjtés.

Mwanza: Tapasztalatok a gyapotfeldolgozásról és az indiaiak kereskedelemben betöltött szerepéről.

Serengeti Nemzeti Park: Rovargyűjtés, hullógyűjtés. Éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Növénygyűjtés. A nagy állatvándorlás megfigyelése. Ragadozók (oroszlán, leopárd) megfigyelése. Az Olduvai-szurdok paleoantropológiai lelőhelyeinek megtekintése mintagyűjtéssel.

Ngorongoro-kráter: Rovargyűjtés, éjszakai gyűjtés higanygőzlámpával. Növénygyűjtés. A legjobb megfigyelőhely oroszlánra és orrszarvúra. Maszaik legeltető gazdálkodása, települése és vándorlása. Krátermorfológiai megfigyelések anyaggyűjtéssel.

1988. június 6. – június 16.

Arusha: Rovar- és hullógyűjtés a kertvárosban. Növénygyűjtés. Élő állatok gyűjtése: törpepapagáj-fajok, kaméleon- és teknősfajok, gekkók, galágók. A gyűjtött anyag rendezése, fertőtlenítése, tartósítása, csomagolása. Dr. Sáska László hagyatékának átvétele a Magyar Földrajzi Múzeum számára.

Kolo: Sziklafestmények fényképezése.

Dodoma: A főváros bejárása, gogo kerámia gyűjtése. Geológiai térképek beszerzése, Ujama gazdálkodás tanulmányozása.

Morogoro: Pálmalevél-készítmények, faszéntüzhelyek. Agyagedények vásárlása.

Tanga: Középső-jura őslénytani anyag gyűjtése (több száz ősmaradvány). Középső-jura mészkőképződmények szedimentológiai vizsgálata kőzetminta gyűjtéssel.

Zanzibár: Szegfűszeg-kultúrák megfigyelése. Fiatal korallzátonyformák tanulmányozása.

Dar-es-Salaam: Hajók, tengeri halászat és a temető tanulmányozása Kunduchiban. Makonde faragók anyagának vizsgálata. Tárgyvásárlás. Nyelvi anyagok rendezése: 400-500 új szó és idiomatikus kifejezés, több tucat közmondás, dalok, mesék, legendák, mintegy 50 ételrecept gyűjtése.

Anyagok rendezése, csomagolása, gépkocsik és felesleges felszerelési tárgyak eladása, a konténer megtöltése és kikötőbe juttatása. A hazautazással kapcsolatos adminisztratív teendők intézése. 🌀

Jegyzetek

- 1 „In 1987-1988, they organized the biggest Hungarian scientific fieldwork about Africa in the XXth century, the Hungarian Scientific Africa Expedition (Magyar Tudományos Afrika Expedíció) with a dozen scientists and experts (mostly from the abovementioned „new generation”) led by Prof. Gyula Gábris, and they visited several places in Tanzania, Kenya, Rwanda, Burundi and Zaire.”
- 2 Ma Kongói Demokratikus Köztársaság, de írásomban végig akkori nevén említem.
- 3 Hogy morbid példával éljek, egy meg sem fogant gyermek elnevezése és feltüntetése a családfán mindenkit meghökkentene...
- 4 Jellemző módon Teleki Expedíció vs. Teleki Expedíció a cikk egyik fejezetének a címe.
- 5 Az ELTE TTK hallgatói, Borsos Balázs és Móga János tanulmányútja 1984. november 18-tól 1985. május 14-ig tartott, ekkor eljutottak a Teleki-vulkánhoz is. Suha (2008) is megemlékezik róluk egy lábjegyzet erejéig. Táborhelyünkről jól látszott a Nabuyatom tűzhányó tövében, a finom vulkáni törmelékből álló felszínen sziklákból kirakott óriási feliratuk: IN MEMORIAM TELEKI'S.
- 6 Igen, arról a cipőgyárosról van szó, akit elűdöztek a szocialista Csehszlovákiából, mire a fél világra kiterjedő cipőbirodalmat épített fel. Északi szomszédunknál éveken keresztül nem azt mondták, hogy megyek a cipőboltba, hanem hogy „megyek a batyába”.
- 7 A Krónika jelen munkában jelenik meg először nyomtatásban.
- 8 „Teleki Sámuel gróf és Ludwig von Höhnel kutatóútjának centenáriumán emlékül állította a Magyar Tudományos Afrika Expedíció 1988. március 6. * In memoriam of the Hungarian Count Samuel Teleki and the Austrian Ludwig von Höhnel who gave the first scientific description of Lake Turkana (Rudolf) and its surroundings as a result of their journey in 1888 The Hungarian Scientific Africa Expedition 6th March 1988.”
- 9 Ausztráliában hiányoztak azok a ganéjtúró bogarak, amelyek lebontják a patás háziállatok trágyáját. Az állattenyésztés már-már végveszélybe került, amikor hazánkfiá, Bornemissza György hosszú kísérletezés után 43 más világrészéről áttelepítendő fajt jelölt meg. A kísérlet bevált, Bornemisszát pedig „az ausztráliai legelők megmentőjének” nevezték el.
- 10 A figyelmes olvasónak feltűnhet, hogy egyes időszakokra túl sok program esik. Ennek magyarázata az, hogy a csapat gyakran két- vagy három részre oszlott, így egy időben többféle munkát is el tudtunk végezni.
- 11 „[she]... led me towards Budapest and into contact with Dr Pécsi [Pécsi] of the Hungarian Geographical Society, and Dr Gyula Gábris of the Geography Department of Eötvös [Loránd] University. [...] Two Hungarian friends gave me sterling help by translating long passages of Erdey[ly]'s work: I owe George Bala[á]zs and Sándor Liptay Wagner gratitude for this chore well done.”

- 12 A ruandai népirtás lefolyásáról és valódi okairól lásd az Afrika Tanulmányok egy korábbi írását (Biedermann, 2013).
- 13 Ruandából a harcok átterjedtek Zairéba, a polgárháború a Kivu-tó környékét is sújtotta.
- 14 Burundi akkor barátságos, „franciás” országnak tűnt előttünk. Ki gondolta volna, hogy nem sokra rá sok ezer áldozatot szed az etnikai villongás?
- 15 A park a Kasakela csimpánzközösségről, illetve Jane Goodall etológusról lett világhíres. Goodall 2008-ban Budapestre utazott, erről a látogatásról, illetve a Rügyek és Gyökerek Egyesületről Lerner János szerkesztésében film készült.

Felhasznált irodalom

- Balázs Dénes szerk. (1993): Magyar Utazók Lexikona. Panoráma Kiadó. Budapest.
- Biedermann Zsuzsánna (2013): A ruandai népirtás és a nemzetközi közösség passzivitása. Afrika Tanulmányok VII/2: 61-94.
- Bordat, Patrice (1992): Results of the Teleki Hungarian Scientific Africa Expedition Coleoptera, Scarabaeoidea, Aphodiidae. *Annls hist.-nat. Mus. Natn. Hung.* 84(0): 93-109.
- Brown, Monty (1989): Where Giants Trod. The Saga of Kenya's Desert Lake. Quiller Press.
- Kubassek János (1989): Zanzibártól a Stefánia-tóig. Bembo Kiadó, Budapest.
- Lerner János (2006): Szafari: elvesző illúziók, avagy hová tűnt a leopárdcsontváz? In: Harambee – Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára (szerk. Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István): 278-288. Pécs.
- Lerner János és Vojnits András szerk. (2012): Őserdőből jégvilágba az Egyenlítőn (kézirat).
- Papp, Jenő (1991): New braconid wasps (Hymenoptera, Braconidae) in the Hungarian Natural History Museum, 2. *Annls hist.-nat. Mus. Natn. Hung.* 83: 145-167.
- Papp, Jenő (1993): New braconid wasps (Hymenoptera, Braconidae) in the Hungarian Natural History Museum, 3. *Annls hist.-nat. Mus. Natn. Hung.* 84(1992): 129-160.
- Pócs, Tamás (1990): The exploration of the East African bryoflora. *Tropical Bryology* 2: 177-191.
- Pócs Tamás (2006): Különleges élőhelyek a kelet-afrikai Nagy Szakadék völgyében. In: Harambee – Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára (szerk. Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István): 310-317. Pécs.
- Sárkány Mihály (2000): Körbe forog a kerék avagy mivel játszanak a kelet-afrikai gyermekek. *Kultúra és Közösség* III(V): 109-118.
- Suha György (2008): Az „első” magyar Teleki Sámuel emlékexpedíció. Afrika Tanulmányok II/2: 80-88.
- Szabó, Loránd (2013): Africa studies in Hungary: The Africa Research Centre of the University of Pécs. Pdf. Budapest africforum.kormany.hu/documents/
- Vojnits, András (1990a): Zoological Collectings by the Hungarian Scientific Africa Expedition. *Folia Ent. Hungarica* 51: 127-136.
- Vojnits András (1990b): Utazás a rejtelmes Kelet-Afrikában Teleki Sámuel nyomában. Natura Kiadó, Budapest.
- Vojnits András: Afrika. Kontinensről kontinensre sorozat. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Vojnits András (2006): Nemzeti parkok pró és kontra. In: Harambee – Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára (szerk. Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István): 422-429. Pécs.
- Vojnits András (2013): 125 és 25 év (1/2) 125 éves a Teleki-expedíció. Afrika Tanulmányok VII/2: 117-144.

A szerzőről

zoológus, Afrika-kutató,
a Magyar Földrajzi Társaság
Expedíciós Szakosztálya alapító
elnöke, a Magyar Tudományos
Afrika-expedíció és más
expedíciók tagja, a Magyar
Tudományos Esőerdő-expedíció
vezetője

About the Author

zoologist, Africa-researcher,
foundation president of the
Expedition Section of the
Hungarian Geographical Society,
member of the Hungarian Scientific
Africa-expedition as well as of others
expeditons, leader of the Hungarian
Scientific Rainforest-expedition

andras@vojnits.hu

English Abstract

125 and 25 years (2/2)

The 25-year-old Hungarian Scientific Africa Expedition

In the course of 1987–88 the Hungarian Geographical Society and Eötvös Loránd University of Budapest organized a six-month scientific fieldwork and study trip to Africa. The Hungarian Scientific Africa Expedition included a dozen scientists and experts led by geographer Professor Gyula Gábris. The scientists had visited several regions in Tanzania, Kenya, Rwanda, Burundi and Zaire. Beyond tracing the footsteps of Samuel Teleki's expedition 100 years before, they carried out research in the field of geography, cartography, paleontology, ethnography, linguistics, botany and zoology throughout different regions of East and Central Africa. Items collected during the expedition got to the possession of different museums in Hungary. Elaboration of the rich collections have been carried out by Hungarian and international specialists as well. Members of the expedition have published several books, several hundreds of scientific and popular articles, presentations, exhibitions and TV films about the results of one of the greatest scientific ventures.

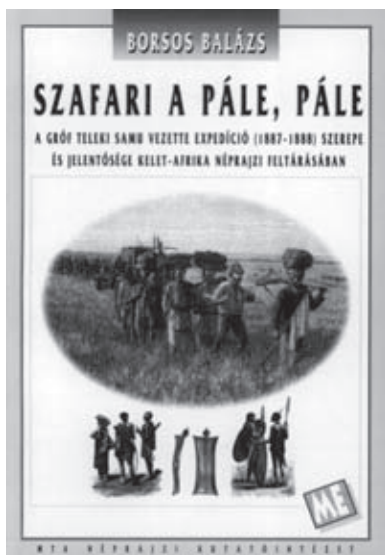
A TELEKI EXPEDÍCIÓ JELENTŐSÉGÉRŐL ÉS ÉRTÉKELÉSÉRŐL

SÁRKÁNY MIHÁLY*

Az Afrika Tanulmányok 2013/2. nyári számában expedíciós társam, Vojnits András, megemlékezett a nagyszerű kelet-afrikai expedícióról, amelyet Teleki Sámuel szervezett és vezetett 1887–1888-ban, és amelynek teljesítménye, eredményei jórészt Ludwig von Höhnel publikációiból ismertek.¹ Elegáns írásában összefoglalta, áttekintette azt, amit Teleki Sámuelről, az expedíció létrejöttének körülményeiről és annak jelentőségéről kiderítettek a magyar kutatások 1988-ig. Behatóbban elemezte az út botanikai és zoológiai eredményeit, bevallva, hogy ezek a tudományterületek állnak hozzá a legközelebb, és saját meglátásaival is gazdagította értékelésüket. 1988 óta is megjelentek azonban a kivételesen sok diszciplínát adatok tömegével tápláló expedícióval foglalkozó írások, s bár tisztában vagyok azzal, hogy egy megemlékezés minden részletre nem terjedhet ki, egy munkára feltétlenül szükségesnek látom felhívni a figyelmet, ami egyben módot ad arra, hogy néhány további észrevételt tegyek.

Ez a mű Borsos Balázsnak az expedíció néprajzi eredményeit feldolgozó monográfiája, amely alaposágával, a számba vehető források széleskörű feltáráásával túllépett az elődök teljesítményén, akik a Teleki Expedíciót, annak különféle eredményeit mérlegre tették. A reakciók és a megállapítások szemléje is megtalálható a monográfiában.²

A Teleki Expedíció nagy területet járt be, sok nép képviselőivel került kapcsolatba, és tudatosan, egy nagyvonalú sillabuszt követve gyűjtötte a néprajzi adatokat. Ez tette lehetővé, hogy Ludwig von Höhnel az Expedíció tudományos eredményeit összefoglaló munkájában,³ amelynek a néprajzi áttekintés csaknem a felét teszi ki, nyelvcsaládok szerint osztályozva képet adjon a kelet-afrikai etnikumokról és elhelyezkedésükről, ügyelve arra is, hogy a látottakat és tapasztaltakat megkülönböztesse a hallomásoktól. A közel kortárs nagyobb expedíciókkal összehasonlítva válik nyilvánvalóvá az adatok értéke, a minőségi ugrás, még ha akadtak is kutatók, akik hosszabb időt töltve egy-egy nép körében, elmélyültebben vizsgálódva, gazdagabb etnográfiai leírást produkáltak más területeken. Mindezt nem csupán általánosságban fogalmazza meg Borsos Balázs, hanem népről népre haladva tekinti át az adatokat és veti össze azokat más 19. századi utazók közléseivel, igazi forráskritikát végezve. Figyelj arra, hogy a tudást nem csupán egy-egy nép első leírása gyarapítja a kelet-afrikai gyarmatok megszervezésének előestéjén, hanem ismertnek vélt népekre vonatkozóan életük, szokásaik részletgazdagabb ábrázolása, is mint például a kikuju tár-

sadalom szervezetének bemutatása. Ráadásul egy nép „ismertsége” korántsem jelentette azt, hogy minden csoportja találkozott európaiakkal. Ez indokolja, hogy a kikujuk földjén sokfelé járt Teleki Expedícióra kétszer olyan sok utalást találunk a kikujuk történetének legteljesebb feldolgozásában⁴ az útleírás forrásértéke miatt, mint a róluk elsőként tudósító Krapf misszionárius, vagy a körükben az 1880-1890-es években járt más utazók munkáira.

Ennek a rövid hozzászólásnak nem lehet a célja Borsos Balázs könyvének részletes taglalása, de szerzője fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy nem csak a néprajz iránt érdeklődőknek érdemes azt kézbe venni. A geológiában is jártas, a Teleki Expedíció útvonalát is bejárt szerző⁵ az Expedíció általános értékelésén túlmenően megvizsgálja Teleki vállalkozásának körülményeit, egész történeti beágyazottságát, így megtalálható benne annak legalaposabb cáfolata is, hogy az Expedíciónak valamiféle gyarmatszerzés előkészítése lett volna a célja.⁶

Egy apróságra térek még ki, annak kapcsán, hogy Borsos Balázs hasznosította Ludwig von Höhnel önéletírását is,⁷ amelyet más, a Teleki Expedícióról érkezők nem, talán azért, mert csak a szegedi Somogyi Könyvtárban található meg egyetlen példánya Magyarországon. Többek között kitér egy fontos kérdésre, amelyet Vojnits András is érint: Teleki Sámuel és Ludwig von Höhnel viszonyára. Ennek megvilágításában perdöntő az utóbbi önéletírása. Megtudhatjuk belőle, hogy Ludwig von Höhnel a nagy útleírást készítve „...hetekig vendégeskedett Sáromberkén, betekintett a gróf naplójába, és sok kérdést megvitattak.” A továbbiakban is jó barátságot ápoltak, Höhnel többször nyaralt, vadászott Erdélyben.⁸

A mondottak remélem, hogy felkeltik mindazok érdeklődését, akiket a Teleki Expedíció teljesítménye foglalkoztat. Úgy látom, hogy Borsos Balázs munkája a további kutatások szempontjából megkerülhetetlen, még ha maradtak is tisztázandó részletek, és szükségképpen felmerülnek majd újabb nézőpontok.

Így Borsosnak nem volt még alkalmja művének megírásakor Teleki teljes Naplóját elolvasni, csak azt a töredéket ismerte, amelyet Lázár István tett közzé.⁹ Bármennyire is jó volt az együttműködés Teleki Sámuel és Ludwig von Höhnel között, néhány részlet egyeztetése arra vall, hogy vannak eltérések. Akad, hogy a Napló többet tartalmaz, például a vulkáni eljegesedés leírását, amint Gábris Gyula idézte annak bizonyítása során, hogy Teleki a maga jogán is kitűnő tudományos megfigyeléseket tett,¹⁰ vagy megfigyeléseik, a lejegyzett elnevezések nem pontosan fedik egymást, amelyre magam az elmolók kultúráját taglalva tértem ki.¹¹ Höhnel munkáinak és a Naplónak alapos, minden részletre kiterjedő, módszeres összevetése azonban még várat magára.

Jegyzetek

- * PhD, egyetemi docens, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet - PhD, Associate Professor, Institute of Ethnography, Hungarian Academy of Sciences
- 1 Vojnits András: 125 és 25 (1/2). A 125 éves Teleki-expedíció. Afrika Tanulmányok VII/2. (2013), 117-144.
 - 2 Borsos Balázs: Szafari a pale, pale. A gróf Teleki Samu vezette expedíció (1887–1888) szerepe és jelentősége Kelet-Afrika néprajzi feltárásában. Budapest, 1998. MTA Néprajzi Kutatóintézet.
 - 3 Höhnel, Ludwig von: Ostäquatorial Afrika zwischen Pangani und den neuentdeckten Rudolf See. Ergebnisse des Graf S. Telekischen Expedition 1887–1888. Petermann's Geographische Mittheilungen, 1890. Ergänzungsheft 21.
 - 4 Muriuki, Godfroy: A History of the Kikuyu 1500-1900. Nairobi - Oxford - New York, 1974. Oxford University Press.
 - 5 Borsos Balázs – Móga János: Matatuháton Afrikában. Budapest, 1998. Osiris Kiadó.
 - 6 Borsos i.m. 55-59,
 - 7 Höhnel, Ludwig Ritter von: Mein Leben zur See, auf Forschungsreisen und bei Höfe. Berlin, 1926. R. Hobbing.
 - 8 Borsos i.m. 36, 39.
 - 9 Lázár István: Előzetes jelentés egy kézíratról. Teleki Sámuel afrikai naplói. Kortárs XXVIII. (1984), 1949-1957.
 - 10 Gábris Gyula: Teleki Sámuel személye, valamint hozzájárulása expedíciójának tudományos eredményeihez. Földrajzi Közlemények CXIV/1-2. (1990), 27-34. Id. hely: 31.
 - 11 Sárkány Mihály: Az elmolók. Egy etnikum reorganizációja a Turkana-tó mellett. Népi Kultúra - Népi Társadalom XX. (2001), 301-314. Id. hely: 303, 307.

„A mondottak remélem, hogy felkeltik mindazok érdeklődését, akiket a Teleki Expedíció teljesítménye foglalkoztat. Úgy látom, hogy Borsos Balázs munkája a további kutatások szempontjából megkerülhetetlen.”

A Publikon Kiadó által megjelentetett folyóiratok

Az átalakuló világrend küszöbén

Szerkesztette:
Grünhut Zoltán – Vörös Zoltán

Henry Kissinger a nagyszerű Diplomácia című monográfiájában azt írta: „Minden évszázadban színre lép egy ország, amely szinte bizonyos természeti törvényszerűségként mind hatalmánál fogva, mind pedig szellemi és erkölcsi indíttatásból saját értékrendjének képeire formálja át a nemzetközi rendszer egészét”.

Az amerikai stratégia úgy véli, a 17. században Franciaország, a következő száz év során Nagy-Britannia, aztán a Habsburg Birodalom, az elmúlt században pedig az Egyesült Államok volt a legjelentősebb hatással arra a majdhogynem definiálhatatlan jelenségre, amelyet egyetlen szóval világrendnek nevezünk, noha tisztában vagyunk vele, stabil „rend” soha nem volt a nemzetközi kapcsolatokban, s mostanság sem beszélhetünk ilyesmiről. Továbbszöve Kissinger gondolatmenetét, jogosan merül fel a kérdés: a 21. században mely nemzet fellépése hat majd sorsfordító eseményként? Bár sokak számára kézenfekvően Kína testesíti meg a választ, s gazdasági, diplomáciai, geopolitikai összefüggésben nem is alaptalan e vélekedés, mégis realisabb az Egyesült Államok dominálta nemzetközi erőteret felváltó új korszakot valamiféle sokpólusú világként elképzelni.

A kötet 12 tanulmány keretében azon országokat, szubnacionális együttműködések és térségeket vizsgálja, amelyeknek így vagy úgy, számukra kedvező kilátásokat, avagy kihívásokkal teli megpróbáltatásokat tartogatva, de szerepük lesz a fennálló világrend átalakulásában.

Megjelent!

www.publikon.hu

NYUGAT-SZAHARA MAGYAR SZEMMEL INTERJÚ SZÁRAZ GYÖRGY VEZÉRŐRNAGGYAL

AZ INTERJÚT KÉSZÍTETTE: BESENYŐ JÁNOS

Abban, hogy a katonai pályát választotta, nagyban befolyásolta édesapja, aki a nyíregyházi dandár parancsnoka volt, majd 1965-ben szolgálatteljesítés közben életét vesztette. A sikeres érettségi után 1964-ben jelentkezett a tiszti iskolára, a vegyi védelmi szakra, amit 1968-ban sikeresen elvégzett. Első tiszti beosztását a Katonai Felderítő Hivatal elődjénél, a 2. Csoportfőnökségen kezdte, ahol szinte azonnal beiskolázták nyelvet tanulni, valamint elvégzett egy két éves szakmai tanfolyamot. 1977-ben elvégezte a Katonai Akadémiát, és ezzel párhuzamosan 1979-ben diplomát szerzett a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi szakán. 1972-ben francia, 1981-ben olasz, 1984-ben pedig angol felsőfokú nyelvvizsgát szerzett. 1986-ig különböző beosztásokban dolgozott a 2. csoportfőnökségen, közben két évet Brüsszelben a katonai attasé titkáráként, négy évet pedig Szíriában katonai és légügyi attaséként töltött. 1992-től ismét Brüsszelben szolgál véderő attaséként, ahol Hollandia, Dánia és Luxemburg is hozzátartozott. 1996-ban a Honvédelmi Minisztériumban került osztályvezetőnek, majd 1997. február 1-jétől a Honvédelmi Minisztérium Nemzetközi és Együttműködési Főosztályának a vezetőjének nevezték ki és 1998-ban dandártábornokká léptették elő. 2000. januártól 2001 júniusáig a Kínai Köztársaságban és Dél-Koreai Köztársaságban véderő attaséként szolgált, majd 2001-től ismét a Nemzetközi Főosztályt vezette. 2002-ben előléptették vezérőrnaggyá valamint megpályázta az ENSZ nyugat-szaharai missziójának parancsnoki beosztását, amit azután három éven keresztül töltött be. 2005-ben hazatérése után nyugdíjba helyezték.

Hogyan jött a lehetőség, hogy Nyugat-Szaharába utazhass, ráadásul a művelet katonai parancsnokaként?

2002 elején, egy volt kollégám Papp István alezredes – azt hiszem, ismert név a közvélemény számára –, éppen New Yorkban, az ENSZ Békeműveleti Igazgatóságán dolgozott, és felhívott telefonon, hogy azon a nyáron, váltás lesz a MINURSO katonai kontingensének parancsnoki posztján. Jelezte, hogy a tervek szerint Magyarországot felkérlik, hogy vegyen részt a pályázaton, azaz jelöljön egy olyan tábornoki rendfokozatú személyt, aki jelentős katonai és nemzetközi tapasztalattal bír. Megkérdezte, van-e kedvem beadni egy pályázatot erre a beosztásra? Pozitív válaszom

eredményeként az ENSZ felkért négy országot, Magyarországot, Uruguayt, Thaiföldet és Portugáliát, hogy jelöljön egy arra alkalmas személyt a katonai parancsnoki – Force Commander – beosztásra. A Külügyminisztérium útján aztán megérkezett a Honvédelmi Minisztériumba a felkérés, ahol hamarosan kiderült, hogy a beosztás kívánalmainak rajtam kívül más nem felel meg. Amikor megkérdeztek, jeleztem, hogy szívesen jelentkeznék, de előtte egyeztetnem kellett a Minisztérium akkori vezetőivel, mivel a pályázatomban két sarkalatos pontja volt, ami nem rajtam és nem is az ENSZ-en múlt. Az egyik, hogy a kinti beosztás vezérőrnagyi – én pedig akkor csak dandártábornok voltam –, tehát vezérőrnagyi előléptetés szükségeltetik hozzá. A másik fontos kérdés az volt, hogy én 2002-ben töltöttem be az 55. évemet, így az akkori törvények szerint szolgálathosszabbítást kellett kérnem. Ha ezek közül bármelyiket elutasították volna, akkor a pályázatot be se adhattam volna. A válasz azonban pozitív volt. A miniszter úr jelezte, amennyiben a pályázatot megnyerem, mind a kettő kérésre megkapom a jóváhagyást.

Hogyan bonyolították le a pályázatot?

Március első felében angol és francia nyelvű telefoninterjút készítettek velem – mert többek között ez is követelmény volt – a korábbi külszolgálati tapasztalataimról, vezetői beosztásaimról, katonai múltamról, illetve arról, hogy miért pályáztam meg a beosztást. A sikeres interjú után március végén ki kellett utaznom New Yorkba, az ENSZ központjába, ahol egy napon keresztül legalább 10-12 emberrel beszéltem. Beszéltek a pályafutásomról, elképzeléseimről, külszolgálatokról, mindenféle témáról, de voltak teljesen magánjellegű, teljesen családi témák is, valamint nemzetközi joggal, politikával, gazdasággal kapcsolatos és számtalan más, egyéb kérdések is. A nap végén azzal bocsátottak el, hogy majd értesíteni fognak. Ekkor hazajöttem, és bízva a legjobbakban váraкоztam a válaszukra. Júniusban megérkezett az ENSZ felkérése, mivel az én pályázatomat fogadták el. Egyben jelezték, számoljak arra, hogy augusztus 7-én már ki kell utazzak Nyugat-Szaharába.

▲ Száraz György vezérőrnagy

Itthon mi történt ezek után?

Gyakorlatilag addigra már megtörtént a vezérőrnaggyá történő előléptetésem – úgy látszik már tudtak valamit –, és három évvel meghosszabbították a szolgálati időmet. A következő lépésként július végén ismételen ki kellett utaznom New Yorkba egy hétre, ahol ez idő alatt mindenféle előadásokat, tájékoztatókat kaptam a területről, az ott végzendő munkáról és sok egyébről. Ez volt az ENSZ által szervezett, személyre szabott felkészítés, amely egy hétig tartott, a végén megkötöttük az egy évre szóló szerződést. Ezután hazautaztam, majd összepakoltam, és készültem a kiutazásra. Egyébként a korábbi beosztásomból csak az utolsó pillanatban, augusztus 1-jén mentettek fel, majd augusztus 7-én kiutaztam Nyugat-Szahara központjába, Laayounba.

Volt-e itthon bármilyen felkészítésed a misszióval kapcsolatosan? Ezt különösen azért kérdezem, mert a Honvédségnek akkor már 2000 óta egy 7 fős kontingense szolgált kinn.

Külön felkészítést a Honvédség részéről nem kaptam, és nem is valószínű, hogy többet tudtak volna a műveletről, mint az azt működtető ENSZ. Ennek ellenére megkerestem több olyan rendőrt és katonát is, akik már szolgáltak kinn és árnyaltabbá tették számomra a Világszervezettől kapott információkat. Az egyik ilyen személy Tószegi Lajos r. ezredes volt, aki nem csak, hogy tagja volt a MINURSO műveletbe 1995-ben kiküldött rendőri kontingensnek, de 2000-ben az utolsó magyar rendőrként hagyta el Nyugat-Szaharát. Hihetetlen mennyiségű információval rendelkezett a területről, amit készségesen megosztott velem. De szintén sokat segített az Őrezred akkori parancsnokhelyettese, Talpas László alezredes és más magyar katonák is, akik akkoriban jöttek haza a misszióból. Ekkora viszonylag világos képem alakult ki Nyugat-Szaharáról és az ENSZ ottani tevékenységéről.

Mit tudtal meg a területről, milyen helyzet alakult ki az érkezésed előtt?

Eredetileg a gyéren lakott területen főként nomád berber és arab törzsek éltek függetlenül egészen addig, amíg az első spanyol telepések meg nem érkeztek és lassan elkezdték meghódítani az addig senkihez sem tartozó Nyugat-Szaharát. Az akkori spanyol gyarmat határait a szintén gyarmattartó nagyhatalomnak számító Franciaország és a területet elfoglaló spanyolok közötti szerződések szavatolták (1900, 1904 és 1912). Ezeket a határokat tekintik a jelenlegi nemzetközi határoknak is. A területet a spanyol azonban csak az 1930-as évek végére tudták csak elfoglalni (részben francia segítséggel), egészen addig azt a gyarmatosítók ellen harcoló saharávi törzsek uralták. Az 1970-es évekre ténylegesen is megszilárdult a spanyolok hatalma, akik a nemzetközi nyomásra, megkezdték a terület dekolonializálását, amelyből az önrendelkezést eldöntő népszavazás után, független, de a spanyolokkal szoros szövetségben álló államot kívántak létrehozni. Ez azonban nem volt egyszerű, mivel az 1956-ban függetlenné vált Marokkói Királyság szintén jogot formált az akkori Spanyol-Szahara teljes területére. Ugyanakkor a helyiek is létrehozták a saját politikai szervezetüket a Polisariot (Frente Popular para la Liberacion de Saguia el Hamra y Rio de Oro), amely a lakosság önrendelkezési jogáért, a terület függetlenségéért

küzdött. A szervezetet a nemzetközi közvélemény is elismerte, sőt az összes nemzetközi fórumon az önrendelkezést támogatták, a marokkói területi követelésekkel szemben.

Azonban a spanyolok képtelenek voltak megadni az önrendelkezési jogot korábbi gyarmatuknak, mivel a Francisco Franco halála körüli hatalmi harc kötötte le a figyelmüket, amit a marokkóiak kihasználva, egy „békés” demonstrációval – Zöld Menet – és némi zsarolással kikényszerítették a Madridi Szerződést, amely Nyugat-Szaharát felosztotta a szomszédos Marokkó és Mauritánia között. 1975-ben a szerződés megkötése után Spanyolország a közigazgatást átadta az új gyarmatosítóknak, majd végleg elhagyta Nyugat-Szaharát. Bár a helyiek megpróbálták harcolni, képtelenek voltak a marokkói és mauritániai csapatok összehangolt támadását megállítani, így a szomszédos Algériába kényszerültek menekülni. Az ott felállított menekülttáborok egyikében hozták létre a Szaharai Arab Demokratikus Köztársaságot (SADR), amelyet először Algéria ismert el, és később további országok is ugyanezt tették. Miután a spanyol gyarmatosítók elhagyták a területet, azt azonnal megszállta a szomszédos két ország, Marokkó és Mauritánia. Tették ezt annak ellenére, hogy mind a Hágai Nemzetközi Bíróság, mind pedig az ENSZ több határozata is az öslakosok önrendelkezése mellett foglalt állást. A frissen kirobbanó konfliktus az összes környező államot érintő háborúvá vált, amelyből 1979-ben először Mauritánia szállt ki, miután a saharáviak által létrehozott Polisario mozgalom mind politikai, mind katonai téren győzelmet aratott felette. Marokkó azonban nem adta fel a korábban elfoglalt területet, ahol – a nemzetközi törvények ellenére – a saját közigazgatását is kiépítette, illetve azt sajátjaként kormányozta. A Polisario és Marokkó közötti háború – váltakozó eredményekkel – egészen 1991-ig tartott. A békekötésig a Polisario elért bizonyos katonai és diplomáciai eredményeket – pl. az Afrikai Egységsszervezet 1982-ben a tagjává fogadta stb. –, azonban a remélt függetlenséget nem voltak képesek elérni. Marokkó azonban az általa megépített erődrendszerrel és közel 160 000 katona bevetésével képes volt a terület 75-80%-t tartósan az uralma alá vonni, míg a saharáviak csak az országuk értéktelen, sivatagos részét felügyeli. A több falrendszerből álló erődítmény a marokkóiak által véglegesnek tekintett határt alkot, amely kettészakította Nyugat-Szaharát. Az elfoglalt területeken a marokkóiak jól működő közigazgatási rendszert vezettek be, míg a SADR politikai és

„Eleinte csak arról volt szó, hogy Nyugat-Szahara függetlenné válik vagy Marokkóba beolvad egy nagyfokú autonómiával, ez azonban az elmúlt húsz év során megváltozott, mára már csak a Marokkóba való integrálódásról esik szó a tárgyalásokon. A népszavazás végrehajtására létrehozott ENSZ békeművelet (MINURSO) csak a status quo-t tartotta fenn, illetve a tűzszünet megtartását ellenőrizte.”

katonai vezetése az algériai Rabuni városban működik, nem pedig a „felszabadított” területeken, ahol egyáltalán nem létezik közigazgatás.

Az ENSZ által létrehozott, 1991-ben megkötött tűzszünet ezt a helyzetet konzerválta, majd ezt követően megkezdődtek a terület későbbi sorsával kapcsolatos egyeztetések. Eleinte csak arról volt szó, hogy Nyugat-Szahara függetlenné válik vagy Marokkóba beolvad egy nagyfokú autonómiával, ez azonban az elmúlt húsz év során megváltozott, mára már csak a Marokkóba való integrálódásról esik szó a tárgyalásokon. A népszavazás végrehajtására létrehozott ENSZ békeművelet (MINURSO) csak a status quo-t tartotta fenn, illetve a tűzszünet megtartását ellenőrizte.

Jelenleg Nyugat-Szahara az egyetlen olyan gyarmatosított terület az afrikai kontinensen, amely a mai napig nem nyerte el a függetlenségét, annak ellenére, hogy a nemzetközi diplomácia közel harminc éve próbál meg valamilyen megoldást találni a terület státuszának megnyugtató rendezésével kapcsolatosan.

A megérkezésed hogy zajlott? Ki fogadott?

A repülőtéren fogadott az elődöm, Claude Buze belga vezérőrnagy, valamint a MINURSO katonai kontingensének vezetői, a parancsnokhelyettes, a törzsfőnök, az operatív hadművelési főnök, és a különböző szolgálati ág főnökök. Egy gyors bemutatkozás és megbeszélés után elmentünk a szállodába, ahol elfoglaltam a szállásomat és kipakoltam. Másnap gyakorlatilag reggeltől estig csak azzal foglalkoztam, hogy megismerjem a misszió aktuális helyzetét, majd az utána következő nap reggelén 09:00 órakor, egy katonai parádé keretében megtörtént a parancsnoki beosztás átadás-átvétele. Aznap délután a belga tábornok el is hagyta a misszió területét, ahol onnantól kezdve az összes katonai megfigyelő parancsnoka lettem. Gyakorlatilag két nap alatt vettem át egy 11 Magyarországnyi területen működő békefenntartó missziót.

Mit örököltél elődödtől?

Ez valójában egy bejáratott, közepes méretű misszió volt, ahol 1991 óta működik az ENSZ megfigyelők katonai kontingense. Nem volt tehát olyan helyzet, hogy nekem nagy változtatásokat kellett volna végrehajtanom. Azt azonban rövid idő alatt megtapasztaltam, hogy nagyon sok volt az elavult technika, nem volt tökéletes a táborokban a békefenntartók elhelyezése, és volt jó néhány olyan jelenség, amit inkább feledékenységnak, mint hanyagságnak tudhattam be. Pl. nem volt evakuációs terv, bár megvoltak a különböző anyagok, de azok nem voltak rendszerezve, így a használhatóságuk kétséges volt. Az első félévemet annak szenteltem, hogy ezeket a hiányosságokat felszámoljam. Elkészítettük az új evakuációs tervet, a művelési terveket, a szolgálati, munkaköri leírásokat, valamint a misszió életét szabályozó okmányokat. Szerencsém volt, mivel nem csak a parancsnokságon szolgáló katonák voltak partnereim a változtatások bevezetésében, de az amerikai Lacy Swing úr is, aki az ENSZ főtitkár különleges megbízottjaként a misszió irányításáért felelt. Ő volt a közvetlen főnököm. Az első évet gyakorlatilag vele együtt töltöttem, és nagyon sokat tanultam tőle. Őt azonban egy év után áthelyezték Kongóba, az ottani misz-

szió (MONUC) vezetését bízták rá. Ez után megkezdtük a táborokban, az ott élő békefenntartók munka-és életkörülményeinek javítását. Ezek közé tartozott például – abban az időben! – az internetkapcsolat biztosítása is, mivel a sivatagi, elhagyott táborokban a tűzszünet betartatását ellenőrző katonák számára biztosítani szerettem volna a kapcsolattartás lehetőségét a családjukkal. Ez akkoriban elég bonyolult és költséges dolog volt, de miután kiépítettük az internethálózatot és modernizáltuk a misszió híradási rendszerét, minden katonának lehetősége nyílt arra, hogy kapcsolatba léphessen a családjával. Így nem kellett 2-3 hetet arra várni, hogy megforduljon egy levél közöttük.

A következő komoly kihívás az ételmezési ellátás javítása volt, de ezt jobban tudom nálam, hiszen ebben te vastagon benne voltál. Néhány hónapon belül – a korábbi színvonalhoz képest – minőségi ételmezést biztosítottunk a sivatagban szolgáló békefenntartók számára is. Aztán, jó néhány helyen ki lettek cserélve a légkondicionáló készülékek is. Ez azért volt fontos, mert gyakran 50 fok fölötti meleg idő volt a terepen, illetve éjszaka meg nagyon lehűlt a levegő. Így a légkondicionáló készülékeket hűtésre és fűtésre is használtuk. Szerettem volna az előregedett sátrakat is kicseréltetni, de akkor erre nem igazán volt lehetőség, illetve később több helyen konténer szobákat állítottak fel.

2004-ben a gépjárművek cseréje mellett sok olyan dolog történt, ami javította a munka- és életkörülményeket. De nem kell ezt annyit ragozni, hiszen minden olyan katonai parancsnok, aki felelősséget érez a katonái iránt, ugyanezeket megtette volna.

▲ *Járőrben a parancsnok*

Mindezeket a változásokat a parancsnokságról vezényelted, vagy le is mentél terepre?

A hét egyik felét, legalább 3-4 napot terepen töltöttem, tehát sorra látogattam a táborokat, ahol a katonai megfigyelőkkel együtt vettem részt járőrözésben. Megmondom őszintén, nagyon szerettem vezetni a sivatagban. Tulajdonképpen együtt éltem a megfigyelőkkel, és azt hiszem, ebben volt egy kis változás az elődömhöz képest, akiről én egy rossz szót sem kívánok mondani, de ahogy tudom, nagyon ritkán vett részt vidéki utakon. Ezzel nagymértékben hozzájárultam – ha nem is a hatékonysághoz –, a fiúk, a megfigyelők munkához való jobb hozzáállásához. Természetesen ez segítette a két féllel való kapcsolattartást is. Útjaimon rendszeresen találkoztam marokkói szektor, alszektor parancsnokokkal, a Polisario katonai körzetparancsnokaival, és természetesen évente többször a dél-marokkói katonai körzet parancsnokával, valamint a Polisario honvédelmi miniszterével is.

Hogy fogadtak téged a misszióban? Magyarként hogy tudtad magad elfogadtatni? Hisz mi nem vagyunk „akkora” ország, érdekvényesítésünk sem oly jelentős, mint egy francia, belga vagy másik európai országé...

Hát, erre nehezen tudok válaszolni, mert meg kell mondjam, néhány nap, néhány hét alatt teljesen otthon éreztem magam. Katonai és civil értelemben egyaránt. Nagyon sok segítséget kaptam a beilleszkedéshez, amit természetesen el is fogadtam. Nem azért, hogy dicsekedjek, de úgy érzem, a misszió civil részével is nagyon jó kapcsolatot sikerült kialakítani, a katonák pedig elfogadtak vezetőjüknek. Persze ehhez nekem is le kellett tennem valamit az asztalra és képesnek kellett lennem nemzetközi környezetben hatékonyan dolgozni. Pl. a misszió hadműveleti főnöke egy amerikai alezredes volt, egy igen képzett, jó katona, pillanatok alatt igen pozitív, jó kapcsolat alakult ki közöttünk. A vezérkari főnök malajziai volt, szintén rövid idő alatt nagyon jó lett a kapcsolatunk. De ugyanez mondható el a civil kontingens tagjairól is. Nem azt mondom, hogy ha valamilyen kérésem volt, azonnal pattantak, de nagyfokú segítőkészséget tapasztaltam a részükről is. Amit én ott az első benyomás alapján elhatároztam, hogy ezeket és ezeket megvalósítom, azokat, ha mindent nem is az első évben, de véghezvittem. Talán az is jelzi a munkám elismerését, hogy kétszer is meghosszabbították a mandátumomat, gyakorlatilag három évet és négy napot töltöttem el Nyugat-Szaharában.

Mi volt a tapasztalatod a magyar kontingens tevékenységéről a misszió katonai parancsnokaként?

Soha nem szerettem, amikor egy ilyen kérdést kaptam, ugyanis nem kedvelem kategorizálni a különböző nemzeteket. 25 nemzet, később 26 ország katonái dolgoztak a kezem alatt. Tehát soha nem szerettem azt mondani, hogy ez az ország ilyen katonákat küld, a másik ország pedig gyengébbeket. Ennek ellenére, azt határozottan ki merem jelenteni, hogy a magyar katonák a „jobbak” közé tartoztak. Talán azt is mondanám, a legjobbak közé tartoztak, mind fegyelem, mind hozzáállás, mind a munka szeretete, munkavégzés, a munka intenzitása terén. Jó néhányan kerültek

▲ *Elakadás a sivatagban*

részlegvezetői beosztásba vagy valamelyik tábor parancsnoki posztjára. A magyar katonákra mindig lehetett számítani, és nem volt olyan alkalom, hogy ne a maximumot nyújtották volna munkájuk során.

Mi volt a legnagyobb kihívás számodra a misszióban?

A három év alatt egyetlen dologtól félttem, a halálestétől. De nem a sajátomtól. Talán akkor még nem voltam olyan öreg, mint most... az infarktusom óta egészen „kripli” vagyok. Tudni kell, hogy a sivatag nagyon veszélyes. Többféle módon is. Nem csak a nagy meleg, a kiszámíthatatlan időjárás, a gyakori homokviharok, vagy a több ezer fel nem robbant lövedék és akna miatt, hanem azért is, mert a békefenntartók többsége nagyon szerette nyomni a gázpedált, és sajnos ebből kifolyólag volt néhány komoly balesetünk. A fejre állástól kezdve a helyi lakosok elütéséig... Az egyik esetben egy koreai tiszt elütött két helyi beduint, akik közül az egyik egy nagyhatalmú sejk fia volt. A tisztet ezek után haza kellett küldeni, mert nem lett volna biztonságban az élete. Volt egy másik esetünk is, amikor az eltávozásról hazatérő ghánai és egyiptomi katonai megfigyelők kocsija elé bekanyarodott egy helyi lakos a Toyotájával, amit a békefenntartók terepjárója szabályosan kettévágott. A kocs vezetője nem élte túl az ütközést. Talán ezért is érthető, hogy attól félttem a leginkább, hogy olyan balesetünk lesz, amelyikben békefenntartó veszíti az életét. Ezek a srácok az én gondjaimra voltak bízva. Végül „megúsztam” a három évet. A MINURSO katonai kontingensében ez alatt a három év alatt halálestet nem volt, és ezt tartottam legnagyobb kihívásnak.

Említetted az aknamezőket, ez miért volt probléma?

A közel 15 év alatt, amíg állt a harc a Polisario és a marokkóiak között, mindkét fél igen nagy mennyiségű jelöletlen aknamezőt hozott létre. Azon kívül a sivatag egyik tulajdonsága, hogy köves és homokos. A homokos rész az futóhomok, a sivatagban a szél az homokkal együtt viszi az aknákat is. Tehát senki nem tudta pontosan, hogy hol vannak az aknamezők, hol lehet aknát találni. A vízmosásban a víz akár 100-200 km távolságra is elviszi az aknát. Ezért van az, hogy az egyik első számú utasítás a „stay on the track”, azaz maradj az ösvényen, maradj az úton. A járőrözésnél ez az első számú szabály, mert soha nem lehet tudni, hol fut aknára egy gépkocsi, és annak súlyos következménye van. Amíg a misszióban szolgáltam, több akna baleset is történt, de nem a békefenntartók, hanem a helyi lakosok voltak az áldozatok. Ha kevesen is, de itt-ott élnek a sivatagban vándorló lakosok, berberek, tuaregek, és előfordult, hogy vagy gépkocsijuk, vagy az állataik aknára léptek és felrobbantak. Sajnos előfordult, hogy gyerekek is az aknák áldozatává váltak.

Mit tett, mit tudott tenni a MINURSO, hogy ezeket megakadályozza?

Egyrészt jelöltük az aknamezőket, másrészt a megfigyelők által talált fel nem robbant aknákat és robbanószerkeket egyedileg is megjelöltük. Körberaktuk kövekkel, amiket vörös festéssel festettünk le, valamint figyelmeztető táblákat helyeztünk el az aknák mellett, melyeket már távolról is jól lehetett látni. Persze ez még nem volt elég, mivel a robbanószerkek továbbra is veszélyt jelentettek. Éppen ezért a MINURSO megállapodást kötött a szembenálló felekkel, hogy azok szedjék fel és hatástalanítsák a különböző robbanószerkeket. Marokkói részről ezt rendszeresen csinálták, és meg is hívták a MINURSO képviselőit azok ellenőrzésre. A Polisariónál kapacitás hiányában erre nem nagyon került sor. A MINURSO eredeti felállása szerint, tehát amikor 1991-ben megalakult, még a tervek között szerepelt az aknamentesítés is. Néhány hónapig működött a misszióban egy pakisztáni aknamentesítő század, valamint egy svéd tűzszerész egység is, de aztán érdektelenség hiányában nem folytatták a tevékenységüket. Később időnként megjelentek a különböző humanitárius szervezetek képviselői az aknamentesítés és az aknák elleni harc céljával – az ENSZ támogatja is őket – de sajnos, a mai napig nem értek el komolyabb eredményt. Az aknamezők még mindig ott vannak, az aknák továbbra is veszélyt jelentenek a békefenntartókra és a helyiekre is. Majd egyszer, valamikor csak felszámolja valaki ezeket az aknamezőket. Ha azt nézzük, a délszláv háború is nagyon rég befejeződött, de még mindig folyik az aknamentesítés. És ott most béke van. Akárhogy is vesszük, jelenleg Nyugat-Szaharában háborús helyzet van.

A misszió parancsnokaként milyen kapcsolatod alakult ki a szembenálló felekkel?

Amint azt korábban jeleztem, mindkét szembenálló féllel rendszeresen találkoztam, különböző szinteken, és azt hiszem, igen jó, gyümölcsöző kapcsolat alakult ki mindkét féllel. Ezt részben annak köszönhettem, hogy nem csak angolul, de franciául sikeresen kommunikáltam. A misszióban a francia nyelv elengedhetetlenül fontos volt minden szinten, mivel a marokkói hadseregben a tiszthelyettestől kezdve

mindenki, a tiszték is, nagyon jól beszéltek franciául. Sajnos, spanyolul vagy arabul nem tudtam, ill. nem beszélek, így a Polisario oldaláról a miniszterrel csak tolmács segítségével tudtam érintkezni, de a környezetében többen is beszéltek franciául. Hát ugye nem véletlenül vannak Algériában a menekülttáborok... A katonai körzetparancsnokok közül is többen beszéltek franciául, azt hiszem, egy volt olyan, akivel angolul is megértettem magam. Ha pedig egyik nyelven sem sikerült, akkor tolmács közvetítésével jól tudtam velük érintkezni. Meg kell, hogy mondjam, mindkét fél részéről igen pozitív tapasztalataim vannak. Velem igen segítőkészek voltak, gyakorlatilag mindenben támogattak, talán a három év alatt jelentős tüszünetésért ezért sem került sor.

A te olvasatodban, miért nem képesek megegyezni a szembenálló felek?

Marokkó gyakorlatilag az ország 80%-át annektálta. Az elfoglalt területen marokkói a közigazgatás, a jogrendszer, marokkói a pénz, egyszóval Marokkóé a teljes fennhatóság. Többen is kifejtették nekem a marokkói vezetők közül, hogy Marokkó erről a területről soha az életben nem mond le. Esetleg el lehetne jutni egy bizonyos fokú autonómiáig, de ebbe meg a Polisario nem megy bele. Marokkó nyeregben van, nem csak azért mert Marokkó és a Polisario között kb. 10:1-hez az arány a katonai erők létszámát tekintve, hanem azért is, mert gyakorlatilag a déli terület biztosítja a király és az ország politika rendszerének stabilitását. Ha ebben bármilyen változás történne, az meggyengítené a rendszert. A Polisario katonai erővel, fegyverrel pedig soha nem lesz képes elfoglalni a területet. Hiába ismerte el több tucat országot a szaharáviak által létrehozott országot, az független – ha csak Marokkó egyoldalúan ki nem vonul – sosem lehet. A szaharáviak meg nem elégszenek meg a korlátozott autonómiával, mivel azzal azt árulnák el, amiért eddig harcoltak. 1976 óta, amióta Algériában, Tinduf környékén létrehozták a menekülttáborokat, 37 év telt el. Ez alatt, teljesen reménytelen körülmények között, egy generáció már nemcsak hogy felnőtt, de ott is született, lassan már odajut, hogy meg is hal. El tudod képzelni, hogy ez változhat? Én sajnos nem.

Magad is többször jártál a menekülttáborokban. Beszélnél ezekről a tapasztalataidról, benyomásaidról?

Képzeld el, egy sárból – vályogtéglának se lehet nevezni, csak sártéglának – és sátorból álló település, amelyben 15-20-25 000 ember él. Főleg nők és gyermekek, nagyon sok idős ember; nincs víz, nincs villany, nincs élelem. Nincs semmi... Az élelmet különböző nemzetközi humanitárius szervezetek segélyeiből

„Marokkó gyakorlatilag az ország 80%-át annektálta. Az elfoglalt területen marokkói a közigazgatás, a jogrendszer, marokkói a pénz, egyszóval Marokkóé a teljes fennhatóság. Többen is kifejtették nekem a marokkói vezetők közül, hogy Marokkó erről a területről soha az életben nem mond le.”

kapják, és egyáltalán nincs – ami pedig a legfontosabb lenne – munka. Az emberek egyik napról a másikra élnek. Bizonyos szintű oktatás van, a gyerekek megtanulnak írni-olvasni. De ezen kívül semmi. Leélik úgy az életüket, hogy nem éltek normális körülmények között, nem láttak normális várost, falut... Egyszerűbben: kilátástalanul ott élnek bele a nagy semmibe.

Tud-e segíteni a menekülttáborokon a nemzetközi közösség, hisz ha jól emlékszem volt ott tán autószerelő műhely, komputer tanfolyam?

Hát, igen, ez a kirakat... Magam is láttam, hogy az autószerelő műhely, tökéletesen szép, mindennel felszerelt, amikor én ott voltam már egy éve működött hivatalosan, de abban még egy kocsit meg nem javítottak. Igen, látunk komputer tanfolyamot, ahol egy menekülttáborra jutott két számítógép! El lehet képzelni, hogyan és mikorra tanulja több ezer ember ezeket készség szinten használni... már ha megtanulják. A rendezési tervnek az egyik fontos pontja a bizalomerősítő intézkedések, amelynek keretében a MINURSO, az Afrikai Unió és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, segítséget nyújtott abban, hogy a menekülttáborok és az otthon maradt szaharáviak között valamilyen kapcsolat létrejött. Nos, ennek eredményeként 2003-ban kiépült a telefon összeköttetés a menekülttáborok és Laayoune, valamint a nagyobb városok, Smara, Dakla és a menekülttáborok között. Aztán 2004-ben megkezdődtek a családlátogatások, amelyhez a misszió biztosította a repülőgépeket. Ezekon a családlátogatásokon a menekülttáborokból, a megszállt területéről a menekülttáborokba hetente 25-30 fő utazott, ez három év alatt közel 20 000 ember. Sajnos, 2007-ben ezek a családlátogatások megszűntek. Szó volt közös tanfolyamok szervezéséről, de nem valósult meg; szó volt a postai összeköttetés szervezéséről, de ez sem valósult meg... A telefon összeköttetés még működik, ezen kívül újra nincs kapcsolat a két oldal, az elszakított családok tagjai között. Szóval én úgy látom, hogy a nemzetközi közösség nem igazán tud segíteni a menekülteken, azon kívül, hogy biztosítja számukra a táborok működtetését, az élelmezésüket és az ivóvizet.

Kerültél szokatlan helyzetben a kiküldetés alatt?

Életveszélybe szerencsére nem kerültem, de volt olyan, hogy Polisario oldalon járőröztünk, amikor szólt az összekötő tisztünk, hogy épp most hagytuk el az aknamezőt... Nem nevezném életveszélynek, mert aknát nem láttunk azon a 4-5 kilométeren, amíg aknaveszélyes területen jártunk, de azért nem éreztem magam túl kényelmesen. A tárgyalásaim, megbeszéléseim során sem történtek szokatlan dolgok. Igen emberi és pozitív beszélgetések zajlottak a két féllel, igaz volt olyan helyzet, ahol hirtelen ki kellett vágni magam. Persze ezeket is sikerült megoldani, anélkül, hogy az ENSZ vagy az én hitelességem csorbult volna.

A Polisario által felügyelt területeken az emberek, nagyon nehéz körülmények között éltek kinn a sivatagban. Sokszor előfordult, hogy a békefenntartóknak kellett segítséget nyújtani egészségügyi vonatkozásban, vagy élelmiszert és ivóvizet biztosítottunk számukra. Ezek az emberek egyre frusztráltabbak, egyre kilátástalanabb az életük. Olyan beszélgetés előfordult, hogy azt mondták: itt már csak az segíthet

rajtunk, ha túszoikat ejtjük. S amikor az ember rákérdezett, hogy mégis mire gondolkodik, azt válaszolták, hogy ránk, békefenntartókra. „Mivel ti fegyvertelen misszió vagytok, kéznél is vagytok...” Hát, egy pillanatra kivert a víz... Szerencsére azóta sem történt ilyen.

Aztán történt egy másik érdekes esetet is, amit nekünk kellett kivizsgáljunk. A Polisario egyik parancsnoka ugyanis feljelentést tett a marokkói katonák ellen, hogy a tevéjük odatévedt a falrendszer közelébe, erre a marokkóiak lelőtték, bevitették, megették. Megyünk a marokkóiakhoz, hogy mégis mi történt, mért bántják a Polisario tevéit? Ők nem, nem is lőtt közülük senki... Az történt, hogy a tevé túl közel került az erődhez, ami elé a marokkóiak valamikor aknamezőt telepítettek, ahol a szerencsétlen tevé aknára lépett, hát felrobbant. Mondja nekem a marokkói főtiszt: „Tudja, tábornok úr, az a helyzet, hogy ha ezt az állatot ott kint hagyjuk, 2-3 nap után olyan bűz kezd el terjengeni, hogy nem lehet tőle az állásokban megmaradni. Természetesen behoztuk onnan, hogy ne bűzölögjön. S ha már behoztuk, megettük, de hát kár lett volna azért a szép állatért!” Na, most itt tegyen az ember igazságot...

Szóval nem tudtuk megállapítani, hogy most a szerencsétlen állat felrobbant vagy lelőtték. Így mind a két félnek felhívtuk a figyelmét, hogy jobban figyeljen máskor oda. A tevéket ne engedjék közel a marokkói oldalhoz, a marokkóiakat meg arra, hogy ne lövöldözzenek az ártatlan jószágokra.

Több hasonló érdekes dolog történt a három év alatt velem, de volt egy eset, ami jól rávilágított a marokkóiak által megszállt területeken élő saharáviak helyzetére. Még létezett Daklában a déli szektorparancsnokság, amely azóta megszűnt. Két

Látogatás a déli szektor parancsnokságán, Daklában

helyi lakos bement gépkocsival a parancsnokságra, ahol nyitva volt az ajtó, az ő pedig éppen nem figyelt... A szaharíviak berohantak, menedékjogot kértek azzal az indokkal, hogy a helyhatósági választásokon egyiküknek indult az apja, és mivel helyi lakos, a marokkóiak elvitték, és senki nem tudja, hol van. Valószínű azért, hogy ne indulhasson a választásokon, hogy egyáltalán ne legyen versenytársa a marokkói jelöltnek. Hát közbenjárásunkra sikerült a két urat meggyőzni, hogy a szektorparancsnokságon nem maradhatnak, a marokkói hatóságok meg biztosítottak bennünket arról, hogy az urat nem tartóztatták le, és a két srácnak sem lesz semmi bántódása, úgyhogy nyugodtan elmehetnek a táborból. Ezek után – természetesen, kísérettel – hazavittük őket. Harmadnapra kiderült, hogy az apjukat nem tartóztatták le, csak kiment a sivatagba megnézni a család tevéit, hogy megvannak-e...

Aztán megéltem egy igazi afrikai sáskajárást. Két turnusban jöttek a sáskák, az első 8-10 napig tartott, a második majdnem két hétig, aztán elmentek, végül újból jöttek. Ugye, az ember látott filmet, látott tévében sáskajárást, dokumentumfilmet, riportokat. Az azonban más, amikor millió számra jönnek, és egy-két óra alatt a leveleket, a fákat, a fák kérgét lerágják, és a földön nem seperni lehet őket, hanem lapátolni. Végig az egész Szaharán, jöttek keletről és mentek nyugat felé. A tengerpart kb. 2-3 km szélességben vörös volt a sáskáktól. Amikor mentünk az úton gépkocsival, tíz perc után úgy nézett ki a kocsi, mintha ganéban ment volna mert, ahogy végigtaposta, agyonnyomta a sáskákat, felcsapta őket a sárhányóra. A hűtőrácsot félóránként takarítani kellett. A sáskák szinte mindenhol ott voltak... Amikor az irodába bementem a titkárnő seprűvel várt, mert a zöld gyakorló ruhámon – nekem még zöld volt, nem a terepszínű –, 6-8 sáska mindig volt a hátamon vagy az oldalamon. Úgy kellett letakarítani rólam őket. A helyiek ugyan nem örültek nekik, de összeszedték és megsütötték őket. Én is megkóstoltam a sáskát, nem volt annyira rossz, mint amilyenek gondoltam.

Úgy tudom a Párizs-Dakar Rally is a misszió területén haladt át, ezzel kapcsolatosan volt munkád?

Igen, volt. A három ott eltöltött évem alatt két rally megszervezésében és lebonyolításában is részt vettem. Kettőt, mert az első évben, 2003. januárban, a verseny elmaradt, de 2004 és 2005-ben már megtartották. Nem követtem végig a verseny minden percét de találkoztam, beszélgettem a résztvevőkkel, valamint felhívtam a rally előtt mind a marokkóiak és a Polisario figyelmét is a játékszabályok betartására. Tájékoztattuk a rally szervezőbizottságát a veszélyekről, s az alatt az idő alatt, amíg én ott voltam, baleset, incidens nem történt. Bizony előtte előfordult – ha jól tudom 2001-ben – hogy egy gépkocsi nem sokkal, csak 20 méterrel hagyta el az ösvényt, ahol mennie kellett volna, és felrobbant. Szerencsére nagyobb baleset, haláleset nem történt, de a benne ülők megsérültek. Persze a rally környékén feszültség volt, mert a Polisario tiltakozott, hogy nem kérték az engedélyüket, ezért a MINURSO katonáival is barátságatlanabbak voltak. Ezért is maradt el a 2003-as verseny, de aztán sikerült velük megegyezni, így 2004 és 2005-ben már incidens nélkül zajlott le a rally. Ez az incidens azért alakulhatott ki, mert az a szakasz, amelyiken áthaladtak a ver-

▲ Találkozó a Párizs-Dakar rally magyar résztvevőivel

senyzők, egyrészt a marokkóiak által megszállt területen, másrészt a Polisarió területén volt. Itt magyar versenyzőkkel is volt szerencsém találkozni, akik igen csak meglepődtek, hogy egy magyar tábornok köszönti őket a sivatagban a semmi közepén.

Hogy történt ez a találkozás?

A kísérőimmal ott vertük fel sátrainkat az indulási pont mellett, a marokkói-mauritániai határon. Onnan indult a speciális szakasz, tehát oda a versenyzők korábban beérkeznek. Ott találkoztam Szalayékkal és Lisziékkal meg, ha jól emlékszem még három magyar motoros is versenyben volt, így velük is. Az alatt a pár perc alatt jól elbeszélgettünk. Éppen a szervező bizottsággal tárgyaltunk, akkor meglátták, hogy a békefenntartókat egy magyar tábornok vezeti. Rajtam kívül még egy magyar katona volt a csoportban, akivel együtt közös fotót is készítettek. A következő évben, 2005 januárjában Smarában az egyik táborunktól 150-200 méterre volt a repülőtéren a depo, ahol ugyancsak találkoztam az akkor már ismerős magyarokkal és az újonnan érkezettekkel, akik akkor vettek részt először a versenyen. Nagy élmény volt.

Mi volt a legfelemelőbb érzés e három év alatt?

Nem tudok erre válaszolni. Nagyon sok jó dolog volt, nagyon sok felemelő érzés. Talán az, hogy kétszer is meghosszabbították a szolgálati időmet, másrészt, hogy mind a két fél részéről igen elismerően nyilatkoztak arról az időszakról, amíg én voltam a katonai kontingens parancsnoka. Ez igaz a marokkói oldalra is és igaz a Polisario oldalára is, illetve az ENSZ részéről pozitívan nyilatkoztak az általam vég-

zett munkáról. Igaz, az ENSZ-nél nem osztanak kitüntetések meg jutalmakat, egyebeket, de elismerték a munkámat.

Szeretted a sivatagot?

Igen, mivel a sivatag hihetetlenül gyönyörű. Azt hinné az ember, hogy sivatag csak egy kietlen valami, ott nincsen más csak homok, főleg Nyugat-Szaharában. Ha az egész Szaharát nézzük, a $\frac{3}{4}$ -e kősvatag, nem pedig homoksvatag. Ott egy nap-felkelte csodálatos tud lenni. Elvileg nincsenek a sivatagban állatok, vagy csupán nagyon kevés. Azért itt-ott talál az ember gyíkot, foglyot, varjút, struccot, sivatagi rókát, sivatagi sakált. Itt-ott tevék, kecskék, melyek mindig tartoznak valakihez. Tehát élőlényt azért lehet látni, találni, de olyan is előfordul, hogy az ember 15-20 km-es körzetben semmit nem lát, semmit nem talál. De megáll, mondjuk, egy sivatagi ebédre vagy valamire, és pillanatokon belül ott vannak a legyek. Hogy ezek honnan kerülnek elő, ezt az életben nem tudja meg az ember.

A misszióban összegyűjtött tapasztalatodat tudad-e itthon hasznosítani?

Nem igazán, ennyit tudok mondani. Igaz, a hazaérkezésem után még visszahívtak a minisztériumban, ahol 10 hónapot tanácsadóként dolgoztam, a nemzetközi részlegnél. Meg nem bántam, de így utólag úgy látom, teljesen felesleges volt. Itt-ott még – meghívásra – más jellegű konferencián tartottam előadást, de ezek a konferenciák nem a Honvédelmi Minisztériumhoz vagy a békefenntartással kapcsolatos részleghez kötődtek. A magyarországi ENSZ Társaságnak szintén írtam egy kb. 20 oldalas élménybeszámolót, amely angolul jelent meg, de a HM részéről senkit nem érdekelt, senki nem foglalkozott vele.

Mi a véleményed a magyar békefenntartásról, ill. Afrikával kapcsolatosan?

Szerintem, mi magyarok Afrikában nagy dolgokat nem tudunk művelni. Viszont más szempontból fontos, hogy jelen vagyunk, ha nem is óriási létszámmal, de néhány katonai megfigyelővel vagy tanácsadókkal. Ezt minden országnak ki kell bírnia anyagilag is, nem kerül olyan sokba, hogy ott legyünk az ENSZ vagy más nemzetközi szervezet afrikai missziójában, a helyi feladatok végrehajtásában. Másrészt, azok a magyar katonák, akik ezekben a műveletekben részt vesznek, óriási tapasztalatot szerezhetnek. Ha ma valaki bármilyen beosztást el akar látni, esetleg magasabb beosztásba szeretne kerülni, a nemzetközi gyakorlat, a nemzetközi tapasztalat szerintem elengedhetetlen. Nekem meggyőződésem, azzal, hogy ezekben az országokban, ha csak egy-két magyar katona is ott van, az országunk jó hírét visszük. Bátran merem állítani, hogy a magyar katonák, bárhol vannak is a világon, csak emelik Magyarország presztízsét. 🌍

A szerzőről

alezredez,
a hadtudományok doktora
A Magyar Honvédség
Geoinformációs Szolgálatának
osztályvezetője

About the Author

lieutenant-general, PhD in military
science, head of department at
the Geoinformation Service of the
Hungarian Armed Forces

@

besenyo.janos@gmail.com

English Abstract

Western Sahara through Hungarian eyes Interview with Major-General György Száraz

By János Besenyő

His father who had served the Hungarian armed forces provided a great influence for him to join the army, in particular that he died in the line of duty in 1965. György Száraz first graduated from the Military Academy in 1977, and in 1979 got his Masters' degree in foreign trade from Carl Marx University of Economics (today Corvinus University) in Budapest. Between 1972 and 1984 he took advanced language exams in French, Italian and English. Up until 1986 he worked in different posts in Hungary, Brussels and Syria. In 1998 he was promoted to the rank of brigadier-general. He served the Hungarian government in different positions again in Hungary, but also in the People's Republic of China and the Republic of Korea. In 2002 he was promoted major-general and chosen as force commander of the United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara (MINURSO), which he led for three years. After his return to Hungary he was pensioned off, today he is retired. János Besenyő's interview also touches upon the details of the mission and some delicate questions of the Hungarian involvement.